



**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**ESKİ SOVYET COĞRAFYASINDA
ENTEGRASYON SÜREÇLERİNİN EKONOMİK YÖNLERİ**

DAUREN KUBENOV

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRIKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

ARALIK 2016



**ESKİ SOVYET COĞRAFYASINDA
ENTEGRASYON SÜREÇLERİNİN EKONOMİK YÖNLERİ**

Dauren KUBENOV

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRİKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2016

Dauren KUBENOV tarafından hazırlanan “Eski Sovyet Coğrafyasında Entegrasyon Süreçlerinin Ekonomik Yönleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum



Başkan: Doç. Dr. Soyalp TAMÇELİK

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum



Üye: Yrd. Doç. Uğur BAYILLIOĞLU

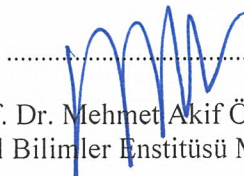
Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Çankaya Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum



Tez Savunma Tarihi: 16.12.2016

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.



Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Dauren KUBENOV

16.12.2016

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Dauren KUBENOV

16.12.2016

ESKİ SOVYET COĞRAFYASINDA ENTEGRASYON SÜREÇLERİNİN
EKONOMİK YÖNLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Dauren KUBENOV

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Aralık 2016

ÖZET

Çalışmada BDT üyelerinin bulunduğu eski Sovyet coğrafyasının Avrasya kısmındaki entegrasyon süreçleri ele alınmaktadır. Dünya finans krizinin olumsuz etkileri ve uluslararası arenadaki istikrarsızlık karşısında Avrasya devletleri bölgesel entegrasyon süreçlerine büyük önem vermekte olup bu yönde önemli adımlar atmaktadır. Çalışmada Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra başlayan bölgesel entegrasyon süreçleri ele alınarak bölgesel entegrasyon yönündeki günümüz gelişmeler incelenmiştir. Avrasya bölgesindeki entegrasyon süreçlerinin incelenmesinde, Avrasya alanının yeniden entegrasyonun objektif temeli olan ekonomik işbirliğine özel ilgi gösterilmiştir. Bununla birlikte çalışmada incelenen ekonomik işbirliğinin yönleri hem belli bazı devletlerin hem bir bütün olarak BDT'nin siyasi çıkarları açısından analiz edilmiştir.

Bilim Kodu : 1141
Anahtar Kelimeler : Bağımsız Devletler Topluluğu, Entegrasyon, Avrasya Ekonomik Birliği
Sayfa Adedi : 107
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR

ECONOMIC DIRECTIONS OF THE ENTEGRATION PROCESSES
IN THE FORMER SOVIET GEOGRAPHY
(M.S. Thesis)

Dauren KUBENOV

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES
December 2016

ABSTRACT

The study deals with the integration processes in the Eurasia part of the former Soviet geography where CIS members are located. In the face of the negative effects of the global financial crisis and the instability in the international arena, the Eurasian countries attach great importance to the regional integration processes and are taking important steps in this direction. In the study, the process of regional integration, which started immediately after the dissolution of the Soviet Union, and today's developments towards regional integration are examined. In the review of the integration processes in the Eurasian region, special attention has been paid to economic co-operation, on which the re-integration of the Eurasian field objectively based. At the same time, the aspects of economic co-operation that have been examined in the study have been analyzed both in terms of political interests of certain countries and the CIS as a whole.

Science Code : 1141
Key Words : Commonwealth of Independent States, Integration, Eurasian
Economic Union
Page Number : 107
Supervisor : Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR

TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının her aşamasında yer alan saygıdeğer hocam ve tez danışmanım sayın Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR'e bana ayırdığı değerli zamanı ve sağladığı destek için teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimin başlangıcından bitişine kadar bana inanan ve beni motive eden eşim Meruyert ALİ-AİDAROVA'ya, tezin dilbilgisi denetimi konusunda bana yardım eden ve tez yazım süreci ile ilgili bana her türlü bilgi ve destek sağlayan arkadaşlarım Mehmet Ali YÜKSEL'e ve Kanat YDYRYS'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

.



İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU İÇİNDE BÖLGESEL İŞBİRLİĞİNİN KAVRAMSAL TEMELLERİ	5
2.1. Uluslararası İlişkiler Sisteminde Bölgesel İşbirliği Uygulamasına Teorik Yaklaşımlar	5
2.2. Bağımsız Devletler Topluluğu İçindeki Entegrasyon Sürecinin Evrimi.....	13
2.3. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in 'Avrasyacılık' Fikri ve Kazakistan'ın Eski Sovyet Coğrafyasında Yaşanan Entegrasyon Süreçlerindeki Rolü.....	18
3. BDT DEVLETLERİ ARASINDA SİYASİ, SOSYOEKONOMİK VE YASAL İŞBİRLİĞİNİN TEMELLERİ	33
3.1. BDT Devletlerinin Entegrasyonunun Gelişmesinde Siyasi, Ekonomik ve Yasal Temeller	33
3.2. BDT Devletlerinin Bölgesel Entegrasyonunun Tarihi ve Sosyokültürel Temelleri	40
3.3. BDT Coğrafyasında Çok Devirli Entegrasyonun Siyasi ve Sosyoekonomik Yönleri.....	44
4. BDT DEVLETLERİNİN ENTEGRASYON İŞBİRLİĞİNİN GELİŞME YÖNLERİ.....	59
4.1. BDT Devletlerinin Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli Ortak Kullanma Perspektifleri	59
4.2. BDT'de Entegrasyon Derinleşmesinin Temeli: Avrasya Ekonomik Birliği	67
4.3. Avrasya Ekonomik Birliği Devletlerinin Entegrasyon İşbirliği Mekanizmasının Kurulması	77

Sayfa

5. SONUÇ.....	87
KAYNAKLAR.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	107



KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

AB

Avrupa Birliği

AET

Avrasya Ekonomik Topluluğu

ASEAN

Association of Southeast Asian Nations

(Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)

BDT

Bağımsız Devletler Topluluğu

GSYİH

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GUAM

Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova

(Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova)

MERCOSUR

Mercado Común del Sur

(Güney Amerika Ortak Pazarı)

NAFTA

North American Free Trade Agreement

(Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)

SSCB

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

1. GİRİŞ

Günümüzde, son yirmi beş yıl içinde birden çok hem birleşme hem ilişkilerin zayıflama dönemlerinden geçen Bağımsız Devletler Topluluğu'nun gelişim süreçlerinin incelenmesine ve toparlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmada genel olarak BDT üyelerinin bulunduğu eski Sovyet coğrafyasının Avrasya kısmındaki entegrasyon süreçleri ele alınmaktadır. Uluslararası arenada istikrarsızlık ve son yıllarda şiddetlenen dış siyasi baskı şartlarında Avrasya bölgesindeki entegrasyon süreçlerinin özelliklerinin incelenmesi gerektiği açıktır. Eski Sovyet coğrafyasının, küresel güç merkezi olmayı hedefleyen uluslararası arenadaki bir dizi etkili aktörün dikkatini çeken bir bölge haline geldiği ortamda, bu bölgede bulunan devletlerin entegrasyon potansiyelini değerlendirmek büyük önem taşımaktadır. Böyle bir değerlendirme, bölgesel istikrar ve güvenliğin güçlendirilmesi, karşılıklı güven ve entegrasyon sürecinin tüm katılımcıların çıkarları adına olumlu etkileşimi açısından oldukça önemlidir.

Çalışmanın teorik temeli bölgesel entegrasyon teorisinin hususlarını, sistemsel yaklaşımın temel prensiplerini içermektedir. Bu, bölgesel düzeyi başta olmak üzere entegrasyon süreçlerinin prensiplerinin değişik bileşenlerinin olarak incelenmesine, bu süreçlerin siyasi ve ekonomik yönleri ayırt edilerek ele alınmasına imkân vermiştir.

Çalışmada 'yeniden entegrasyon' ifadesi kullanılmıştır. Burada SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını elde eden devletler arasında yıllar boyunca başarılı ekonomik etkileşim deneyimi olduğu belirtilmiştir. Günümüzdeki Avrasya entegrasyonu, devlet içi değil de ulusüstü düzeyin özelliklerini taşımasına rağmen başarılı bir deneyim olarak incelenmesi oldukça yararlı olmaktadır.

Dezentegrasyon veya kurulmuş entegrasyon oluşumlarının zayıflama tehlikesi ve olumsuz eğilimleri etkisiz hale getirebilen etkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Öncelikle karşılıklı yarar, ortak gelişim prensiplerine dayanan entegrasyonun ekonomik ilişkileri ilgi çekmektedir. Yine de son yılların gelişmeleri açık ekonomik yararların sık sık siyasi konjonktürün veya jeopolitik stratejilerin önüne geçemediğini göstermektedir. Eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçlerinin siyasi yönlerinin belirlenmesi ve analiz edilmesi, oluşmuş ve etkinliğini göstermiş ilişkilerin bütün BDT devletleri için olumsuz

etkilere yol açacak şekilde zayıflamasının önüne geçme imkânlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Çalışmanın güncelliği Avrasya bölgesindeki çağdaş entegrasyon süreçlerinin özelliklerinden ve bu süreçlerin devletlerarası etkileşimin siyasi ve ekonomik şekilleriyle ve işbirliği mekanizmaları ile doldurulmasına ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasıyla kazanılan ve Kazakistan, Belarus ve Rusya Devlet Başkanları tarafından büyük önem taşıdığı vurgulanan Avrasya bölgesindeki entegrasyon sürecinin hızlanması, BDT devletlerinin işbirliğinin siyasi ve ekonomik mekanizmalarının incelenmesine ve güncelliğine katkı sağlamaktadır.

Avrasya bölgesindeki entegrasyon süreçlerinin incelenmesinde, Avrasya alanının yeniden entegrasyonun objektif temeli olan ekonomik işbirliğine özel ilgi gösterilmiştir. Bununla birlikte çalışmada incelenen ekonomik işbirliğinin yönleri hem belli bazı devletlerin hem bir bütün olarak BDT'nin siyasi çıkarları açısından analiz edilmiştir.

Çalışmada Avrasya bölgesi örneği üzerinden uygulamada, özellikle başlangıç aşamasında yeniden entegrasyonun rekabet edebilir ulusal ekonomilerin ve ortak bölgesel pazarın oluşturulması amacıyla, siyasi araçları ile devletlerin ekonomik işbirliği mekanizmalarının birleştirilmesinin büyük önem teşkil ettiği gösterilmiştir.

Çalışmada eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçlerinin yapısı belirlenmiştir. Yüksek siyasi düzeydeki anlaşmalara dayanarak BDT devletlerinin içinden bir entegrasyon çekirdeğinin kurulması gerektiği vurgulanmıştır. AEB'nin entegrasyon çekirdeği olarak güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için siyasi ve diplomatik çabaların sarf edilmesi gerektiğine ve diğer BDT devletleri ile işbirliği kurulması veya AEB'ye katılmasının sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. BDT çerçevesinde entegrasyon şekillerinin gelişmesi hakkında tahminler yapılmıştır.

Entegrasyon teorilerinde genellikle bütünleşme süreçlerinin objektif temeli olan karşılıklı yararlı ekonomik işbirliği yönü öncelikli olarak incelenmektedir. Ancak uygulamada, gerçek entegrasyon siyasi araçlarının ve devletlerin ekonomik işbirliği mekanizmalarının birleşmesinden oluşmaktadır. Özellikle bu durum eski Sovyet coğrafyası için geçerlidir. Ulaşılmayı istenen hedef gelişmiş toplumun kurulmasıdır. Bu hedefe de ancak BDT

devletlerinin potansiyellerinin ortak kullanılması ile ulaşılabilir. Bunun sonucunda siyaset ve ekonomi arasında gerekli etkileşim sağlanmakta ve netice olarak etkili devletlerarası işbirliği sağlanmaktadır. Böylece, siyaset ve ekonominin karşılıklı etkileşimi, BDT devletlerinin entegrasyon işbirliğini teşvik etmekte ve mümkün kılmaktadır.

Her devlet tarafından titizlikle hazırlanmış siyasi anlaşmalar, ekonomik entegrasyon için gerekli koşulları sağlamaktadır. O halde uluslararası ekonomik entegrasyon, bilinçli ve siyasi yönetimler tarafından yönlendirilen kademeli yakınlaşma ve ulusal ekonomilerin birleşme süreci özelliklerini kazanmaktadır.

Birinci Bölüm’de, Bağımsız Devletler Topluluğu içinde bölgesel işbirliğinin kavramsal temelleri ele alınmıştır. Buna bağlı olarak uluslararası ilişkiler sisteminde bölgesel işbirliği uygulamasına teorik yaklaşımlar incelenmiştir. Öncelikle bölgesel entegrasyon kavramları ve dünyadaki entegrasyon deneyimi ele alınarak entegrasyonun ana aşamaları ve Bağımsız Devletler Topluluğu içindeki entegrasyon sürecinin evrimsel gelişimi incelenmiştir. Daha sonra eski Sovyet bölgesinde etkili bir aktör haline gelen Kazakistan’ın Avrasya entegrasyon sürecindeki rolü değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan hemen sonra tüm ekonomik bağlar koparken ve eski Sovyet cumhuriyetler birbirinden uzaklaşmak isterken, 1994 yılında Kazakistan adına Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Avrasya Birliği'nin kurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 'Avrasyacılık' fikri eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon sürecinin temeli olarak incelenmiştir.

İkinci Bölüm’de BDT devletlerinin entegrasyon temelini oluşturan siyasi, ekonomik ve yasal yönler incelenmiştir. BDT çerçevesinde imzalanan temel dokümanlar ve oluşturulan kuruluşlar ele alınarak eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyonun önkoşullarını sağlayan faktörlere dikkat çekilmiştir. Buna bağlı olarak Avrasya bölgesel entegrasyonunun tarihi ve sosyokültürel temelleri de incelenmiştir. Ayrıca BDT devletlerinin entegrasyonunun çok devirli entegrasyon şeklinde ilerlemesinin nedenleri ele alınarak siyasi ve ekonomik yönleri tartışılmıştır.

Üçüncü Bölüm’de ise BDT devletlerinin entegrasyon işbirliğinin gelişme yönleri ele alınmıştır. İlk önce BDT devletlerinin toplu siyasi ve ekonomik potansiyeli değerlendirilerek bu potansiyelin sürdürülebilir gelişimin sağlanması amacıyla

birleştirilerek ortak kullanım yönündeki çabalar incelenmiştir. Daha sonra eski Sovyet coğrafyasında entegrasyon yönündeki son gelişmeler ve yeni kurulan Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşum süreci incelenerek BDT devletleri için derin entegrasyon modelini teşkil ettiğine dikkat çekilmiştir. Böylece katılım için açık olan AEB'nin, BDT devletlerine daha derin entegrasyon imkânı sağladığı vurgulanmıştır. Eski Sovyet coğrafyasında entegrasyon sürecinin daha yüksek seviyesine çıkabilen Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye devletler arasında entegrasyon işbirliğinin mekanizmaları ele alınarak dünyanın iki büyük ekonomik alanı olan Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayarak Batı ile Doğu arasında bir köprü işlevini görme imkânı tartışılmıştır.



2. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU İÇİNDE BÖLGESEL İŞBİRLİĞİNİN KAVRAMSAL TEMELLERİ

2.1. Uluslararası İlişkiler Sisteminde Bölgesel İşbirliği Uygulamasına Teorik Yaklaşımlar

XX. yüzyılın sonlarında ve XXI. yüzyılın ilk yıllarında uluslararası ilişkilerin gelişimi, dünyadaki iki temel alanda meydana gelen önemli değişimlerin etkisi altında gerçekleşmektedir.

Birinci değişim, küreselleşmedir. Küreselleşme, uluslararası ticaretin gelişimi üzerinden çok yönlü devletlerarası ilişkilerin güçlendirilmesi, uluslararası hukuk normları ve standartlarının liberalleşmesi, öncü bilgi ve elektronik iletişim sistemlerinin oluşumunun bir sonucudur. Küreselleşme bir dizi devletin siyasi ve ekonomik alanda birbirlerine yaklaşmasına yol açmaktadır. Bazı görüşlere göre küreselleşme, devletlerin bölgesel düzeyde birleşmesine, etkileşim ve işbirliğine, oluşmuş müstakil siyasi birlikler arasındaki karşılıklı ilişkilere zarar vermektedir. Öte yandan başka araştırmalara göre bölgesel birleşme süreçleri küreselleşmeye karşı bir yanıt olarak meydana gelmektedir.¹

İkinci olarak, uluslararası ilişkilerin gelişmesinin bugünkü aşamasında dünyadaki toplumların bölgeselleşmesi, benzer ilgi alanlarına sahip devlet gruplarının ve kuruluşların genişlemesi görülmektedir. Bu durum, belirli coğrafi önkoşullar temelinde uzmanlıklarını geliştiren bu tür devlet gruplarının karşılıklı bağımlılıklarının gelişmesine neden olmaktadır.²

Entegrasyonun ekonomik avantajlarına dayanan siyasi etkileşim süreci esnasında, ulusal ekonomi sistemlerinin belirli bir amaca yönelik birleşme süreci olan ve oluşmuş siyasi, ekonomik ve hukuki ilişkilere dayanan bölgeselleşmenin temelleri atılmaktadır.

Bu durumda ‘bölge’ kavramını, ortak siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel geleneklere sahip, coğrafi açıdan yakın devletlerden oluşan ulusal ekonomilerin birleşmesi olarak

¹ Baburina, O.N. (2008). Regionalizatsiya i Globalizatsiya: K Probleme Vzaimosvyazi (Bölgeselleşme ve Küreselleşme: İlişki Sorunları). *Avrasya Uluslararası Bilim ve Analiz Dergisi*, 3(27), 65-68.

² Mantusov V.B. (2011). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya v Sovremennih Mirohozyaystvennih Otnoşeniyah (Günümüz Global Ekonomik İlişkilerinde Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya: UNITI-DANA, 8.

yorumlamak mümkündür. Bu tür birleşmelerde temel amaç, tek üretim döngüsünün oluşturulmasıdır. Bu döngü, hammadde ve enerji kaynaklarının çıkarılmasını ve kullanımını, yeni bilgi teknolojilerinin kullanımını, yüksek işleme derecesine sahip ürünlerin üretilmesini ve bilimsel araştırma ve geliştirme projeleri yönetimini öngörmektedir. Buna örnek olarak Güney Amerika, Güneydoğu Asya ve Bağımsız Devletler Topluluğu gösterilebilir.³

Bölgesel entegrasyon kavramı, dar anlamda, coğrafi açıdan birbirine yakın ulusal ekonomiler arasındaki ilişkilerin daha yoğun hale gelmesi olarak ifade edilmektedir. Geniş anlamda ise bölgesel entegrasyon kavramı, belirli bir coğrafyayı paylaşan devletlerin pazarlarını, ekonomilerini, üretim süreçlerini, siyasi ve stratejik güçlerini birleştirme yönünde harcadıkları çabaları tanımlamak için kullanılmaktadır. Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) bünyesindeki bütünleşme, bölgesel entegrasyon olgusuna örnek olarak verilebilir.⁴

Devletlerarası entegrasyonun siyasi yönü, devlet birliklerinin oluşturulması ve bu devletlerin ekonomik alandaki ulusal politikalarının koordineli gelişimi yoluyla gerçekleşmektedir. Ayrıca uluslararası kuruluşların oluşturulması ve faaliyetlerinin sağlanması şeklinde gerçekleşen uluslararası etkileşimin etkili olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Bölgesel entegrasyonun sonucunda ortak uluslararası yönetim organlarına sahip, ortak para sistemi, ortak sosyo-ekonomik altyapıya sahip ortak devletlerarası ekonomik kompleksler oluşmaktadır.⁵

Entegrasyon süreçlerinin başlangıcı, hem devlet düzeyindeki uluslararası ilişkilere, hem de bağımsız ekonomik aktörlere, sektörler, uluslararası hukuk düzeyindeki üretim, bilimsel-teknik, teknolojik etkileşime dayanmaktadır. Bu birimlerin gelişmesiyle entegrasyon sürecine katılan ve siyasi hedeflerini değiştirmeyen devletlerin ulusal ekonomilerinin birbirine yaklaşması ve birleşmesi sağlanmaktadır. Doğal olarak bu sürecin sonucunda karşılıklı nüfuz ve birleşme, siyasi, hukuki, ekonomik, sosyal, mali ve diğer sosyal üretim

³ Baburina, O.N. (2008). Regionalizatsiya i Globalizatsiya: K Probleme Vzaimosvyazi (Bölgeselleşme ve Küreselleşme: İlişki Sorunları). *Avrasya Uluslararası Bilim ve Analiz Dergisi*, 3(27), 65-68.

⁴ Yüksel, M. (2000). Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyon. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 79-80.

⁵ Shumskiy, N.N. (2010). *Regionalniye Ekonomicheskiye Obyedineniya Postsovetstkih Gosudarstv (Post-Sovyet Devletlerin Bölgesel Ekonomik Birlikleri)*. Belarus, Minsk: Belarusskaya Nauka, 34.

sistemlerinin karşılıklı etkileşimi ve yönetim sistemlerinin iç içe geçmesi meydana gelmektedir.⁶

Piyasa ekonomisine sahip devletlerin entegrasyon prensiplerine dayanan gelişme yoluna dair siyasi analizlerin teorik ve pratik temelleri XX. yüzyılın 1950 ve 60'lı yıllarında atılmıştır. Geleneksel teori açısından bakıldığında, entegrasyonun temel önkoşullarının her zaman ekonomik bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Bu teoriden hareket edildiğinde, entegrasyon, entegrasyon birliğine üye devletler arasında nitelik olarak farklı üretimsel, bilimsel-teknik ve diğer ilişkilerin geliştirilmesini öngörmektedir. Bu ilişkiler, devlet içinde benzer ve yüksek maliyetli ürünün üretilmemesini ve entegrasyon birliği içinde işin paylaşımını sağlamalıdır.⁷ Daha sonra birlik bünyesinde üretilen ürünler, üçüncü devletlerden ithal edilen ürünlerin yerini alır. Bu gelişmelerin sonuçlarından biri üretim hacimlerinde meydana gelen artışlardır. Bu da entegrasyon sürecine dahil olan devletlerde refah artışına yol açmaktadır. Ayrıca bazı ürünlerin üretiminde uzmanlaşma gelişmektedir. Ekonomik başarılar, katılımcı devletlerin iç siyasi iklimi üzerinde olumlu etki yaratmakta, yönetimdeki karar vericilerin pozisyonlarını sağlamlaştırmakta ve ulusal iş dünyasını güçlendirmektedir.⁸

Ernst Haas, Leon Lindberg, Amitai Etzioni gibi araştırmacıların savunduğu Neo-fonksiyonalist teorisinde ekonomik olmayan faktörlere önemli bir rol verilmiştir. Entegrasyon süreçleri, devletler arasında ekonominin çeşitli sektörlerinde ve diğer toplumsal alanlarda işbirliğinin hızla gelişmesini öngören küreselleşmenin özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bir alanda işbirliği sonucunda oluşan uluslararası kurumlar diğer alanlarda da entegrasyon sürecini destekleyecektir. Ekonomik olmayan faktörlere örnek olarak, devletlerin entegrasyon birliği içinde daha güçlü ulusal savunmaya sahip olması verilebilir. Ayrıca önemli faktörlerden biri gösteriş etkisidir. Buna göre bir entegrasyon birliğinin başarıları ve kalkınma seviyesi, etkisi altındaki başka devletlerde, bu birliğin üyesi olma isteği doğurmaktadır. Sözelimi Avrupa Birliği'nin gösteriş etkisi Orta

⁶ Mantusov V.B. (2011). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya v Sovremennih Mirohozyaystvennih Otnoşeniyah (Günümüz Global Ekonomik İlişkilerinde Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya: UNITI-DANA, 11.

⁷ Butorina, O. (Editör). (2011). *Evropeyskaya İntegratsiya (Avrupa Entegrasyonu)*. Moskova: Delovaya Literatura, 13.

⁸ İnternet: Gurova, I.N. (2014). O Teoretičeskoy Modeli Torgovoy İntegratsii na Prostranstve SNG (BDT Alanında Ticari Entegrasyonun Teorik Modeli). *Voprosı Ekonomiki*, 1. Web: <http://institutions.com/theories/2331-teoreticheskoj-modeli-torgovoj-integracii-sng.html> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

ve Doğu Avrupa'daki 10 devletin Avrupa Birliği'ne katılma için başvurularına neden olmuştur.⁹

Etki alanının siyasi süreçlerin lehine kaymasının, özellikle de ağırlıklı olarak devlet kurumlarının faaliyetleri lehine kaymasının, entegrasyon birliği ile ilgili kararların alınması sırasında en yüksek seviyeye ulaştığı düşünülmektedir. Aynı zamanda ekonomik entegrasyonun neticesinde, bölgesel olarak bir arada yaşamak durumunda olan komşu devletler birbirleri ile çatışmak yerine güçlerini bir araya getirerek çıkar çatışmaları önlenmektedir.¹⁰

Bazı araştırmacılara göre ekonomik entegrasyona doğru ilerleme, kaynak ve hammadde konusundaki yetersizlikler gibi sınırlayıcı faktörlerin aşılması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durumun üretim oranının artışı, ürün farklılaşmasını, yeni teknolojilerin gelişmesini sağladığına inanılmaktadır. Bu bakış açısının lehine görüş beyan eden bazı araştırmacılar, üretim ve yönetimin daha etkin bir şekilde organize edilmesi sayesinde üretim hacmindeki artışın, maliyetlerin azalmasına yol açacağını ve daha büyük bir pazarı kullanmaya olanak sağlayacağını ifade etmektedirler.¹¹

Entegrasyonun diğer faydalarının yanı sıra niteliksel açıdan yarattığı bir fark da toplumsal yeniden üretim sürecine yeni teknolojileri çekme olanağıdır. Dünya ekonomisinde teknolojik faktörlerin etkisinin ani bir şekilde artışı, devletleri araştırma ve geliştirme çalışmaları için yapılan harcamalarını arttırmaya yönlendirmektedir. Böyle maliyetlerin göreceli büyüklüğü düşünüldüğünde, gelişme ve en etkili biçimde kullanılması çabalarının birleştirilmesi sayesinde entegrasyona katılım yoluyla bu maliyetleri önemli derecede azaltmak mümkün olur. Bu araştırmacıların bakış açısından bakılacak olursa entegrasyonun önemli bir olumlu yönü de, üretim verimliliğinin artışı, ürün kalitesinin artışı, devletler tarafından ekonominin düzenlenmesi amacıyla pazar dışı olan siyasi yöntemlerin kullanım riskinin düşmesidir. Entegrasyonun içinde tamamen yok olmasa da, tek bir üye devlette otoriter bir yönetimin ortaya çıkma tehlikesi azalmaktadır. Böylece

⁹ Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 13, 24.

¹⁰ Şanlı, F.B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 160.

¹¹ Tarasova, N.E. (2013). Suşnost i Osobennosti Globalizatsii na Sovremennom Etape Razvitiya Ekonomiki (Ekonomi Gelişmesinin Çağdaş Dönemdeki Esası ve Özellikleri). *Molodoy Učeniy Dergisi*, 10(53), 398-400.

entegrasyon birliği içinde demokrasiyi sağlayan politika araçları önemli bir rol oynamaktadır.¹²

Uluslararası ilişkiler uzmanlarının büyük çoğunluğunun izinden giderek, belli bir devletin herhangi bir entegrasyon birliğine üye olma olasılığını belirleyen ve gelişmede başarıyı sağlayan genel şart ve hareket noktalarını belirlemek mümkündür.

Öncelikle üye devletlerin ekonomik gelişme seviyelerinin yakın olması her şeyden önemlidir. Bölgesel entegrasyon deneyimlerine göre, kişi başına gelir seviyesi açısından aynı grupta olan devletler arasında entegrasyon süreci daha hızlı gelişmektedir. Nispeten daha az gelişmiş devletlerin entegrasyona katılımı, ekonomik gelişme düzeylerinin yakınlştırılması için özel programların oluşturulmasını ve uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Yeterli ekonomik olgunluğa sahip olmayan devletin entegrasyona tam olarak katılmaya hazır olması için önemli bir zaman aralığı gerekmektedir. Ancak açıktır ki, başlangıçtaki gelişme seviyesi ne kadar farklı olsa da, entegrasyon süreci sınırlı kaynakların daha verimli kullanılması için en iyi koşulları oluşturmaktadır. Ayrıca coğrafi yakınlık, ortak coğrafi sınırlar, mevcut olan ekonomik ilişkiler, ulaştırma altyapısı, ortak enerji sistemleri, ortak ya da benzer kültürel gelenekler, din, dil gibi faktörler de önemli bir rol oynamaktadır.¹³

Başarılı bir entegrasyonun öznel faktörü ise entegrasyon üyesi devletlerin siyasi liderlerinin iradesinin, olgunluğunun, girişiminin varlığıdır. İktidar çevrelerinin, başlangıç aşamasında entegrasyon sonucunda ulaşmak istedikleri hedefleri netleştirmesi ve belirlemesi, devlet gelişimi ile ilgili siyasi ve ekonomik tahminde bulunması, başlangıç aşamasındaki harcamaları, harcamaları geri kazanma süresini, entegrasyondan kazanılan faydayı elde etme süresini hesaplaması ve objektif olarak değerlendirmesi, toplum nezdinde beklenen entegrasyonun olumlu imajını oluşturmaları gerekmektedir. Entegrasyon sürecini ulusal devlet kurumlarının belirli yetkilerinin devredildiği organlar yürütür, bu nedenle onların oluşturulması ve gelişimi ilk aşamada ve devamında planlanmalıdır.¹⁴ Entegrasyon sürecinin gelişme hızı büyük ölçüde katılımcı devletlerin bu konudaki

¹² İbraşev J.U., Jumadilova Ş. (2009). Demokratiya Kak Osnova İntegratsii Regionalnıh Gosudarstv (Bölgesel Devletlerin Entegrasyonun Temeli Olarak Demokrasi). *Vestnik KazNU Dergisi*. Almaty, Kazakistan.

¹³ Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 26.

¹⁴ Shemyatenkov, B.G. (2003). *Evropeyskaya İntegratsiya (Avrupa Entegrasyonu)*. Moskova: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 24.

ilgilerine bağlıdır, bu nedenle büyük entegrasyon birliklerinde harekete geçiren merkez haline gelen ve entegrasyonun diğer devletlerinin birlik ve beraberliklerini sağlayan bir veya iki devletin olması önemlidir.¹⁵

Entegrasyon uluslararası işbirliğinin tüm alanlarına nüfuz etmektedir, ancak gelişim aşamalarının belirli özellikleri tedrici olarak gelişmektedir. Günümüz uluslararası ekonomik ilişkilerinin ayrılmaz bir parçası, beş anahtar adımın geçilmesini öngören uluslararası ekonomik entegrasyondur. Uluslararası ekonomik entegrasyonunun gelişimi açısından bakıldığında, entegrasyonun ana aşamaları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir: 1 - Serbest Bölge; 2 - Gümrük Birliği; 3 - Ortak Pazar; 4 - Ekonomik Birlik, daha sonra Ekonomi ve Para Birliği; 5 - Tam ekonomik ve politik entegrasyon.¹⁶

Serbest ticaret bölgesi kapsamında, birliğe üye devletler, aralarındaki ticarete gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmaktadır. Ancak, birlik dışında kalan devletlere yönelik olarak, serbest ticaret bölgesinin her katılımcısı kendi ticaret politikasını yürütme hakkına sahiptir.¹⁷ Başka bir deyişle serbest ticaret bölgesi, malların gümrük vergileri ve uluslararası ticaret miktar kısıtlamalarından arınmış olduğu bir bölgedir.

Ancak, serbest ticaret bölgesi üye devletlerinin etkileşimi sırasında ilgili faaliyet alanlarının düzenlenmesi, uluslararası kontrol sistemleri oluşturulmadan veya özel ortak kararlar alınmadan gerçekleştirilmektedir. Siyasi sorunlar için kararlar katılımcı devletlerin üst düzey yetkilileri tarafından, ekonomik konularda ise kararlar bakanlık ve müsteşarlık (Dış ticaret, maliye vb.) yöneticileri tarafından alınır.

Gümrük birliği, serbest ticaret bölgelerinden daha ileri bir birleşmedir. Hem üyelerin kendi aralarındaki ticarete gümrük tarifeleri ve kotalar kaldırılmakta, hem de birlik dışında kalan devletlere karşı tek bir ortak tarife uygulanmaktadır.¹⁸ Bu şekilde malların serbest ticareti sağlanmakta ve yerli pazarlar dışarıya karşı aynı oranda korunmaktadır. Böyle bir

¹⁵ Karibdzhanov, E.S. (2012). *Mehanizmi Integratsionnogo Razvitiya Kazahstana na Evraziyskom Prostranstve* (Avrasya Alanında Kazakistan'ın Entegrasyon Gelişmesinin Mekanizmaları). *Ekonomika i Menedjment Znaniy: Globalniy Kontekst i Kazahstanskije Realii (Bilim İşletmesi ve Ekonomi: Küresel Bağlam ve Kazakistan Gerçekleri)*. Kazak Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Diller Üniversitesi (KazUMOI MY), 16.

¹⁶ Mantusov V.B. (2011). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya Integratsiya v Sovremennih Mirohozyaystvennih Otnoşeniyah (Günümüz Global Ekonomik İlişkilerinde Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya: UNITI-DANA, 10.

¹⁷ Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat. Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Gizem Yayınları, 204.

¹⁸ Seyidoğlu, H. (2003). *a.g.e.*, 204.

oluşumun örnekleri, 1968 yılından beri Avrupa Ekonomik Topluluğu (daha sonra - Avrupa Birliği) ve MERCOSUR'dur. Bu entegrasyon şeklinde mal akışları önemli derecede değişmektedir. Sözleşmeye taraf olan devletlerden yapılan ithalatta değişim meydana gelmekte, ürün üretim ve tüketiminde değişiklikler oluşmaktadır. Gümrük birliği, daha ileri siyasi ve ekonomik birliklere geçiş ihtiyacını yaratır. Ortak bir dış ticaret politikası sayesinde, devletler mal akışını düzenlemektedir. Bu da, tüketim ve üretimde kaynakların yeniden yönlendirilmesine yol açar. Böyle bir durumda dış ticaret ve üretimin farklı alanlarında faaliyetleri geliştirmek, koordine etmek, kontrol etmek konusunda uluslararası kurumların oluşturulması konusu gündeme gelmektedir.¹⁹

Gümrük birliğinin ortak pazar haline dönüşmesi hem ekonomik faktörler hem de siyasi faktörler nedeniyle gerçekleşmektedir. Değişime engel teşkil eden ve gümrük birliğinde belirli düzeyde ortadan kalkan tarife sorunlarının haricinde faktörler de mevcuttur: teknik standartlardan doğan farklılıklar, ulusal markaların yasal koruması vb. Uzmanlar, ortak iç pazar yaratılması için birçok faaliyet alanıyla ilgili çok sayıda kanun ve yönetmeliğin uyumlaştırılmasının gerekli olduğunu belirtmektedirler.²⁰

Ortak pazarın oluşturulması, gümrük birliği çerçevesinde uygulanması mümkün olmayan birçok büyük ölçekli hedefin uygulanmasını sağlar. Ancak, özellikle de gümrük birlikleri, üye devletler arasında gümrük vergilerinin kaldırılmasına ve üçüncü devletlere karşı ortak politika yürütülmesine yol açarak, ortak pazara geçiş için temel oluşturmaktadırlar.

Ortak pazara geçiş sürecinde ilk hedef, ekonominin farklı sektörlerinin gelişimi için ortak bir politika geliştirmektir. Bu konuda entegrasyonun ileride güçlendirilmesi için bunun ne kadar önemli olabileceğini, ilgili önlemlerin alınmasından sonra sosyal tepkinin nasıl olacağını ve tüketicinin ihtiyaçları üzerinde ne gibi etkiler yaratacağını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Avrupa Birliği'nde ortak pazara geçiş sırasında tercihli alanlar olarak tarım ve ulaşım alanlarının seçilmesi bir rastlantı değildir.²¹

¹⁹ Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 31.

²⁰ Shumskiy, N.N. (2010). *Regionalniye Ekonomičeskiye Obyedineniya Postsovetstkih Gosudarstv (Post-Sovyet Devletlerin Bölgesel Ekonomik Birlikleri)*. Minsk, Belarus: Belaruskaya Navuka, 20.

²¹ Shumskiy, N.N. (2010). *Regionalniye Ekonomičeskiye Obyedineniya Postsovetstkih Gosudarstv (Post-Sovyet Devletlerin Bölgesel Ekonomik Birlikleri)*. Minsk, Belarus: Belaruskaya Navuka, 20.

Sonraki hedef, malların serbest dolaşımını tamamlayan sermayenin, iş gücünün, hizmetlerin ve bilginin serbest dolaşımı için şartların oluşturulmasıdır. Bir kısa tanım belirlemek gerekirse; ortak pazar diğer entegrasyon çeşitlerinin özelliklerini taşımasının yanı sıra emek ve sermaye hareketliliğinin eklenmesiyle oluşan daha geniş bir entegrasyon türüdür.²²

Ekonomik birlik şeklindeki entegrasyonda, üye devletler tarafından ekonomik politikaların tamamında mutabakatının sağlanması sürecinde çatışmaların ortadan kaldırılması öngörülmektedir. Bu kapsamda Avrupa Birliği'nde ortak tarım politikası uygulanmakta, sanayi, enerji, ulaşım, bölge, sosyal, bilimsel ve teknik politikalar koordine edilmektedir.

Ekonomik birliğin en yüksek düzeyde sağlanan şekli olan ekonomik ve parasal birlikte, tek bir para ve bankacılık sistemi oluşturulmakta, ortak mali politikalar ve tüm birlik çapında ortak ekonomik politikalar belirlenmektedir. Bu durumda genel koordinasyon enstitüleri daha doğrusu uluslararası organlar oluşturulmaktadır. Bu organlara entegrasyonun oluşumu, bu alanla ilgili sorunların çözülmesi ve koordine edilmesi konularında devletlerin egemen yetkilerinin bir kısmı devredilmektedir.²³

Uluslararası entegrasyonun gelişimindeki en zor aşamalardan biri, ortak pazardan ekonomik birliğe ve daha sonra ekonomik ve parasal birliğe geçiş aşamasıdır. Batı Avrupa'daki versiyonunda da bu zorluklar yaşanmıştır. Bu son aşamada ortak parasal ve finansal politikalar ve daha sonra ortak para birimi Euro oluşmuştur. Deneyim gösterdi ki, AB devletleri için ekonomi ve finansal sistemin tek tek düzeltilmesinden çok, kısa sürede aynı anda düzeltilmesi daha uygundur.

Ve nihayetinde tam ekonomik ve siyasal entegrasyonun oluşum aşaması gelmektedir. Bu olayda tek piyasa alanının, bütünsel ekonomik ve siyasal oluşuma dönüşmesinden bahsedilmektedir. Bu dönüşüm sadece kanunlar düzeyinde mutabakatının tesis edilmesi ile kalmamakta, neredeyse tek ekonomik politikaların ve tek mevzuatın oluşturulmasını öngörmektedir.²⁴

²² Yiğit, M.(2003). *Ekonomik Entegrasyon*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

²³ Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat. Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Gizem Yayınları, 204.

²⁴ Mantusov V.B. (2011). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya v Sovremennih Mirohozyaystvennih Otnoşeniyah (Günümüz Global Ekonomik İlişkilerinde Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya: UNITI-DANA, 37-38.

Bu aşamada uluslarüstü yönetim organları temelinde uluslararası ekonomik ve siyasal ilişkilerinin yeni çok uluslu bir kuruluşunun meydana gelmesine ihtiyaç duyulmakta ve yavaş yavaş bu kuruluş oluşmakta, ileride de tek bir federasyon veya konfederasyon devletinin kurulmasına doğru hareket edilmektedir.²⁵

Böylece, en düşük entegrasyon şekillerinden en yüksek kademelerine doğru yapılan geçiş, aslında aşama aşama ilerleyen uluslararası ekonomik entegrasyon sürecidir. Aşama süreleri, devlet içi ekonomik, dış ekonomik ve çeşitli siyasal faktörler tarafından belirlenmektedir.

Ancak uygulamalar gösteriyor ki, iç uyumsuzlıklardan dolayı, gerçek entegrasyon süreci incelenmiş olan çerçevedeki gibi açık ve aşamalı olarak gerçekleşmemektedir. Bölgesel entegrasyonun fazları arasındaki geçişin ne otomatik olarak ne de düzenli bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Entegrasyondaki gelişmeler, uluslararası ekonomik ilişkilerdeki dönemsel koşullara, devletlerin ekonomik ve siyasi menfaatlerine, uluslararası ekonomik entegrasyonun gelişmesinin objektif şartlarına ve önkoşullarına bağlıdır.

Belirtilmelidir ki, uluslararası ekonomik ilişkilerin şimdiki gelişim düzeyinde, ilk dört aşamanın geçişi sadece Avrupa Birliği tarafından sağlanmıştır ve tamamen siyasal ve ekonomik entegrasyonunun beşinci ve son aşamasına geçişi devam etmektedir. Şöyle ki AB, devletlerarası ekonomik işbirliği ile sağlanan yakınlaşmayı ileride 'Birleşik Avrupa Devletleri' şekline çevirmeyi planlamaktadır.²⁶ Diğer entegrasyon grupları birinci, ikinci ve üçüncü aşamaların bazı adımlarını atabilmişlerdir.

2.2. Bağımsız Devletler Topluluğu İçindeki Entegrasyon Sürecinin Evrimi

Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kısa tarihçesi incelendiğinde, entegrasyon süreci dört dönem şeklinde ele alınabilir: 1991-1993 yılları – BDT'nin eski Sovyet devletlerinin bölgesel birliği olarak oluşması, organizasyon ile hukuk temellerinin ve işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi ve kabul edilmesi dönemi; 1994-1997 yılları – özellikle sosyoekonomik işbirliği alandaki umut verici ve yerine getirilmemiş proje ve programlar

²⁵ Shemyatenkov, B.G. (2003). *Evropeyskaya İntegratsiya (Avrupa Entegrasyonu)*. Moskova: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 25.

²⁶ Kurubaş, E. (1998). Küreselleşme Sürecinde Yeni Toplumsal Örgütlenme ve Kimlik Modelleri. *İktisat Dergisi*, 381. (Şanlı, F.B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 165'ten alınmıştır).

dönemi; 1998-2003 yılları – devletlerin karşılıklı çıkarlarını ve gerçek sosyoekonomik durumlarını hesaba katarak ekonomik alandaki entegrasyon süreçlerinin gelişmesi konusunda planlı çabaların dönemi; 2004’ten günümüze kadar – Bağımsız Devletler Topluluğu'nun modernizasyonu ve yeniden yapılandırması dönemi.²⁷

Birinci dönem, başka bir deyişle transformasyon veya geçiş dönemi, eskiden Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan cumhuriyetlerden oluşan devletlerin medeni bir şekilde ayrılmaları ile anılmaktadır. Bu dönemin özelliği BDT’de merkezkaç güçlerinin üstünlüğü ile tanımlanmaktadır. 1991-1992 yılları siyasi ve ekonomik yapıların yıldırım hızıyla dağılması, bağımsızlık coşkusu ve eski SSCB cumhuriyetlerindeki milliyetçilik duygusunun büyümesi ile karakterize edilmektedir. Eski Sovyet mülkiyetinin paylaşımı ve özelleştirilmesi yapılmıştır. Siyasi iktidar yapılarını kendi menfaatleri için etkilemeye çalışan milli ticaret grupları meydana gelmiştir.

Hemen hemen tüm yeni egemen devletler dünya pazarına bağımsız olarak çıkma çabalarını göstermişlerdir. Dış imtiyazlı krediler ve uluslararası yardımlar alabilmek için bir yarış başlamıştır. Yeni egemen devletler gelişmiş devletler bölgesinde ve geleneksel olarak yakın nüfuz alanlarında ortak ve yatırımcı aramaya başlamışlardır. Sovyet sonrası devletlerin ulusal üst yönetimlerinin karşılıklı işbirliği konularına yaklaşımları, 1992 sonu – 1993 başı için tipik olan Toplulukla ilgili karamsar değerlendirmelerden sonra hızlı ve ani bir şekilde değişim göstermiştir.²⁸ Ekonomik olarak bağımsız olunca, kendi problemlerini hızlı bir şekilde çözme, pazarı doldurma ve milli özelliklerini dikkate alarak başarılı bir şekilde reformları uygulama konusundaki yanılsamalar ortadan kalkmıştır. Dünyadaki gelişmiş devletlerden ve uluslararası ticari birliklerden beklenen yardımın rolünün önemi daha gerçekçi bir biçimde anlaşılmıştır. Tüm BDT devletlerinin yönetimleri koordine edilen ekonomik politikalara sahip bir ekonomik birliğin (topluluğun) kurulmasının gerekliliğinden bahsetmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Ekim 1992’de Bişkek’te ‘Ortak Para Sistemi ve Rubleyi Yasal Ödeme Aracı Olarak Kullanmaya Devam

²⁷ Shumskiy, N.N. (2011). Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv kak Model Integratsii Postsovetskih Gosudarstv (Post Sovyet Devletlerin Entegrasyon Modeli Olarak Bağımsız Devletler Topluluğu). *Belorusskaya Ekonomika*, 4, 4-7.

²⁸ Vorobyov, V.V. (2011). Etapı Formirovaniya Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv v 1990-e Godı (1990’lı Yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşum Aşamaları). *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 34, 90.

Eden Devletlerin Koordine Edilmiş Para-Kredi ve Finansal Politikalar Hakkında' bir anlaşma imzalanmıştır . Bu anlaşmayı sekiz devlet imzalamıştır.²⁹

Yeni oluşan her devlet, ana görevlerinden biri olarak devlet sisteminin oluşması ve piyasa reformlarının gerçekleştirilmesini görmekteydi. Bu dönemde Sovyetler sonrası bölgede yoğun olarak yeni devlet sınırları, gümrük ve sınır kontrol noktaları ve yeni ulusal para birimleri görülmekteydi. Yeni ulusal kanunlar eski Sovyet mevzuatının yerini almıştır. BDT'nin yeni egemen devletleri o aşamada dünya ekonomisine entegre olma, yeni pazarlara girme ve yeni ortakları bulma çabası göstermekteydi. Komşularla eski istikrarlı finansal ve ekonomik bağlantıların bozulması gibi durumlar görülmekteydi.³⁰

1990'lı yılların başlarında Sovyetler sonrası topraklarda, yani Avrasya'da hem özel hem de ulusal sermayenin ilk birikimi görülmekteydi. Bu bölgedeki yatırım akışları genellikle Batı sermayesi ile bağlantılı olmuştur. BDT devletlerindeki şirketlerin kontrolünü ele alan uluslararası sermaye grupları, bu şirketleri başka pazarlara yöneltmişlerdir. Dolayısıyla daha önceden SSCB'de oturmuş olan iş paylaşımı ve üretim işbirliği sistemi bozulmuştur.

Yaşanan radikal siyasal dönüşümler doğrultusunda eski sosyalist mülkiyetin özelleştirilmesi gecikmemeliydi. Özelleştirme, siyasal yenilenme şartlarında gerçekleşmekteydi ve bu da Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin SSCB'den ayrılmasının temel önkoşullardan birini oluşturmuştur. Bölge liderleri eski Sovyet işletmelerinin, cumhuriyet ve yerel işletmelerin özelleştirilmesi konusunda kendi çıkarlarına göre hareket ediyor ve Merkezin pozisyonunu hesaba katmıyorlardı. Bu imkân cumhuriyetlerin bağımsızlık kazanmalarından sonra elde edilmiştir. Bu durumda Sovyetler Birliği'ne ait mülkiyet, kuruluşunda ilgili cumhuriyetin katkısı dikkate alınarak değil de, toprak (bölgesel) prensibi temelinde paylaştırılmıştır.³¹

1993-94 yıllarında önceki ekonomik ilişkilerin kopmasının sonuçları çok sert biçimde ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar üretimin, yatırım faaliyetlerinin ve insanların yaşam kalitesinin belirgin düşüşünün ana nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bu koşullar altında

²⁹ Shumskiy, N.N. (2010). *Regionalniye Ekonomičeskiye Obyedineniya Postsovetskih Gosudarstv (Post-Sovyet Devletlerin Bölgesel Ekonomik Birlikleri)*. Minsk, Belarus: Belaruskaya Navuka, 217.

³⁰ Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 161.

³¹ Vorobyov, V.V. (2011). Etapı Formirovaniya Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv v 1990-e Godı (1990'lı Yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşum Aşamaları). *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 34, 91.

BDT içinde ekonomik ilişkilerin serbest piyasa temellerinde oluşturulması, tarafların çıkar dengesinin sağlanması, ekonomik amaca uygunluk prensibi ile siyasal farklılıkların entegrasyona engel olmayacak şekilde kurulması gerektiği anlaşılmıştır. Topluluk devletlerinin dış politika alanındaki faaliyetlerini koordine etmek amacıyla 24 Eylül 1993 tarihinde Moskova'da Dışişleri Bakanlar Konseyi ve Ekonomik Birlik kurulmuştur³² (1994 yılında Ukrayna ortak üye olmuştur). 21 Ekim 1994 tarihinde 'Ekonomik Birliğin Devletlerarası Ekonomik Komitesinin Kurulması Hakkında' bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın nihai amacı ürünlerin, sermayenin ve iş gücünün serbest hareket edeceği tek ekonomik alanın serbest piyasa temellerinde gönüllü olarak yeniden kurulmasıdır.³³

Ekonomik krizden en hızlı çıkış yollarını bulmak için yoğun ortak araştırmalar gerçekleştirilmekteydi. Tek para bölgesinin oluşturulması için harcanan çabalar başarısız olmuştur. Sonrasında onlarca hatta yüzlerce başka entegrasyon belgesi kabul edilmiştir. Bunlardan en önemlileri, Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşturulması, Ödeme Birliği'nin oluşturulması, BDT devletleri işletmelerinin ve sektörlerinin üretim işbirliğinin desteklenmesi, uluslararası ekonomik ve finansal kurumların oluşturulması, yatırım alanında işbirliği ve anti-tekel politikalarının uygulanması hakkında hükümetler arası anlaşmalardır.

XXI. yüzyılın ilk on yılı yeniden kalkınma süreci olarak geçmiştir. BDT devletlerinin 'medeni boşanma' süreci tamamlanma aşamasına gelmiştir. O dönemde radikal piyasa reformları hayata geçirilmiş, ekonomik entegrasyon için gerekli koşullar yaratılmıştır. Türkmenistan hariç tüm BDT üye devletleri serbest ticaret bölgesini kurmak için faaliyete geçmiştir. Avrasya Ekonomik Topluluğu meydana gelmiş ve 19 Eylül 2003 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan ve Ukrayna arasında 'Ortak Ekonomik Alan'ın kurulmasına dair Anlaşma' imzalanmıştır.³⁴ 2001 – 2008 yıllarında BDT üyesi devletler dünya çapında görece yüksek bir ekonomik büyüme temposuna ulaşmalarına rağmen Sovyetler dönemindeki göstergelere ulaşamamışlardır.

³² İnternet: Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu). (2014). Web: <http://ria.ru/spravka/20140818/1020196460.html>

³³ İnternet: Gurova, I.N. (2014). O Teoreticheskoy Modeli Torgovoy İntegratsii na Prostranstve SNG (BDT Alanında Ticari Entegrasyonun Teorik Modeli). *Voprosı Ekonomiki*, 1. Web: <http://institutiones.com/theories/2331-teoreticheskoy-modeli-torgovoj-integracii-sng.html> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

³⁴ İnternet: Formirovaniye Yedinogo Ekonomicheskogo Prostranstva (Tek Ekonomik Alanın Oluşumu). *Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası*. Web: <http://economy.gov.ru/minec/activity/sections/formuep/> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

Siyasi görüşlerde de önemli değişimler meydana gelmiştir. İlk dönemlerde ekonomik birlik veya farklı formatta birlikler hakkında sadece Kazakistan ve Belarus temsilcileri konuşurken, üçüncü ve dördüncü dönemde hemen hemen Topluluğun tüm üye devletleri ekonomik birliğe olan ilgilerini dile getirmiştir. BDT devletlerinin yatırım işbirliği, her birinin istikrar ve kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Bu gelişmeler, uzun yıllara dayanan ortak işbirliğini dikkate alan ortak politika olmadan gerçekleşemezdi. Bu kapsamda entegrasyon işbirliğinin ana görevlerinden biri, Topluluk devletlerinin ekonomilerine yatırım yapılmasının teşvik edilmesi, yatırım alanındaki mevzuat temellerinin geliştirilmesi için gerekli önkoşulların sağlanması olmuştur. Yatırım faaliyetlerinin organizasyonel ve ekonomik şartlarının sağlanmasına dair mevzuatın uyumlulaştırılması ve karşılıklı adaptasyonu belirleyici öneme sahip olmuştur. Önemli bir kaynak yetersizliği söz konusu olduğundan, ortakların ihtiyaç duyduğu ürün ve ulusal sektörlerin geliştirilmesi ve modernizasyonu için maddi ve finansal güçlerinin birleştirilmesi öngörülmekteydi.³⁵

Topluluk yirmi yılı aşkın bir süreyi geride bırakmışken, SSCB döneminde yaklaşık olarak aynı sosyal ve ekonomik düzeye sahip cumhuriyetlerin şu dönemde farklı gelişmişlik seviyelerde olduğu görülmektedir.

XXI. yüzyılın ilk yıllarında BDT üyesi devletler ekonomik işbirliğine pragmatik yaklaşma eğilimindeydi. Buna göre ithal ürünlere ‘yabancı menşeli’ olmaları dolayısıyla, hijyenik ve ekolojik durumları dikkate alınarak Topluluk içinde ithalat yasağı konması, göç politikalarındaki sınırlamaların sertleştirilmesi ve enerji kaynakları konusunda piyasa fiyatlarına geçilmesi önlemleri hayata geçirilmiştir. Sonuç olarak Topluluk devletleri içinde çıkar farklılaşması meydana geldi. Örneğin işgücü kaynağını ithal eden (Rusya, Kazakistan) devletler ile bunu ihraç eden devletler; doğal kaynaklar çıkaran devletler (Azerbaycan, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan) ile doğal kaynakların transit geçişinin sağlandığı devletler (Ukrayna, Belarus ve Moldova) şeklinde farklılaşmalar görülmüştür. Hammadde üreticileri çeşitliliklerini artırmaya uğraşırken, tüketiciler ise transit tekeli korumaya çalışmışlardır.³⁶

³⁵ Shumskiy, N.N. (2010). *Regionalniye Ekonomičeskiye Obyedineniya Postsovetskih Gosudarstv (Post-Sovyet Devletlerin Bölgesel Ekonomik Birlikleri)*. Minsk, Belarus: Belaruskaya Navuka, 85.

³⁶ Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya Integratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 164.

2009 yılı Topluluğun gelişimi için modernizasyonun başlangıcı olurken aynı zamanda BDT devletlerini de ciddi şekilde etkileyen global ekonomik krizin ikinci yılına denk gelmiştir. Anlaşıldı ki, ekonomik modernizasyon ve yenilikçi gelişim modeline geçiş, gelişmiş devletlerle Topluluk devletleri arasındaki farkın açılmasına yol açan problemlere çözüm olmaktaydı.

Bununla birlikte dünya krizi şartlarında BDT devletlerinin ortak pazarının rolü artmıştır. Kazakistan ve Rusya'nın öncülüğünde oluşturulan ve entegrasyon avantajları olarak kabul edilen, Avrasya Kalkınma Bankasının kredileri ve Avrasya Ekonomik Birliği Anti Kriz Fonunun yardımları önem kazanmıştır.³⁷

2.3. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in 'Avrasyacılık' Fikri ve Kazakistan'ın Eski Sovyet Coğrafyasında Yaşanan Entegrasyon Süreçlerindeki Rolü

SSCB'nin dağılması ve sonrasındaki derin değişiklikler, Kazakistan ve diğer eski Sovyet devletlerine zor ve sorumluluk isteyen görevler yüklemiştir. Bu şartlarda ayakta kalıp kendi ekonomilerini yenilemeleri ve dünya gelişim sürecinde kendilerine layık bir yer bulmaları gerekmektedir. Bu yüzden bu devletler vakit kaybetmeden uluslararası alanda bir yer kapma mücadelesinin içerisine girmişlerdir.³⁸ Tüm eski SSCB cumhuriyetlerinin kendilerine özgü kalkınma yollarını bulmaları, dünyada ve eski Sovyet coğrafyasında kendi yerlerini belirlemeleri kolay değildi. Kazakistan Cumhuriyeti yönetimi için, büyük topraklara, etnik çeşitliliğe, Sovyetler Birliği'nden kalma nükleer mirasa sahip olmasından dolayı, bağımsızlık ve egemenliğin kazanılmasından sonra bu problemleri çözmek diğerlerine göre daha da zor olmuştur. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in önüne kendi devletsinde istikrar ve tüm bölgede güvenlik sağlamak için bütün güçleri ve imkânları toplamak gibi zor ve çok taraflı problemler çıkmıştır. Kazakistan'ın Asya ve Avrupa sınırındaki jeopolitik konumu, ekonomik, askeri ve siyasi menfaatleri ve ekonomik potansiyeli, Kazakistan'ın kendi çevresinde karşılıklı güvenlik, egemenlik saygısı ve devlet

³⁷ Finogenov, I. (2012). Evraziyaskaya Integratsiya - Eto Dostijeniye Optimalnoy Struktury Ekonomik Regiona Na Osnove Principov Suverennosti i Ravnopraviya. (Avrasya Entegrasyonu - Egemenlik ve Eşitlik Prensiplerine Dayanarak Bölge Ekonomilerinin Optimum Yapısına Ulaşmak). *Dengi i Kredit*, 2, 7-11.

³⁸ İnternet: Taşdemir, H. (2008, 22-24 Ekim). *Orta Asya, Avrupa Birliği ve Türkiye*. II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Bışkek, Kırgızistan. Web: <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-308-2014070726sosbilkongre58.pdf> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

bütünlüğü prensipleri temelinde oluşan istikrar ve iyi komşuculuk bölgesinin yaratılması için çaba gösteren bir devlet olarak oluşumunun önkoşullarını yaratmıştır.³⁹

Bu şartlar altında tarih ve çağdaşlık anlamında alternatif yaklaşımlar gündeme gelmiş ve bu yaklaşımlar itibar görmüştür. Bu nedenle, Avrasya'nın ortasında yerleşmiş olan Kazakistan ve Rusya gibi devletlerin entelektüel çevrelerde yer alan Avrasyacılık fikrine olan ilgilerinin geri dönmesi hiç de tesadüf sonucu olmamıştır. Bu dönüş, devlet önceliklerinin belirlenmesi ve uluslararası kalkınma programının seçilmesi için geniş bir entelektüel ve ileri fikirli alanı teşkil eden Avrasyacılık fikrinin oluşmasının ve gelişmesinin nedeni olmuştur.

Avrasyacılık fikrinin Kazakistan'da yenilenmiş bir şekilde doğması tesadüf olmamıştır. Kazakistan Devlet Başkanı, tüm Avrasya bölgesi toplumlarının siyasi, ekonomik ve ideolojik transformasyonuna doğru bilinçli bir adım atmıştır. Devlet Başkanı Nazarbayev, Avrasyacılık fikrini Avrasya milletlerinin yüzyıllarca süregelen işbirliğinin yeniden doğmasının aracı olarak beyan ettiğinde, sağlıklı pragmatizm, siyasi gerçekçilik ve egemen devletin pozisyonunu güçlendirmeye odaklılık gibi prensiplere dayandığını ifade etmiştir. Kazakistan Devlet Başkanı, o dönemin en büyük jeopolitik, ekonomik, askeri ve stratejik güçleri arasında olan rekabet mücadelesi ile ilgili gerçekleri göz önüne alarak kazanılan bağımsızlığın korunmasını ve dünya çapında Kazakistan'ın konumunun güçlendirmesini sağlayacak iç ve dış politikanın dönüştürülmesi için önemli kararlar almıştır.⁴⁰

1990'lı yılların ortalarında Kazakistan Devlet Başkanı tarafından sunulan Avrasyacılık fikri, bölge güvenliği konularında Kazakistan'ın pozisyonunu en iyi şekilde göstermeye, dünyanın en büyük devletlerinden biri olan Rusya gibi bir devletin desteğini ve stratejik ortaklığını sağlamaya, komşu devletler tarafından yapılan ekonomik ve toprak istekleri ile ilgili olan anlaşmazlıkları çözmeye, ekonomik kalkınma konseptini oluşturmaya ve Kazakistan toplumunun uyumlu olarak gelişmesine yol açmıştır.⁴¹

³⁹ Sultanov, B.K. (Editör). (2005). *Evrasiyskaya Strategiya Nezavisimogo Kazahstana (Bağımsız Kazakistan'ın Avrasya Stratejisi)*. Almatı, Kazakistan: Kazahstanskiy Institut Strategičeskih İssledovaniy, 11.

⁴⁰ Kuznetsov, E.A. (2013). EVRAZES Kak Voploşeniye Evraziyskoy İdei Prezidenta Kazahstana N.A. Nazarbayeva (Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev'in Avrasyacılık Fikri'nin Uygulaması Olarak Avrasya Ekonomik Topluluğu). *Vestnik KazNPU Dergisi*, 1, 15.

⁴¹ Sultanov, B.K. (Editör). (2005). *Evrasiyskaya Strategiya Nezavisimogo Kazahstana (Bağımsız Kazakistan'ın Avrasya Stratejisi)*. Almatı, Kazakistan: Kazahstanskiy Institut Strategičeskih İssledovaniy, 10.

Oluşan yeni şartlarda, yeni formlarda uluslararası ilişkilerin oluşturulması için, en fazla sayıda katılımcının ilgisini çekecek dayanaklı kavramsal fikirlerin sunulması gerekmektedir. İlk olarak bu Avrasya bölgesindeki devletler ile alakalıydı, çünkü yüzyıllarca süren yan yana yaşama tecrübesi, onlar için yakın ve anlaşılırdı. Cumhuriyetlerin karşılıklı ekonomik bağımlılığı, ortak nakliye hatlarının olması, enerji sevkiyat ağı ve kendi ulusal yararlarını savunma isteği gibi Sovyetler Birliği zamanlarından kalan jeopolitik gelenekler de büyük rol oynamaktaydı.⁴²

Çoğunlukla Kazakistan Devlet Başkanının uyguladığı politikalar neticesinde ‘Avrasya’ kelimesi popüler ve çok farklı düzeylerde ve geniş kapsamda kullanılan bir kavram olmuştur. 1990’lı yılların ortalarından itibaren Avrasya kavramı tüm Avrasya bölgesinde yürütülen politik söylemlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Doğal olarak bu anlam sosyo-politik konuları işleyen yazarların, entelektüellerin ve siyasetçilerin konuşmalarında ve analitik çalışmalarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Onlar, bu kavram yardımıyla dünya politikasında yer alan kendi devletlerinin günümüz ve gelecekteki rolünü, onun dış siyaset görevini ve özel ‘kimliğini’ anlatmaya çalışmışlardır. Yavaş yavaş Avrasya’nın sadece coğrafi bir kavram olarak değil, spesifik, sosyal ve kültürel alan olduğu hakkındaki fikirler yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kazakistan lideri tarafından yapılan siyasi ve entegrasyonel tanımlama sayesinde, ‘Avrasyacılık’ kavramı, Avrasya bölgesinin uluslararası ilişkilerinde gerçekte yer alan jeopolitik, ekonomik ve sosyo-kültürel değişmelere doğru genel bir dönüş anlamına gelmiştir.

Günümüzde birçok bilim insanı ve araştırmacı Devlet Başkanı Nazarbayev’in ‘Avrasyacılık’ terimini seçmesinin nedenleri ve onun dile getirmiş olduğu Avrasyacılık fikri üzerine çalışmalar yürütmektedir. Çoğunun ortak fikri, klasik Avrasyacılığın, Kazakistan Avrasyacılığından ciddi bir şekilde farklılık göstermekte olduğunu yönündedir. Öncelikle, klasik Avrasyacılık, Rusya için yeni yollar bulunması ve dünya devletler sistemindeki yerinin belirlenmesine yönelikti. Lakin Nazarbayev’in Avrasyacılığı, ekonomik parametrelerle, uygun sosyal sistemle, coğrafi yakınlığıyla, ‘müşterek kaderle’ bütünleşmiş, kültürel ve tarihi bağlarla bağlı Avrasya halk ve devletlerinin işbirliği

⁴² Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya Integratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 165.

düzeyini korumak ve geliştirmek istekleri gibi birçok açıdan daha geniş bir birlik felsefesine dayanmaktadır.⁴³

Belirtilmiş olan kriterler esas alınarak klasik Avrasyacılık ve modern Kazakistan Avrasyacılığının kavramsal hükümleri arasında karşılaştırma yapıldığında, ikisi arasında Avrasya bölgesinin tarihini yorumlamada önemli bir fark olduğuna dair sonuç çıkarılabilir. Öncelikle, klasik Avrasyacılık kavramının özü, Rus halkının gelişimi ve kurtarılması için arayış yolları ile ilgilidir. Rusya klasik Avrasyacılıkta Avrasya'nın çekirdeği olarak görülmektedir. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in Avrasyacılık fikri ise Avrasya halklarının eşit haklarını esas alarak, tüm Avrasya çıkarlarının alanını genişletmektedir.

İkincisi, klasik Avrasyacılığın devlet oluşturma biçimi, Rusya himayesi altında Avrasya halkları imparatorluğu veya benzer bir yönetim biçiminde temsil edilmektedir. Nazarbayev'in yaklaşımı tamamen farklıdır. Kendi Avrasyacılık versiyonunun esas pratik fikrini “Bağımsızlık Stratejisi” kitabında şu şekilde ifade etmiştir: “Avrasya Birliği - her üye devletin ulusal devlet çıkarları ve mevcut bütünleşme potansiyelinin uygulanmasına yönelik eşit bağımsız devletler birliğidir.”⁴⁴ Avrasya Birliği üyelerinin uyması gereken şartların başında, devletlerin mevcut kurumları, sınırları ve toprak bütünlüğünün karşılıklı tanınması, baskı ve silahlı çatışmadan vazgeçilmesi yer almaktadır. Şu an Avrasya entegrasyonunun ana katılımcıları, egemen devletlerdir, çünkü onlar Avrasya politikasının en güçlü ve etkili aktörleridir. Nazarbayev, kendi konseptinde herhangi bir baskı ve güç kullanmadan gönüllülük, eşitlik temeli üzerinde Avrasya entegrasyonunu gerçekleştirmeyi önermektedir. Belirtmek gerekir ki, Kazakistan'ın güç ve baskıyı reddetmesi kâğıt üstünde duran hükümsüz bir ifade değildir, dış politikasının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Sözgelimi, Kazakistan nükleer silahlardan vazgeçmiş olup, denemelerini yasaklamış ve çok taraflı bölgesel güvenlik kuruluşlarına katılmaktadır.

Üçüncü olarak, klasik Avrasyacılıkta, Rus ihtilalinden sonra Rusya'dan göç eden Rusların SSCB'nin kurulmasına bir yanıt olarak, Rus tarihsel gelişim akışının temel kavramlarını gözden geçirmeyi amaçlamıştır.⁴⁵ Oysa Kazakistan'ın Avrasyacılığı, Birlik üyelerinin

⁴³ Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 18.

⁴⁴ Nazarbayev, N. (2003). *Strategiya Nezavisimosti (Bağımsızlık Stratejisi)*. Almatı, Kazakistan: Atamura, 36.

⁴⁵ İdrisov, E. (1998). *Evraziyskaya İdeya v Vneşney Politike Kazahstana (Kazakistan Dış Politikasında Avrasyacılık Fikri)*. *Kazakistan Dış Politikasının Gündem Problemleri*. Moskova: Russkiy Raritet, 182.

tümünün bağımsız kalması koşuluyla, kapsamlı karşılıklı yarar sağlayan entegrasyon birliğinin oluşturulmasını hedefler.

Dördüncü olarak, klasik Avrasyacılık ve Kazakistan Avrasyacılığı arasında Batı'ya yönelik tutum konusunda kavramsal farklılıklar söz konusudur. Klasik Avrasyacılar Rusya'nın kendine ait yolu olduğu ve bu yolun Batı medeniyetinin asıl yoluyla aynı olmadığını iddia etmektedir. Rusya ve Batı medeniyetleri farklı medeniyet modelleri uygulamaktadırlar, değer sistemleri farklıdır.⁴⁶ Nazarbayev'in Avrasya politikasına göre Kazakistan, Doğu ve Batı arasında kendine özgü bir köprü işlevini görmekte ve Batı dünyası ile uluslararası işbirliğini geliştirmektedir.

Beşinci olarak, klasik Avrasyacılık bir siyasal hareket ve bilimsel akımlar statüsüne sahipken, Kazakistan Devlet Başkanının Avrasyacılığı devlet politikası statüsü kazanmıştır.⁴⁷

Altıncı olarak, klasik Avrasyacılığın kavramsal hükümlerinin genişliği yirminci yüzyılın büyük bilim insanları tarafından oluşturulan geniş bir bilimsel araştırma mirasına dayanmaktadır. Bu durum, erken Avrasyacılığa akademik bir nitelik kazandırmıştır. Kazakistan Devlet Başkanı'nın Avrasya fikri ise bilimsel konseptte sahip olmadığından akademik sayılmamaktadır. Yapılan bu karşılaştırmalar Nazarbayev'in Avrasyacılık düşüncesinin kendine özgü ve yeni olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tarihinde ilk kez dünya sahnesine çıkmış yeni bir bağımsız devlet kimliğinin oluşturulması Sovyet cumhuriyetleri liderleri için büyük bir sorun olmuştur. Bu sorunu Kazakistan makamları ve bizzat Devlet Başkanı Nazarbayev üç yolla çözmeye çalışmıştır.

Birincisi, Avrasyacılık fikrinin yaratıcı bir tarzda uygulanmasını kapsamaktaydı. Bu şekilde, derin tarihsel bağlar ve Orta Avrasya'nın iki halkın kader birliğini vurgulamak suretiyle Kazakistan'ın Kazak ve Rusça konuşan nüfusunu bütünleştirme fırsatı doğmaktaydı. Üstelik bu durum, Kazakistan'ın büyük kültür ve medeniyet toplulukları arasındaki özel konumunu ve tüm diğer halklarla barış yoluyla ve karşılıklı yarar sağlayan

⁴⁶ Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 200.

⁴⁷ İdrisov, E. (1998). *Evrasiyskaya İdeya v Vneşney Politike Kazahstana* (Kazakistan Dış Politikasında Avrasyacılık Fikri). *Kazakistan Dış Politikasının Gündem Problemleri*. Moskova: Russkiy Raritet, 181.

bir işbirliği yapma isteğini vurgulamaktaydı. Bununla birlikte, klasik Avrasyacılık bir anlamda Batı medeniyetinin ideolojik karşıtı olarak kabul edilmişken,⁴⁸ Kazakistan'da Avrasyacılık özgün, kendisini Batı'yla karşı karşıya getirmeyen bir olgu olarak ortaya çıkmıştır.

İkinci yol, toplumun derin ekonomik ve siyasal modernleşmesi ile ilişkiliydi. Kazakistan halkının refahını artırmaya yönelik demokratik reformlar ve stratejiler devletin konumunu güçlendirmiştir. Üçüncü yol ise Avrasya bölgesinde entegrasyon süreçlerinin pratikte uygulanması ile belirlenmekteydi.⁴⁹

Bütün bu karmaşık süreçler Kazakistan'ın kriz döneminden istikrar dönemine doğru siyasi ve ekonomik atılımının şartlarında gerçekleşmekteydi. Avrasya alanının entegrasyon süreçleri bağlamında Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın konseptinde Avrasya tarihinin incelenmesi ve kavranması neticesinde, bu konseptin yeni uygulama perspektifleri ile dolduğu görülmüştür. Ayrıca bunun sonucunda Avrasya tarihindeki bazı problemler ve açıklanmamış meseleler gündeme getirilmiştir.⁵⁰

Altını çizmek gerekir ki, Kazakistan Devlet Başkanı'nın Avrasya fikri, teorik ve pratik yönleriyle büyük ölçüde hem klasik Avrasyacılık hem de çağdaş neo-Avrasya fikirlerinden farklı özgün bir kavramı ifade etmektedir. 1920'lerde oluşturulan ve günümüzde canlandırılan Avrasyacılık, yeni bir anlam kazanarak, günümüzün en aktüel konuları arasında merkezi yere sahip olmuştur.

Ancak, burada önemli nokta şu ki, 1990'lı yıllarda Avrasya fikrinin (XX. yüzyılın ilk yarısının görüşlerinin tekrarı şeklinde) restorasyonu yeni koşulları anlamak ve sorunları çözmek için yeterli değildi. Avrasya yaklaşımlarını yenilemek gerekmekteydi. Avrasya devletleri ve halklarına yeni bir açıdan bakmak önemli bir ihtiyaç haline gelmişti. Bu konuda araştırma yapan Kazakistanlı tarihçi Seliverstov, 1990'lı yıllarda Sovyetler sonrası bölgede devlet yöneticileri arasında Avrasyacılık düzeyine (modernize edilmiş şekilde)

⁴⁸ Bassin, M. (2011). 'Klasik' ve 'Yeni' Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık (çev. Ö. Tüfekçi). *Bilge Stratejisi*, Cilt 2, Sayı 4, 122.

⁴⁹ İnternet: Kazantsev A.A. (2007). Ekspertno-Politologičeskoye Soobšestvo v Rossii i Kazahstane: Sravneniye s Ekspertno-Politologičeskim Soobšestvom na Zapade.'(Rusya ve Kazakistan'daki Ekspert ve Siyaset Bilimci Topluluğu: Batı Ekspert ve Siyaset Bilimci Topluluğu ile Karşılaştırma). Web: http://ia-centr.ru/archive/public_details9b96.html?id=573 adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

⁵⁰ Kuznetsov, E.A. (2013). EVRAZES Kak Voplošeniye Evraziyskoy İdei Prezidenta Kazahstana N.A. Nazarbayeva (Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev'in Avrasyacılık Fikri'nin Uygulanması Olarak Avrasya Ekonomik Topluluğu). *Vestnik KazNPU Dergisi*, 1, 17.

sadece Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı çıkabildiğini belirtmiştir. Bu, Rusya dahil olmak üzere neredeyse tüm BDT devletlerinin yönetimlerinin birbirlerine karşı dar, egoist, izolasyoncu ve kısır yaklaşımların hakim olduğu bir ortamda meydana gelmiştir.⁵¹

Eski Sovyetler Birliği devletlerinde yeni dönüşümler tarihi çelişkiler ve zorluklarla paralel olarak ilerlerken, ortaya çıkan durumları ve Avrasyacılık stratejisini tek bir ekonomik, tarihi ve kültürel alanda değerlendirmek önem kazanmaktadır. Çok açık hale gelmiştir ki, entegrasyon vektörünün belirlenmesinden sonra Kazakistan ve yakınındaki Avrasya devletleri için Avrasyacılık fikirlerine ivme kazandırma amaçlı yol arayışları yeni bir düzeye taşınmıştır. Nazarbayev'in Avrasyacılık fikri, eski Sovyetler Birliği topraklarında sadece ekonomik, politik, etnik sorunların çözümü için yol bulmaya yardım etmekle kalmamış, aynı zamanda Türkler ve diğer halklar arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin güçlenmesine de katkıda bulunmuştur.⁵²

Nazarbayev'in Avrasyacılık fikrinin uygulamaya dökülmesi Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden hemen sonra başlamıştır. Bu, dünya genelinde entegrasyon doğrultusundaki çabaların hızlanması ortamında meydana gelmiştir.

21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in daveti ile Almatı'da 11 bağımsız devlet lideri toplanmış ve BDT'nin oluşumu ile ilgili sözleşmeyi imzalamışlardır.⁵³ Bu olay tarihe Almatı Zirvesi olarak geçmiştir.

1991 yılında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu, Sovyetler Birliği ve Sovyet liderliğinin yerine geçmek üzere tasarlanmış yeni bir tek devlet biçiminde algılanmaktaydı. BDT'nin kuruluşu birçok kimse tarafından çatışma ve kaosa karşı garanti olarak algılanmakta ve ilan edilmekteydi. BDT'nin asırlar boyu halklar arasında oluşmuş olan bağların korunmasının, ulusal sorunların çözülmesinin ve demokratik temelde tek bir

⁵¹ Seliverstov S.V. (2004). Vozvraşeniye Evraziystva: Nekotoriye Aspektı Rossiyskoy İstoriografii Naçala 90-h XX Veka (Avrasyacılığın Dönüşü: XX. Yüzyılda 90'lı Yılların Başlarında Rusya Tarih Biliminin Yeni Yönleri). *Problemy İstoriografii, İstočnikovedeniya i İstoričeskogo Kraevedeniya*, 115.

⁵² İnternet: Dugin, A. (2003, 14 Mayıs). Evraziyskoye Reşeniye Nursultana Nazarbayeva (Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Çözümü). *Kazakistan'ın Rusya'daki Yılı Toplantısındaki Konuşma*. Web: <http://evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1216> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

⁵³ Sultanov, B.K. (Editör). (2005). *Evraziyskaya Strategiya Nezavisimogo Kazahstana (Bağımsız Kazakistan'ın Avrasya Stratejisi)*. Almatı, Kazakistan: Kazahstanskiy İstitut Strategiçeskih İssledovaniy, 15.

devletin kurulmasının zamanın ruhuna uygun aracı olarak kabul edilmekteydi.⁵⁴ Bu adımla Avrasya bölgesinde entegrasyona yönelik oluşumların da temeli atılmış oldu.

BDT'nin oluşum anından itibaren bu oluşumun doğası ile ilgili canlı bir tartışma ortaya çıkmıştır. Tartışmanın ana konusunu, BDT Sovyetler sonrası bölgenin bütünleşme aracı mı yoksa ayrılma aracı mı olacak, sorusu oluşturmuştur. Eğer daha geniş bir açıdan bakılacak olursa, görülmektedir ki tartışmanın temelini Avrasya bölgesinde birlik sorunu oluşturmaktaydı; bu birlik gerekli iç şartlara ve uyuma sahip midir? Bu birliğin hedefleri, yöntem ve şartları ne olmalı? Avrasya topluluğunun gelişim açısından bir geleceği var mıdır? gibi sorular etrafında süren tartışmalara bakıldığında bu sorunun kavramsal bir anlama sahip olduğu söylenebilir.⁵⁵

Ancak, BDT belirlenen hedefleri tam olarak gerçekleştirememiş ve kademeli olarak amorf bir birlik haline dönüşmüştür. Bu nedenle Kazakistan lideri, eski Sovyetler Birliği bölgesinde entegrasyonun kutuplarının değiştirilmesi gerektiği konusunda öneride bulunmuştur. Bu fikirden hareket eden Nazarbayev, 1994 yılında Avrasya Birliği'nin oluşturulması ile ilgili tüm BDT devletlerinin katıldığı bir bilimsel konferans düzenlemiştir. Nazarbayev, jeopolitik gerçeklere dayanarak, geçiş dönemindeki toplulukların sadece ortak çaba ile başarılı bir modernizasyona geçebileceğini vurgulamıştır. Ayrıca Nazarbayev, politik ve ekonomik sorunların eski Sovyetler Birliği devletlerince tek başına çözülmeye çalışılmasının başarısızlıkla sonuçlanacağını belirtmiştir. Özellikle zorlukla karşılaşan devletler, sürdürülebilir üretim büyümesine dayalı, sosyal odaklı piyasa ekonomisinin oluşturulması konusunda entegrasyonun önemini dikkate almayan devletler olmuştur.⁵⁶

XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başlarında Nazarbayev'in modern Avrasyacılık düşüncesi, globalleşme ve bölgedeki krize karşı bir reaksiyon olmuştur. Bu düşüncede farklı düzeylerde entegrasyonun verimliliği belirgin olarak görülmekteydi. Bunun kanıtı olarak, özellikle de Nazarbayev'in 1994 yılında yaptığı BDT devletlerince daha sıkı devletler arası entegrasyona sahip Avrasya Birliğinin kurulması konusundaki teklifi

⁵⁴ Yurov, O.V. (2005). *Predposilki Politicheskoy Integratsii Postsovetskoho Prostranstva (Post-Sovyet Alanda Siyasi Entegrasyon Önkoşulları)*, Doktora Tezi, Saratov Üniversitesi, Rusya, 3.

⁵⁵ Korolev, A.A. (2015). *Evrasiystvo: Ot İdey k Sovremennoy Praktike (Avrasyacılık: Fikirlerden Çağdaş Uygulamaya)*. *Znaniye, Ponimaniye, Umeniye*, 1, 41.

⁵⁶ İdrisov, E. (1998). *Evrasiyskaya İdeya v Vneşney Politike Kazahstana (Kazakistan Dış Politikasında Avrasyacılık Fikri)*. *Kazakistan Dış Politikasının Gündem Problemleri*. Moskova: Russkiy Raritet, 180.

gösterilebilir. Bu birlik Marksist ideolojinin etkisinde altında kalmayan ve eski Sovyetler Birliği'nden daha serbest bir yapıya sahip yeni bir topluluğun temelini oluşturacaktı.⁵⁷

Teklif edilen proje pragmatik bir nitelik taşımakta olup, Sovyetler Birliği sınırları ile benzer coğrafi sınırlarla belirlenen Avrasya'nın organik bir bütünlüğe sahip olduğu ve bunun siyasi açıdan da belirli bir boyutunun olması gerektiği bakış açısından hareket etmekteydi. İşte bu noktadan itibaren Avrasyacılığın salt bir teoriden çıkıp pratik siyasi uygulamaya dönüşmesinden bahsetmek mümkün olmaktadır.

1994 yılının ilkbaharında Nazarbayev'in İngiltere ziyareti sırasında kendisi Chatham House Uluslararası Sorunlar Enstitüsünde konuşurken BDT devletlerinin daha derin bir entegrasyona sahip olması gereğinin altını çizmiştir.⁵⁸

Nazarbayev'in sözleriyle “Kazakistan, BDT’ye üye devletlerinin ekonomik entegrasyonu düşüncesini desteklemektedir. Bağımsızlık temelini ve çıkarlarını koruyarak, iç işlerine karışmama prensibine ve her halkın kendi toplumsal ve idari yapısını belirleme hakkına tam saygı göstererek işbirliğimizin temelini korumamız için tüm şartlara sahibiz. Ancak bizim karşılıklı ilişkilerimizden bahsederken, insan faktörünü dikkate almamak mümkün değil. Halklarımız asırlar boyu birlikte yaşamıştır. İyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi insanların çıkarlarına uymakta ve konjonktürel düşüncelere tabi değildir. Devletlerimiz arasında sınırların oluşturulması, insanların hareket özgürlüğünün kısıtlanması affedilemez bir hata olurdu.”⁵⁹

Nazarbayev, İngiltere gezisinden kısa bir süre sonra resmi olarak Moskova'ya bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret kapsamında Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nin profesörleri ve öğretim üyeleri ile bir görüşme yapmıştır. 29 Mart 1994 tarihinde gerçekleşen bu görüşmede Nazarbayev, Sovyetler sonrası topraklarda bulunan devletlerin gelişimleri ile ilgili perspektif ve teklifleri konusunda

⁵⁷ Vasilyeva, N., Lagutina, M. (2012). Formirovaniye Evraziyskogo Soyuz a Kontekste Globalnoy Regionalizatsii (Küresel Bölgeselleşme Bağlamında Avrasya Birliği'nin Oluşumu). *Evrasiyskaya Ekonomicheskaya Integratsiya*, 3, 24.

⁵⁸ Korolev, A.A. (2015). Evraziystvo: Ot İdey k Sovremennoy Praktike (Avrasyacılık: Fikirlerden Çağdaş Uygulamaya). *Znaniye, Ponimaniye, Umeniye*, 1, 41.

⁵⁹ Nazarbayev, N. (1997). *Evrasiyskiy Soyuz: İdei, Praktika, Perspektivi 1994-1997 gg. (Avrasya Birliği: Fikirler, Uygulama, Gelecek. 1994-1997 Yılları)*. Moskova: Fond Sodeystviya Razvitiyu Sotsialnih i Politicheskikh Nauk, 32

görüşünü net olarak ifade ederek BDT devletleri arasında tamamen yeni bir birliğin kurulmasını ve bu birliğin Avrasya Birliği olarak adlandırılmasını teklif etmiştir.⁶⁰

Program belgelerinde Nazarbayev, birçok eski Sovyet devleti için bağımsızlığın ilk dönemindeki lokal sorunların, kendi tarihsel perspektiflerinin sistematik olarak görülmesinin önüne geçtiğini ifade etmekteydi. Bu, merkezkaç eğilimlerin mevcudiyetini ve varlığını belirleyen temel faktörü teşkil etmekteydi.

Nazarbayev şöyle demiştir: “Avrasya Birliği bir gerekliliktir; bir bakın, asırlardan beri devletleşmiş Avrupa devletleri birlik yönünde ilerlemektedirler. Orada konfederasyon terimi son zamanlarda çok daha sık gündeme gelmektedir. Bu devletler dünya pazarının kutuplaşmakta olduğunu çok net anlamaktadırlar. Biz, eski Sovyet cumhuriyetleri ise tarih ve kader tarafından tek bir topluluk olmak için hazırlanmıştık. Aynı iletişim ve yönetim şekil ve mekanizmalarına, ortak mantaliteye ve birçok ortak değerlere sahibiz. Biz birbirimize güvenmeye mecburuz. Buradaki sorun, bazı siyasi liderlerin ve daha geniş çevrelerin, imparatorluğun yeniden canlanmasından duydukları siyasi korkunun mevcut olmasıdır. ‘Birlik’ kelimesinden korkmamalıyız. Örneğin Avrupa Birliği’ni görmekteyiz. Hepimiz eşitiz ve Rusya’ya bu ziyaretim, bu eşitliğin tanınmasıdır.”⁶¹

Bu çalışmanın başında belirtildiği gibi, entegrasyonun gelişme hızı büyük ölçüde katılımcı devletlerin bu konudaki ilgilerine bağlıdır. Bu nedenle büyük entegrasyon birliklerinde harekete geçiren merkez haline gelen ve entegrasyonun diğer devletlerinin birlik ve beraberliklerini sağlayan bir veya iki devletin olması önemlidir. Bu fikri desteklemek üzere Nazarbayev şöyle demiştir: “Benim görüşüme göre Batı Avrupa’da siyasetçiler birleşme konusunda önde gitmekte, halklar ise geride kalmaktadır. Bizde BDT’de ise tam tersi söz konusudur: halklar birleşmeyi isterken, siyasetçiler geride kalmaktadır. Avrasya Birliği kapsamında birleşmeye Kazakistan ve Rusya’dan başlayabiliriz.”⁶²

⁶⁰İnternet: Abzhaparova, A. (2014). Kazakhstan and Its Practices of Integration: (Re)considering the Case of the Eurasian Economic Union, *Russian Analytical Digest*, 146. Web: <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/RAD-146-15-17.pdf> adresinden 10 Haziran 2016’da alınmıştır.

⁶¹Sultanov, B.K., Muzaparova, L.M., Sırlıbayeva, B.R. (Editörler). (2014). *Evrasiyskiy Ekonomicheskiy Soyuz: Ot İdei k Realizatsii (Avrasya Ekonomik Birliğı:Fikirden Uygulamaya)*. Almaty: KİSİ Pri Prezidente RK, 5-13.

⁶²Sultanov, B.K., Muzaparova, L.M., Sırlıbayeva, B.R. (Editörler). (2014). *Evrasiyskiy Ekonomicheskiy Soyuz: Ot İdei k Realizatsii (Avrasya Ekonomik Birliğı:Fikirden Uygulamaya)*. Almaty: KİSİ Pri Prezidente RK, 5-13.

Akabinde adım adım gerçekleştirilen Avrasya bölgesinin entegrasyon dönüşümü, Nazarbayev'in Avrasyacılığını, kutupları tamamen değiştiren bir jeopolitik proje olarak kabul etmeyi mümkün kılmaktadır. BDT, önceleri dezentegrasyonun bir ara modeliyken ve menfi bir stratejik anlam taşıyor iken, Avrasya Birliği fikri bu belirsiz oluşumu yeni birliğin potansiyel zemini olarak ele almayı önererek, BDT'nin anlamını tamamen aksi yöne değiştirmektedir.⁶³

Bu fikir BDT devletleri yöneticilerinin arasında hemen destek bulamamıştır. Nazarbayev bu durumu “XXI. Asrın Eşiğinde” adlı çalışmasında “o anda Avrasya Birliği projesi gerektiği gibi kabul görmemiş, bununla birlikte kesin olarak da reddedilmemişti,” şeklinde ifade etmiştir.⁶⁴

Bazı iddialara göre Rusya'nın aktif rolü söz konusu olmadan, eski SSCB topraklarında olumlu entegrasyon süreçlerinin meydana gelmesi güçtür. Nazarbayev'in teşebbüsü o dönemdeki Rus yönetimi tarafından oldukça soğuk karşılanmış⁶⁵ ve Moskova'nın bu pasif pozisyonu Avrasya Birliği kurulması ile ilgili teklifin gerçekleşmesine engel olmuştur. Nazarbayev'in dediği gibi: “Ancak Rusya Avrasya Birliği fikrini aktif olarak desteklerse, bu birlik başarılı olma şansına sahip olur... Rusya'nın ve Rusya yönetiminin iyi niyeti bugün topluluk için hayati öneme sahiptir.”⁶⁶

Yönetime Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in gelmesi ile durum değişmiştir. Putin, Avrasya projesine olan yaklaşımı değiştirmiş ve Nazarbayev'i Avrasya ile ilgili çalışmalarında desteklemiştir. O günleri hatırlayan Nazarbayev şunları yazmaktadır: “O zaman teklif ettiğim şey halen de en iyi seçenektir... Bu, şimdiki Avrupa Birliği benzeri bir birliği kısa sürede kurma seçeneğiydi. Tek fark, onlar bu noktaya elli yılda gelirken, bizim ise ortak tarihimiz, ortak topraklarımız, ortak ekonomimiz, ortak dilimiz, ortak paramız zaten vardı ve gerekli siyasi irade olsaydı, benzer bir modele çok daha kısa sürede gelebilirdik. O zamandan bugüne neredeyse 10 yıl geçmiştir. Değişimler mevcut, ancak

⁶³ Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya misyonu*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 7-8.

⁶⁴ Nazarbayev, N. (1996). “XXI. yüzyılın eşiğinde”. Almatı, Kazakistan: Oner, 21.

⁶⁵ Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 3.

⁶⁶ Nazarbayev N. (2001, 29 Nisan). Vmeste My Smojem Soprotivlyatsya Globalizatsii (Birlikte Globalleşmeye Karşı Direnebiliriz). *Nezavisimaya Gazeta*.

bunlar entegrasyon açısından çok büyük değişimler değildir. Ancak biz her halükarda Avrasya Birliği noktasına geleceğiz.”⁶⁷

Zamanla Devlet Başkanı Nazarbayev çalışmalarında ve Kazakistan halkına her yıl yaptığı seslenişlerde Avrasyacılığın hayata tutunacağını göstermiştir. 10 Ekim 1997 tarihinde Nazarbayev Kazakistan halkına, “Kazakistan – 2030. Refah, Güvenlik ve Tüm Kazakistanlıların Durumunun İyileştirilmesi” adlı seslenişi yapmıştır. Bu seslenişte, devletin avantajlı coğrafi konumundan kaynaklanan potansiyelinin kullanılması ve Avrasyacılık fikrinin gelişiminin devam etmesi; yabancı devlet ve donör kuruluşların desteği; dünyada birleşmiş ve iç içe geçen süreçlerin artışı ve bilimsel ve teknik ilerlemenin daha da geliştirilmesini teşkil eden Kazakistan’ın üç temel imkânının üzerinde durmuştur.⁶⁸

1995-2000 döneminde BDT içindeki hemen hemen tüm önemli bütünleşme girişimleri Kazakistan ve bizzat onun Devlet Başkanından kaynaklanmaktaydı. 1996 yılında üç devletin dahil olduğu Gümrük Birliği oluşmaya başlamıştır. Bu hareketler o dönemde çok önemli ve fark edilir değildi. Ancak, XXI. yüzyılın başlarında bütünleşme süreci hız kazanmıştır. Bu yönde en önemli girişimler Kazakistan Devlet Başkanından kaynaklanmaya devam etmektedir. Avrasya fikrinin geliştirilmesi çabasında Nazarbayev’in en büyük zaferi Avrasya Ekonomik Topluluğu’nun kurulması olmuştur. Bu da eski Sovyetler Birliği topraklarında Avrasya modelinin pratikte gerçekleşmesinin aktif döneme girdiğinin kanıtı olmuştur.⁶⁹

Avrasya Ekonomik Topluluğu Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan’ın dahil olduğu Hükümetlerarası Kurulu temelinde kurulmuştur. Bununla ilgili Sözleşme bu devletlerin devlet başkanları arasında 10 Ekim 2000 tarihinde Astana’da imzalanmıştır.⁷⁰

⁶⁷ Sıdıkov E.B. (Editör). (2012). Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanının “Avrasya Entegrasyonu: Modern Gelişme Eğilimleri ve Globalleşmenin Getirdiği Sorunlar” konulu “N. Nazarbayev ve Avrasyacılık” adlı uluslararası forumda konuşması. *Devlet Başkanı’nın Seçili Makale ve Konuşmaları Derlemesi*. Astana, Kazakistan: Avrasya Milli Üniversitesi, 222.

⁶⁸ Nazarbayev, N. (1997, 10 Ekim). *Kazakistan – 2030: Refah, Güvenlik ve Tüm Kazakistanlıların Durumunun İyileştirilmesi. Kazakistan Devlet Başkanının Kazakistan Halkına Seslenişi*. Ankara: Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği.

⁶⁹ Kuznetsov, E.A. (2013). EVRAZES Kak Voploşeniye Evraziyskoy İdei Prezidenta Kazahstana N.A. Nazarbayeva (Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev’in Avrasyacılık Fikri’nin Uygulaması Olarak Avrasya Ekonomik Topluluğu). *Vestnik KazNPU Dergisi*, 1, 17.

⁷⁰ İnternet: Avrasya Ekonomik Topluluğu’nun Tarihçesi. Web: <http://www.evrazes.com/about/history> adresinden 10 Haziran 2016’da alınmıştır.

Avrasya Ekonomik Topluluğu Devletlerarası Konseyi bağlayıcı olan kararları hazırlama ve kabul etme hakkı elde etmiştir. Bu şekilde Topluluğun ortak yasal çerçevesinin yavaş yavaş oluşması sağlanmıştır. Ticaret hacmini %38'e yükselten Avrasya Ekonomik Topluluğu ilk yılında önemli bir başarıya imza atmıştır. AET'nin faaliyetleri küreselleşme süreçlerinin çelişkili olması ve bu süreçlerin getirdiği kaçınılmaz ve önemli ölçüdeki olumsuz etkilerden dolayı daha da önem kazanmaktadır. Nazarbayev bu konuda şunu ifade etmiştir: "Avrasya Ekonomik Topluluğu – devletlerimiz için küreselleşmenin zorluklarını azaltmanın ideal yoludur. Birlikte, bir şekilde direnme imkânına sahip oluruz. Aynı ayrı hareket edersek bu mümkün olmayacaktır."⁷¹

Avrasya Ekonomik Topluluğu çerçevesinde 100'den fazla devletlerarası sözleşme imzalanması Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun BDT topraklarında en etkili devletler arası oluşum olduğunu göstermektedir. Bunun kanıtı olarak da serbest ticaret alanının mevcut olması (BDT kapsamında dış ticaret işlemlerinin %80'den fazlası) ve anti dumping prosedürlerinin az sayıda olması kabul edilebilir.⁷²

Kazakistan ve Rusya'nın Avrasya kalkınma projesini inceleyen günümüz araştırmacıları, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında oluşan karmaşık durumun düzelmesi, ilişkilerin ancak Avrasya modeli kapsamında gelişmesi neticesinde meydana geldiğini iddia etmektedirler.

Yukarıda belirtilenlerin tamamına dayanarak, Avrasya entegrasyonu fikrinin varlığı sadece soyut bir teori olarak değil, aynı zamanda somut olgularla ivme kazanarak gelişmektedir. Bunun yanı sıra yıllar geçtikçe hem siyasetçiler arasında hem de halk arasında bu konu daha büyük desteğe kavuşmuştur. Avrasya girişiminin gerçekleşmesinin temelini Avrasya Ekonomik Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Gümrük Kurulu gibi devletler arası kurumların çalışması oluşturmuştur.

Kazakistan liderinin Avrasya inisiyatifinin tarihsel önemi, yirminci asrın başlangıcındaki Avrasyacılığa nazaran kendisinin Avrasyacılık fikrini daha kapsayıcı ve modern bir tarzda genişletmesinde yatmaktadır. Manevi, entelektüel, ekonomik ve politik açıdan gerçekleşen bu genişleme, bugün giderek daha çok taraftar kazanmaktadır. Nazarbayev'den önce

⁷¹ Nazarbayev N. (2001, 29 Nisan). Vmeste My Smojem Soprotivlyatsya Globalizatsii (Birlikte Globalleşmeye Karşı Direnebiliriz). *Nezavisimaya Gazeta*.

⁷² Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya Integratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 36.

Avrasyacılık öncelikle Rus sorunları ile ilişkilendirilmekteydi. Artık yeni Avrasyacılık ayrılmaz bir şekilde Kazakistan ile bağlantılı hale gelmiştir.

Nazarbayev, Avrasyacılığın teorik yapısına gerçek siyasetteki tecrübesini de eklemiştir. Nazarbayev bunu yaparken de, Avrasyacılığı ekonomik ve sosyal alanda yenilikçi stratejik bir yaklaşımla birleştirerek ve Avrasyacılığı demokrasi, dayanaklılık, sivil toplumun gelişme kaderi ve sosyal dinamiklerle sınıksız bağlayarak Avrasyacı dünya görüşüne büyük ölçüde teorik katkıda bulunmuştur.⁷³

Bütün bunların Avrasya Birliği projesinin ivme kazanması üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Bunun neticesinde, Avrasya Birliği'nin bazı yönleri kademeli olarak uygulanmaya başlamıştır. Böylece Avrasya Ekonomik Topluluğu Kazakistan, Belarus, Kırgızistan, Ermenistan ve Rusya'nın dahil olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'ne yerini bırakmıştır.⁷⁴

Bugün Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in 'Avrasyacılık' inisiyatifinin Kazakistan ve BDT devletlerinin modern tarihindeki rolünü görmemek mümkün değildir. Kazakistan liderinin Avrasya girişimi, egemenliğe saygı, bölgede barış ve istikrarın korunmasına dayanan Avrasya halkları ve devletleri arasında karşılıklı yararlı işbirliği için geniş ve dinamik bir alanın kurulmasına imkân vermiştir. Bugün Kazakistan, Avrasya fikrinin en tutarlı ve etkin bir destekçisi haline gelmiştir. Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması entegrasyonun niteliksel olarak yeni bir seviyesi olmuştur. Avrasya modeli tutarlı bir eğitim politikasının, kültürel, bilimsel işbirliği ve değişim uygulamasının hayata geçirilmesini öngörmektedir. Bir model içinde Müslüman, Slav ve Batı uygarlıklarının elementlerinin birleştirilmesi, ortak kalkınma için olumlu bir ortam oluşturmaktadır. Bunda, elbette ki, Kazakistan'ın Avrasya politikası önemli bir rol oynamaktadır.

⁷³ Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya misyonu*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 17.

⁷⁴ İnternet: Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun Tarihçesi. Web: <http://www.evrazes.com/about/history> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.



3. BDT DEVLETLERİ ARASINDA SİYASİ, SOSYOEKONOMİK VE YASAL İŞBİRLİĞİNİN TEMELLERİ

3.1. BDT Devletlerinin Entegrasyonunun Gelişmesinde Siyasi, Ekonomik ve Yasal Temeller

Bağımsız Devletler Topluluğu'nun yasal temelini 8 Aralık 1991 tarihinde Minsk'te Rusya, Ukrayna ve Belarus tarafından imzalanan BDT Kuruluş Anlaşması⁷⁵ ve 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da imzalanan bu Anlaşmanın eki olan Protokol⁷⁶ oluşturmaktadır. Bu Protokol'e göre Topluluğa Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan dahil olmak üzere ayrıca sekiz devlet katılmıştır.⁷⁷ 1993 yılının Aralık ayında Topluluğa Gürcistan katılmış⁷⁸, ancak 2009 yılında BDT'den resmen ayrılmıştır.⁷⁹

SSCB'nin dağılmasından kaynaklanan kapsamlı sorunların çözülmesine yardımcı olan Bağımsız Devletler Topluluğu, 1991 yılının sonunda bağımsızlıklarını yeni kazanan eski Sovyet cumhuriyetlerinin ayakta kalmasına destek olmuştur. Ayrıca BDT, uzun zamandan beri oluşmuş olan ilişkilerin devam etmesinin ve gelişmesinin aracı olmuştur. Şu anda BDT'nin 10 üye devleti vardır: Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Özbekistan ve Ukrayna. 20 yıl içinde Bağımsız Devletler Topluluğu dünya ve bölgedeki siyasi ve ekonomik süreçlerdeki önemli rolünü kanıtlamıştır. Topluluk, üyelerinin çok yönlü işbirliğinin platformu haline gelmiştir.

BDT, karmaşık oluşum sorunlarının üstesinden gelme yolundan geçmiştir. Bu yol, işbirliğinin en uygun şeklini aramayı, Topluluk kurumlarının ve mekanizmalarının yeni çok yönlü etkileşiminin gereksinimlerine adaptasyon sürecini içermiştir. Temel ve sektör organlarının sistemi, değişik alanlardaki işbirliğinin temel kurumları kurulmuştur. Ayrıca

⁷⁵ İnternet: BDT Kuruluş Anlaşması. Web:

http://www.cvce.eu/en/obj/agreement_establishing_the_commonwealth_of_independent_states_minsk_8_december_1991-en-d1eb7a8c-4868-4da6-9098-3175c172b9bc.html adresinden 20 Aralık 2016'da alınmıştır.

⁷⁶ İnternet: The Alma-Ata Declaration. Web:

http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/3825~v~Declaration_d_Alma-Ata.pdf adresinden 20 Aralık 2016'da alınmıştır.

⁷⁷ Hüseyinov, Fuad. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 4, 387.

⁷⁸ İnternet: Commonwealth of Independent States (CIS). Web: <http://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/commonwealth-independent-states-cis/> adresinden 1 Kasım 2016'da alınmıştır.

⁷⁹ İnternet: Gürcistan BDT'den ayrıldı. (18 Ağustos 2009). Web: <http://www.hurriyet.com.tr/gurcistan-bdtden-ayrildi-12302900> adresinden 1 Kasım 2016'da alınmıştır.

Parlamentolararası Kurul ve BDT Yürütme Komitesi önemli faaliyetler göstermektedir. Değişik şekil ve seviyedeki işbirliğinin modeli oluşmuş bulunmaktadır. Bu model, üye devletlerin esnekliğini, programlara isteğe bağlı katılmayı ve uzlaşmaya odaklılığını öngörmektedir.

Hukuk açısından Bağımsız Devletler Topluluğu, geniş alanlı ortak işbirliğini kapsayan egemen devletler topluluğunu teşkil etmektedir. Topluluk, oluşmuş teşkilat yapısına sahiptir. Topluluğun ortak hedefleri ve prensipleri; uzmanlık alanları, karşılıklı ve ortak ilgi alanları; uzlaş ve anlaşma temeline dayanmaktadır. Bu temeli Topluluk Tüzüğü ve çok taraflı anlaşmaları içeren kuruluş dokümanları oluşturmaktadır. Temel doküman olarak, yukarıda belirtilen Minsk BDT Kuruluş Anlaşması ve Almatı Protokolü kabul edilmektedir. Bu dokümanlara göre BDT'ye 11 devlet girmiştir. Topluluğun yapısı 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da imzalanan BDT Koordine Kurumları Sözleşmesi ile belirlenmiştir. 22 Ocak 1993 tarihinde kabul edilen BDT Tüzüğüne göre Bağımsız Devletler Topluluğu'nun üst organlarını ise Devlet Başkanları Kurulu ve Başbakanlar Kurulu oluşturmaktadır. Bu organlar, üye devletlerin ortak çıkarlar alanındaki faaliyetlerini koordine etmekte olup, iç ve dış politika süreçlerine dair önemli kararları almaktadır. 2008 yılında 1993 yılından beri BDT'nin 12. üyesi olan Gürcistan'ın Topluluktan çıkma talebi prosedür kurallarına göre Devlet Başkanları Kurulu ve Başbakanlar Kurulu zirvelerinde görüşülmüştür.⁸⁰

24 Eylül 1993 tarihinde Moskova'da Dışişleri Bakanlar Kurulu kurulmuştur. Bu Kurul'un amacı Topluluk devletlerinin uluslararası arenadaki faaliyetlerinin koordinasyonu olmuştur.⁸¹ BDT devletlerinin tek ekonomik alanın oluşumu sürecindeki temel organizasyon yetkisi, 21 Ekim 1994 tarihinde Moskova'da kurulan Ekonomi Birliği Devletlerarası Ekonomi Komitesi'ne verilmiştir. Bu Komite'nin teşkilatı daha sonra yeni şekliyle Bağımsız Devletler Topluluğu Entegrasyon Komitesi'ne girmiştir.⁸² Sosyo-ekonomik işbirliği konuları hakkındaki kararların yerine getirilmesinin sağlanması için

⁸⁰ Mantusov, V.B. (2010). *Ekonomičeskoye Vzaimodeystviye Stran Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv. Sovremennoye Sostoyaniye Problemi i Perspektivi (Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Ekonomik İşbirliği. Problemin Çağdaş Durumu ve Perspektifler)*. Rusya: Vostok-Zapad (Doğu-Batı), 8.

⁸¹ İnternet: Sovet Ministrov İnostrannih Del Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu Dışişleri Bakanlar Kurulu). Web: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=198> adresinden 30 Haziran 2016'da alınmıştır.

⁸² İnternet: Reşenye Soveta Glav Gosudarstv o Sovershenstvovanii i Reformirovanii Struktury Organov Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu Organlarının Geliştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Devlet Başkanları Kurulu Kararı). (1999, Nisan). Web: <http://docs.cntd.ru/document/901771008> adresinden 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

BDT Ekonomik Kurulu oluşturulmuştur. 6 Temmuz 1992 tarihinde Moskova'da kurulan Ekonomi Mahkemesi BDT devletlerinin ekonomi alanındaki taahhütlerini yerine getirmelerini sağlamaktadır.

27 Mart 1992 tarihinde Almatı'da BDT devletlerinin Parlamentolararası Asamblesi kurulmuştur.⁸³ Asamble BDT devletlerinin ulusal mevzuatlarının uyumlaştırılmasını amaçlamaktadır. Parlamentolararası Asamble'nin kuruluşu hakkındaki belgeleri Türkmenistan imzalamamış, Ukrayna ise Asamble'nin çalışmalarına gözlemci olarak katılmıştır. 14 Mayıs 1993 tarihinde Moskova'da kurulan BDT Yürütme Sekreterliği⁸⁴ (2000 yılından itibaren Yürütme Komitesi) Devlet Başkanları Kurulu ve Başbakanlar Kurulu oturumlarının organizasyon ve teknik hazırlıklarını yapmaktadır. BDT Yürütme Sekreteri bu Komite'nin başkanlığını yapmaktadır. Komite'nin yerleşimi Minsk'te olup, Temsilciliği Moskova'da bulunmaktadır.⁸⁵

BDT çerçevesinde imzalanan dokümanlara dayanılarak diğer işbirliği organları kurulmuştur. Bunların içinde BDT devletlerinin entegrasyon ve işbirliğine destek olmayı amaçlayan sektörel organlar da yer almaktadır. Topluluk içindeki entegrasyon sürecinin gelişmesi, BDT devletlerinin ekonomik sistemlerinin hazırlık seviyesi ile doğrudan ilişkilidir.

Post-Sovyet alandaki entegrasyon eğilimlerinin önkoşullarını sağlayan birçok faktör oluşmuştur. Sovyet döneminde oluşmuş olan iş bölümü sisteminin değiştirilmesi rasyonel değildi. Kısa bir dönem içerisinde bu sistemin temel bileşenleri yeniden hayata geçirilmiştir. Böylece entegrasyon sürecinin önkoşullarının büyük bir kısmı sağlanmıştır. Zira oluşmuş olan iş bölümü genel olarak gelişmenin ekonomik şartlarına uymaktaydı. Aynı zamanda çok sayıdaki etnisiteden oluşan toplumun, karışık evliliklerin ve ortak kültürel alanın mevcudiyetinden, dil sorununun olmamasından ve kişilerin serbest dolaşımı ortak talebinden kaynaklanan BDT'deki geniş halk kitlelerinin sıkı ilişkilerin korunmasına yönelik istekleri önemli rol oynamıştır. Ayrıca karşılıklı teknolojik bağımlılık, ortak teknik normların ve yönetmeliklerin mevcudiyeti, entegrasyonun lehine olmuştur. Hâlbuki önemli

⁸³ İnternet: CIS Inter Parliamentary Assembly meeting takes place in St. Petersburg. Web:

https://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/fc8512696dd15021.html 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

⁸⁴Butler, W.E., (2002). *The Law of Treaties in Russia and the Commonwealth of Independent States*. Cambridge: University Press, 438.

⁸⁵ İnternet: Vehi İstorii Sodrujestva. İstoričeskaya Spravka (Topluluk Tarihçesinin Aşamaları. Tarihçe Bilgileri). Web: <http://e-cis.info/page.php?id=19688> adresinden 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

ölçüde entegrasyon karşıtı eğilimler de yer almaktaydı. Bunlar genel olarak siyasi nitelik taşımakta olup, eski Sovyet cumhuriyetlerindeki elitlerin elde ettikleri yönetimi ve devlet olma sürecini güçlendirme isteğinden kaynaklanmaktaydı.⁸⁶

Ayrıca belirtmek gerekir ki BDT ekonomilerinin olgunluğu üye devletlerin ekonomik reformlarının seviyesine bağlıdır. Batı Avrupa'daki yapısal reformlar, devletlerarası entegrasyonun derinleştirilmesi süreci ile doğrudan bağlı olmuştur. Bir aşama atlatıldığında veya ekonomi birliğinin sadece bazı özellikleri uygulandığında ve tüm çalışmalar bu yönde yapıldığında, entegrasyonun dinamik bir şekilde gelişmesi için harcanan çabalar başarıya ulaşmayacaktır. Bu şekilde BDT çerçevesinde tek parasal alanın kurulmasına yönelik projenin başarısızlığa uğradığı söylenebilir. Bunun nedenleri olarak gerekli önkoşulların (serbest ticaret, gümrük birliği, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımı) olmaması gösterilebilir.⁸⁷

Gerçek entegrasyon yönünde ilerleme olmazsa, Topluluğun devletlerarası organları, geniş ulusüstü koordinasyon fonksiyonlarına sahip olmazsa aynı durumun meydana gelmesi söz konusu olabilir. Bazı araştırmacılara göre Topluluğun devletlerarası organlarının gerekli ekonomik temeli kurulmadan Avrupa Birliği'nin kurumlarına benzer şekilde dönüştürülmesi başarılı olmayacaktır.

BDT devletlerinin en öncelikli ve en önemli hedefi, devletlerin çok taraflı, dengeli ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesidir. Ayrıca ortak ekonomik alanın çerçevesinde devletlerarası işbirliği ve çok taraflı entegrasyon, başlıca hedeflerin içindedir. Topluluk devletleri, BDT'yi kurma amaçlarından birisi olarak hukuki ilişkilerin değişik alanlarındaki sorunların çözülmesi için hukuki yardımlaşma ve işbirliğini öngörmüştür. Bu alandaki anlaşmalar yürürlükte olup, Topluluk devletlerinin tamamı veya büyük bir kısmı tarafından yerine getirilmektedir.

Aynı dönemde tüm Topluluk devletlerinde ekonomi serbestleşmesi başlamıştır. Ancak bu sürecin tempoları ve çapları devletten devlete farklılıklar göstermekteydi. Bu süreç, öncelikle iç ve dış ticaretteki fiyatların serbestleşmesi, merkez ekonomik ve sektör

⁸⁶ Alçinov, V.M.(2004). Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya i SNG (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon ve BDT). *Ejgodnik SNG (BDT Yıllığı)*, 10.

⁸⁷ İnternet: Dabrowski, M. (Kasım, 1995). The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone. Varşova: CASE-Center for Social and Economic Research, 11. Web: http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/3460035_058e.pdf adresinden 3 Temmuz 2016'da alınmıştır.

organlarının rolünün ve etkisinin sınırlanması, devlet müesseselerinin ticarileştirilmesi (*commercialization*) ve özelleştirilmesi, bunların resmi olarak yeniden yapılandırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sırasında bu alandaki reformlar, ekonomik dönüşümlerinin temel yönü olarak ilan edilmekteydi.⁸⁸ Ancak Topluluk devletlerinden hiçbirinde ekonominin tam olarak özelleştirilmesi gerçekleşmemiştir. Devlet, ekonominin temel alanlarında belirleyici etkisiyle kontrol uygulayarak üretim sürecinin direkt katılımcısı olarak kalmıştır. Bu alanların içinde mülkiyetin ve finans, materyal, teknik kaynakların dağıtımı ve yeniden dağıtımı, dış ticaret ve yatırım akımlarının yönetimi yer almaktadır.

BDT devletlerinde gelişmiş ve çeşitlendirilmiş işleme sanayii eksiktir. Buna bağlı olarak da entegrasyon sürecinin temeli olan sektör içi işbirliği ilişkileri de aksamaktadır. Topluluk devletleri birbirlerini sektörler arası düzeyde tamamlamaktadır. Bu durum da karşılıklı ticaretin yapısını etkilemektedir.

Pazar ekonomisinin temel kurumlarını kurma süreçleri, ekonomi aktörlerinin ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Bu da genel olarak ekonominin özelleştirilmesinin aşamaları ile eşleşmektedir. Bundan dolayı BDT devletleri ortak olarak pazar ekonomisine uygun olan kredi, finans ve borsa kurumlarının kurulmasına öncelik vermişlerdir. Topluluk devletlerinde mülkiyet şekli ve fonksiyonları bakımından benzer finans sistemleri oluşmuştur.⁸⁹

Entegrasyon süreçlerinin gelişmesinin yavaş ilerlemesi Topluluk devletlerinin ekonomilerindeki önemli ölçüdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bunlar farklı ekonomik potansiyellerinden, farklı sosyoekonomik gelişme seviyelerinden, sektörlerin yapısının farklılıklarından, reform seviyelerinden, farklı doğal kaynak zenginliklerinden, dış ilişkilere bağımlılıklarından ve diğer faktörlerden oluşmaktadır. BDT devletleri, kendi ekonomi politikalarını uzlaştırma ve mevzuatlarını uyumlulaştırma alanında zorluk

⁸⁸ Gerasimova, R.G. (2010). *Sravnitelnyy Analiz Ekonomičeskogo Razvitiya i Rinoçnih Reform v Stranah s Perehodoj Ekonomikoy v 1990-2009 (1990-2009 Yıllarda Geçiş Ekonomili Devletlerde Ekonomik Gelişmenin ve Piyasa Reformlarının Karşılaştırmalı Analizi)*. Rusya: İNFRA-M, 8-10.

⁸⁹ Mantusov, V.B., Şarifov B.M. (2014). *'Geostrategičeskoye znaçeniye Tsentralno-Aziatskogo regiona dlya Rossii v Sovremennih Mirohozyaystvennih Otnoşeniyah' (Çağdaş Ekonomik İlişkilerde Orta Asya Bölgesinin Rusya için Jeostratejik Önemi)*. Rusya: Nauçnaya Kniga, 87.

çekmektedirler. Bu süreçler ise tam ekonomik yakınlaşmanın önemli şartlarıdır.⁹⁰ Pazar ekonomisinin altyapı kurumları gibi borsa yapıları da düzensiz ve dengesiz gelişmektedir.⁹¹

Son 10 yıl içinde BDT devletlerinin ekonomik büyümesinin oldukça yüksek tempolarına rağmen bunların finans durumları genel olarak dengesiz kalmaktadır. Dünya finans krizi BDT üye devletlerini iki gruba ayırmıştır.

Birinci grup, enerji kaynakları ihraç eden ve dünya petrol fiyat düşüşünden önemli ölçüde zarar gören Azerbaycan, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan gibi devletlerden oluşmaktadır. Bu devletler yine de biriktirilmiş rezervlerin ve petrol piyasasındaki yeni fiyat artışının sayesinde nispeten hızlı bir şekilde zararın etkisini azaltmıştır. Bu devletler diğer Topluluk devletlerinin ekonomik dinamiklerine daha az bağımlıdırlar. 2008 yılında Kazakistan ihracatında BDT devletleri sadece %16'lık (2000 yılında bu oran %27) bir paya sahipti. Azerbaycan ihracatında bu oran %3'e (2000 yılında %13) inmiştir. Zira ihracatın temelini oluşturan enerji kaynaklarının hemen hemen tamamı BDT dışı devletlere ihraç edilmektedir.⁹²

İkinci grup, enerji kaynakları ithal eden ve son yıllardaki büyümeleri geniş çaplı dış kredilerden ve enerji dışı ürün pazarlarındaki olumlu konjonktürden kaynaklanan devletlerden oluşmaktadır. Krizden dolayı belirtilen büyüme kaynakları zayıflamış ve bu durum da genel durumun kötüleşmesine ve devalüasyon süreçlerine neden olmuştur. Bu grup Ukrayna, Belarus, Ermenistan, Kırgızistan, Moldova ve Tacikistan gibi devletlerden oluşmaktadır.

Yeni oluşan pazar ekonomisi kurumlarından hiçbiri üretimin teknolojik bakımdan yeniden yapılandırılmasının aracı, kriz şartlarında yönetimin temeli ve gerçek sermayenin seferberliğinin kaldıracı olamamıştır. Bu nedenle BDT devletlerinde pazar ekonomisine yönelik dönüşümler önemli ölçüde olumsuz etkilenmiştir.

⁹⁰ Kulik, S.A., Spartak A.N., Yurgens, İ.Ü. (2010). *Ekonomiçeskiye İnteresı i Zadaçi Rossii v SNG (Rusya'nın BDT'deki Ekonomik Çıkarları ve Amaçları)*. Rusya: Biblioteka İnstituta Sovremennogo Razvitiya, 9.

⁹¹ Kulik, S.A., Spartak A.N., Yurgens, İ.Ü. (2010). *Ekonomiçeskiye İnteresı i Zadaçi Rossii v SNG (Rusya'nın BDT'deki Ekonomik Çıkarları ve Amaçları)*. Rusya: Biblioteka İnstituta Sovremennogo Razvitiya, 10.

⁹²BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2011). *20 Let SNG, 1991-2010 (BDT'nin 20 Yılı, 1991-2010)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 115.

Bunun yanı sıra direkt yabancı yatırımların aktif bir şekilde çekilmesi için olumlu şartlar oluşturulmamıştır. BDT devletlerinin reform tecrübesinden hareketle, pazar ekonomisinin olgunlaşması, devletin pazar ekonomisi kurumlarının kurulmasına dahil olmadan mümkün olmamaktadır. Ayrıca küçük ve orta ölçekli esnaf desteklenmesi, rekabet ortamının oluşturulması ve özel yatırım faaliyetlerinin verimli mekanizmalarının oluşturulması gibi konulardaki sorunlar halen çözülmemiştir.

Tek pazarın kurulması sermayenin, iş gücünün, ürün ve hizmetlerin tamamen serbest dolaşımını öngörmektedir. Bu serbest dolaşım, olumlu ve eşit yatırım şartlarının oluşturulması, tek rekabet politikalarının uygulanması, doğal tekellerin faaliyetlerini düzenleme konusunda genel kuralların oluşturulması, devlet sübvansiyonlarının verilmesi alanındaki uygulamaların uyumlaştırılması, teknik standart ve kuralların uyumlaştırılması gibi çalışmalar ile sağlanmaktadır.⁹³ Özelleştirme esnasında tam olarak verimli mülk sahibi sınıf oluşturulamamıştır. Sermayenin BDT sınırları dışına akması devam etmektedir. Milli paralar düzensizliğini, enflasyonun artışına neden olan kurlarının dengesizliğini sürdürmektedir.

Yukarıda belirtilen sorunların düzenlenmemiş olması ve pazar ekonomisinin oluşturulması konusundaki yetersiz tedbirler, BDT devletlerindeki entegrasyon süreçlerinin gelişmesini ve derinleşmesini engelleyen faktörler haline gelmektedir. Böylece karşılıklı işbirliğinin bir parçası olarak işletme düzeyindeki kooperasyon oluşturulmalıdır. İleride de ulusal ekonomilerin sektörleri düzeyindeki kooperasyonu gerçekleştirilmesinde ortak yaklaşımlar geliştirilmelidir. Entegrasyon süreçleri, üretim alanındaki kooperasyon, teknoloji ve yatırım alışverişi için kolaylıkların sağlanmasına yönelmelidir.⁹⁴

Bu bağlamda pazar ekonomisine dönüşüm eylemlerinin sonuçlandırılması, Bağımsız Devletler Topluluğu devletlerinin öncelikli ve oldukça güncel hedefini teşkil etmektedir.

⁹³ Kosolapov, N. (2005). Rossiya: Territoriya v Prostranstvakh Globaliziruyuşegosya Mira (Rusya: Küreselleşen Dünya Sahalarında Bölge). *Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniya (Ekonomika ve Uluslararası ilişkiler)*, 7, 3-14.

⁹⁴ Kosikova, L. (2004). Integratsionniy Proekt "Edinoe Ekonomičeskoye Prostranstvo Rossii, Ukraini, Belorussii i Kazahstana" (Kontseptsiya, Soderjaniye, Pravoobespeçeniye, Etapı i Perspektivı Realizatsii) ("Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan'ın Tek Ekonomik Alanı" Entegrasyon Projesi (Konsept, İçerik, Hukuk Temeli, Aşamalar ve Yerine Getirme Perspektifleri). *Rossiyskiy Ekonomičeskiy Jurnal*, 11-12, 51-74.

3.2. BDT Devletlerinin Bölgesel Entegrasyonunun Tarihi ve Sosyokültürel Temelleri

Sovyetler Birliği, Avrupa Birliği kurulmadan bölgesel entegrasyon birliğinin kriterlerine uymaktaydı. Eski SSCB’de serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, dört serbestlik (ürün, hizmet, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımı) içeren tek ekonomik alan faaliyet göstermekteydi. Bunun yanı sıra ortak pazar, uluslarüstü yönetim organları, tek para birimi mevcuttu. Ayrıca makroekonomik, dış ticaret, vergi ve sosyoekonomik alanlarda ortak politikalar uygulanmaktaydı. Ancak Sovyetler Birliği’nin dağılması, eski Sovyet cumhuriyetlerinin dezentegrasyonuna yol açmıştır. Bu gelişmelerin Avrupa entegrasyonunun son aşamalarından biri olan parasal birliğin kurulması ile aynı zamanda meydana gelmesi dikkat çekicidir.

Eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon ve dezentegrasyon süreçleri, bir siyasi ve ekonomik alanı dönüştürme aracı olarak incelendiğinde, bu süreçlerin temellerinin bileşenlerini ve içeriğini belirlemekte fayda vardır.

Post-Sovyet alanının tarihi incelendiğinde bu coğrafik olarak büyük bölgenin geçmişi göz ardı edilmemelidir. Karmaşık bir siyasi ve ekonomik sistemin dağılması veya başka bir deyişle dezentegrasyonu, bu sistemin sınırları içinde daha önce sisteme dahil olan birçok yeni bağımsız oluşumun meydana gelmesine yol açmaktadır. Belli şartlar ve gerekli kaynaklar bulunduğu takdirde bu oluşumların bağımsız bir şekilde işleyişi ve gelişimi nitelik olarak yeni sistem özelliklerini taşıyan bir entegrasyon birliğinin oluşumuna yol açabilir. Veya bunun aksine böyle sistemlerin gelişme şartlarının en düşük seviyedeki değişimi bile bu yapıların tamamen dağılmasına ve bir parçası oldukları oluşumların birbirlerinden tamamen uzaklaşmasına neden olabilir.⁹⁵

SSCB’nin dağılması tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomileri için büyük bir sarsıntı olmuştur. Sovyetler Birliği merkezi makroekonomik yapı prensibine dayanılarak kurulmuştu. Rasyonel ekonomik ilişkilerin kurulması ve bunların tek ekonomi kompleksi çerçevesinde işleyişinin sağlanması nispeten başarılı gelişmenin öncelikli şartı olmuştur. Ekonomik ilişkiler sistemi Sovyetler Birliği’nin ekonomisinde işleyen ilişkilerin yapısal

⁹⁵ Çistyakov, E., Şulga, V. (1998). İntegratsionniy Protsess SNG i Yego Rol v Razvitii Mirohozyaystvennih Svyazey (BDT’de Entegrasyon Süreci ve Bu Sürecin Dünya Ekonomik İlişkilerinin Gelişmesindeki Rolü). *Ekonomist*, 6, 41-45.

bileşeni olarak faaliyet göstermekteydi. Birlik çıkarlarının cumhuriyet çıkarlarından üstünlüğü prensibi SSCB'nin ekonomik politikasını belirlemekteydi.⁹⁶

SSCB'de ekonomi ve coğrafi işbölümü öncelikli olarak taşıma sisteminin altyapısında, hammadde ve ürünlerin aktarımlarında, sanayi ürünlerinde, insan kaynaklarının hareketlerinde görülmekteydi. Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomilerinin sektörel yapısı bunların Sovyetler Birliği'ndeki bölgesel işbölümüne katılımlarını göstermekteydi. SSCB'de planlı bir şekilde bölgesel işbölümü teşebbüsü olarak devletin tam elektrifikasyon planının geliştirilmesi olmuştur. Bu planda hem ekonomik bölgeselleşme hem ekonomik gelişme hedefleri yer almaktaydı.

Devletin elektrifikasyonuna dayanan ekonomik gelişme planı ekonomik, etnik ve idari yönleri göre geliştirilmiştir. Ekonomik açıdan bölge, ekonominin uzmanlaşmış coğrafik bölümü olarak öngörülmekteydi. Etnik açıdan belli bir bölgede yaşayan halkların tarihi iş özellikleri, yaşam tarzları ve kültürleri göz önüne alınmaktaydı. İdari açıdan ise ekonomik bölgeselleşmenin devletin idari bölünmesi ile bir bütün olmasına önem verilmekteydi. 1928 yılından itibaren devlet ekonomisinin beş yıllık gelişme planları kabul edilmekteydi. Bu planlarda sabit olarak işbölümünün bölgesel açısı göz önüne alınmaktaydı. Sovyet cumhuriyetlerinin sanayi sektörünün gelişmesi özellikle sanayileşme döneminde aktif bir şekilde ilerlemekteydi. Genel olarak insanların devlet içinde taşınmaları ve yerli halkın eğitimi sayesinde sanayi işçilerinin sayısı artmaktaydı. Özellikle açık bir şekilde bu gelişmeler Orta Asya cumhuriyetlerinde görülmekteydi. O dönemde Sovyet cumhuriyetlerinde yeni üretim yerlerini kurmak için tipik bir mekanizma oluşturulmuştur. Bu mekanizma tüm SSCB'nin varlığı süresince kullanılmaktaydı. Yeni üretim yerlerine uzman personel genel olarak Rusya, Belarus ve Ukrayna'dan gelmekteydi.⁹⁷

SSCB'nin varlığı süresince bir yandan bölge politikalarının yürütülmesinde merkezileşme güçlendirilirken diğer yandan bölge politikalarında etnik ve siyasi faktörlere, yeni birlik ve özerk cumhuriyetlerin kurulmasına göre düzeltmeler yapılmaktaydı.

⁹⁶ Lvov, İ. (2007). O Strategii Razvitiya Rossii (Rusya Gelişme Stratejisi Hakkında). *Ekonomist*, 2, 21.

⁹⁷ Ziyadullayev, N.S. (2002). *SNG: Doroga v Tretye Tısyacheletıye. Problemy Razvitiya i Perspektivy Ukrepleniya Sodruzstva (BDT: Üçüncü Bin Yıla Uzanan Yol. Topluluğun Gelişme Sorunları ve Güçlenme Perspektifleri)*. Rusya: RİTS İSPİ RAN, 42.

İkinci Dünya Savaşı sırasında SSCB'nin Doğu bölgelerinin önemi çarpıcı şekilde artmıştır. 1941 yılında kabul edilen askeri ekonomi planına göre İdil, Batı Sibirya, Ural, Kazakistan ve Orta Asya bölgelerinde büyük askeri sanayi altyapısının kurulması öngörülmektedir. Bu plan çerçevesinde üretim yerlerinin merkezden Doğu'ya toplu taşınması sanayileşme döneminden sonraki ikinci taşıma dalgası olmuştur. Üretim yerlerinin hızlı bir şekilde faaliyete geçmesi personelin büyük bir kısmının fabrikalarla beraber taşınmasından kaynaklanmaktaydı. Savaştan sonra uzman çalışanların çoğu Rusya, Belarus ve Ukrayna'ya geri dönmüştür. Yine de Doğu'ya taşınan üretim yerlerinin uzmansız kalmaması için işçilerin bir kısmı Sibirya, Uzakdoğu, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde kalmıştır.

Böylece çok sayıdaki etnisiteden oluşan toplum ve karışık evlilikler meydana gelerek ortak kültürel alan oluşmuştur. Dil sorunu ortadan kalkmıştır. Ayrıca karşılıklı teknolojik bağımlılık, ortak teknik normlarının ve yönetmeliklerinin mevcudiyeti günümüzdeki entegrasyon süreçlerinin temelini oluşturmuştur.⁹⁸

İkinci Dünya Savaşı döneminde 1960'lı yıllara kadar devam eden 13 ekonomik bölgeye bölünme sistemi uygulanmaktaydı. 1960'lı yılların başında devletin yeni bölgeselleşme sistemi onaylanmıştır. Rusya 10 ekonomik bölgeye, Ukrayna 3 bölgeye bölünmüştür. Genel olarak ortak uzmanlaşmaya sahip diğer cumhuriyetler Orta Asya, Kafkasya ve Baltık bölgeleri olarak birleştirilmiştir. Kazakistan, Belarus ve Moldova ayrı ayrı ekonomik bölge olarak kabul edilmiştir.⁹⁹ Sovyetler Birliği'ndeki tüm cumhuriyetler ortak ekonomik süreç ve ilişkilerine, coğrafi yakınlığına, karşılaşılan sorunların benzerliğine, ortak geçmişe bağlı yönde gelişmekteydi.

Genel olarak BDT devletlerinin ekonomilerinin karşılıklı bağımlılığı belirtilen nedenlerden kaynaklanmaktadır. XXI. yüzyılın başında Rusya Federasyonu bazı komşu devletlerin enerji ve doğal kaynak ihtiyaçlarının %80'ini karşılamaktaydı. Örneğin Sovyetler zamanında Sovyet cumhuriyetlerinin dış ticaret hacminde cumhuriyetler arası ticaret oranı şöyleydi: Baltık devletlerinde ithalatta %81-ihracatta %83, Kazakistan'da ithalatta %84-ihracatta %91, Gürcistan'da %80-%93, Özbekistan'da %86-%85, Rusya'da %51-%68. Bu

⁹⁸ Alçinov, V.M.(2004). Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya i SNG (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon ve BDT). *Ejgodnik SNG (BDT Yıllığı)*, 10.

⁹⁹ Lavrişev, A.N. (1986). *Ekonomičeskaya Geografiya SSSR (SSCB'nin Ekonomik Coğrafyası)*. Moskova: Ekonomika, 183.

veriler ışığında Sovyetler Birliği döneminde mevcut olan ekonomik ilişkilerin eski Sovyet coğrafyasında önemli bir entegrasyon temeli oluşturduğu kabul edilmektedir.¹⁰⁰

1990'lı yılların ortasında eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçlerine yeni ivme kazandırma teşebbüsü gerçekleştirilmiştir. 1995 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya arasında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu entegrasyon birliğinin faaliyeti kısa bir dönem sürmüş ve 2000 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu'na dönüştürülmüştür.¹⁰¹

Günümüzde Avrasya alanındaki entegrasyon süreçlerinin ana özelliği olarak ekonomik entegrasyon kabul edilmektedir. Ekonomik entegrasyon ise siyasi faktörlere ve siyasi entegrasyona ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Bu süreçler her ne kadar önemli olsa da, herhangi bir ekonomik ve siyasi entegrasyonun istikrarı ve potansiyeli temel bütünleşme önkoşulları ile belirlenmektedir. Bu önkoşullar güncel ve konjonktürel, iç ve dış ekonomik ve siyasi faktörlere bağımlı değildir. Böyle önkoşulların örneği olarak entegrasyonun oluşmuş sosyokültürel şartları ve entegrasyon sürecine dahil olan devletlerin var olan sosyokültürel yakınlığı verilebilir.¹⁰²

Sosyokültürel entegrasyon, istikrarlı ve uzun vadeli bir ekonomik ve siyasi entegrasyonu oluşturma sürecinde önemli rol oynamaktadır. Entegrasyonun bu yönü daha karmaşık, uzun süreli ve kesin sınırları olmayan bir atalet sürecinin içine girmektedir. Ekonomik ve siyasi entegrasyondan farklı olarak sosyokültürel entegrasyon, resmi protokol ve diplomatik prosedürlerle, resmi dokümanların geliştirilmesine ve kabul edilmesine bağlı kalmayıp, formalite özellikleri taşımamaktadır. Üstelik böyle bir entegrasyon ekonomik ve siyasi gelişmenin itici gücü olarak kabul edilmektedir.

BDT'nin kurulması hakkında dokümanların hazırlanması esnasında Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan ulaşılması istenen sonuç olarak gösterilmiştir. Önemli kararların alınması oylama şeklinde öngörülmekteydi. Her üye devlet ekonomik potansiyeline göre belli bir oy sayısına sahipti. Ancak bu projenin yerine getirilmesi, yeni kurulan uluslararası örgütün

¹⁰⁰ Pivovarov, E.I. (2009). *Postsovetkoye Prostranstvo: Alternativnaya Integratsiya (Post-Sovyet Bölgesi: Entegrasyon Alternatifleri)*. Rusya: Aletaya, 23.

¹⁰¹ Burakovskiy, I. (2004). *Ekonomicheskaya Integratsiya i Bezopasnost v Regione SNG (BDT Bölgesinde Ekonomik Entegrasyon ve Güvenlik)*. Rusya: Delovaya Literatura Yayınevi, 220.

¹⁰² Sokolov, E.V. (1994). *Kulturologiya (Kültüroloji)*. Rusya: Samizdat, 46.

gerekli kurumsal organlarının kurulması prosedürleri açık bir şekilde belirlenmediğinden yavaşlamıştır.

Post-Sovyet bölgesindeki entegrasyon süreçlerinin yavaşlamasının temel nedenlerinden biri sosyokültürel entegrasyon yönündeki çabaların yetersizliği olmuştur. O dönemde BDT devletlerinde kendi ulusal çıkarlarının belirlenmesi ön plandaydı. Çünkü Topluluk içindeki ekonomik bağlantılar zayıflamış olup, Topluluk dışı ekonomik ilişkilere öncelik verilmekteydi. BDT entegrasyon potansiyelinin değerlendirilmesinde ekonomik ve siyasi nitelikli argümanlar, ulusal seçkinler ve eski Sovyet devletlerinin toplumları için yeterli düzeyde çekici değildi.

BDT devletlerindeki siyaset bilimcilerin çoğu, çağdaş Avrasya entegrasyon projesinin hayata geçmesinin temelinde “*ekonomik ve siyasi entegrasyon - sosyokültürel entegrasyonun resmi onaylanmasıdır*” şeklindeki formülün olması gerektiğinin farkına varmışlardır.

SSCB’nin dağılmasından sonra eski Sovyet devletlerinde etnik ve milli kimliğin yeniden canlanması kültürel ve tarihi kimlik üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Ancak modern ekonomik ve siyasi başarılar aktif bir şekilde kullanılmadan çağdaş dünya şartlarında ulusal gelişme imkânsızdır. İzole ulusal kültürler, toplum hayatının değişik alanlarında ilerlemelerini yakalama gücüne sahip değildirler.¹⁰³

3.3. BDT Coğrafyasında Çok Devirli Entegrasyonun Siyasi ve Sosyoekonomik Yönleri

Tek ekonomik ve siyasi sistemi teşkil eden SSCB’nin dağılması sonucunda Post-Sovyet bölgesi oluşmuştur. Genel olarak bu bölge dört devlet grubundan oluşmaktadır. Birinci grubun içine Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra BDT’ye üye olmayan Litvanya, Letonya, Estonya gibi Baltık devletleri girmektedir. İkinci grup Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi Orta Asya devletlerinden oluşmaktadır. Üçüncü grup Kafkasya devletleridir: Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan. Dördüncü grup ise Doğu Avrupa devletleridir: Rusya, Ukrayna, Belarus, Moldova. İkinci, üçüncü ve dördüncü grup devletleri BDT’yi kurmuştur.

¹⁰³ Pivovarov, E.İ. (2009). *Postsovetskoye Prostranstvo: Alternativ İntegratsii (Post-Sovyet Bölgesi: Entegrasyon Alternatifleri)*. Rusya: Aleteya, 67-70.

Farklı devletlerin ekonomilerini tek entegrasyon alanı olarak birleştiren faktörlerden biri olarak tek para birimi kabul edilmektedir. Örneğin AB’de tek Avrupa para birimi, hem ekonomik hem de siyasi ve sosyokültürel bütünleşmeye yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında eski Sovyet para birimi Rublenin etkisini kaybetmesinin, eski Sovyet coğrafyasındaki ekonomik ve siyasi dezentegrasyon sürecinin nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Ruble, ortak para birimi statüsünü kaybetmiş ve SSCB’nin ekonomik ve siyasi etki alanı dağılmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra BDT devletleri kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerde ilk başta SSCB ekonomi modelini kullanmaktaydı. Ruble hem ulusal ekonomilerde hem de karşılıklı hesaplarda kullanılmaya devam etmekteydi. Devletler arasında gümrük sınırları kurulmamış, ticarete ithalat ve ihracat vergileri toplanmamaktaydı.

Bütün bunların neticesinde eski Sovyet devletlerinin hızlı bir şekilde yeniden entegrasyon sürecine dahil olmaları, yeni ekonomik birliklerini ve bağımsız devletlerin federasyonunu kurmaları beklenmekteydi. 1992-1994 yıllarında BDT çerçevesinde imzalanan dokümanlarda tek ekonomik alanın adı geçmekteydi. Ancak 24 Eylül 1993 tarihli “Ekonomi Birliği Anlaşması”, 15 Nisan 1994 tarihli “Serbest Ticaret Bölgesi Kurulması Hakkında Anlaşma”, 21 Ekim 1994 tarihli “Ödemeler Birliği Hakkında Anlaşma” gibi anlaşmalar başta olmak üzere çok taraflı dokümanların gerekleri yerine getirilmeyip uygulanmamıştır.¹⁰⁴

O dönemde eski ilişkiler yeni piyasa şartlarına uyum sağlayamamıştır. BDT devletlerinin şirketleri arasındaki ticaret kazanç getirmemekteydi. Devletler arasındaki düzenli ekonomik ilişkiler gittikçe zayıflamaktaydı. Ürünler rekabet dışında kalarak müşterisini kaybetmekteydi. Çünkü BDT dışından ithal edilen ürünler hızlı bir şekilde bunların yerini almaktaydı. Bazı BDT devletleri 1993-1994 yıllarında imzalanan anlaşmaları yerine getirmeye yanaşmamaktaydı.¹⁰⁵

1990’lı yıllarda BDT devletleri, Post-Sovyet partnerlerini göz ardı ederek daha çok BDT dışı devletlerin pazarları ile direkt bağlantıyı sağlayan entegrasyon ilişkilerini kurmaya başlamışlardır. Yersiz rekabetten karşılıklı yarar sağlayan ortak konsorsiyumların

¹⁰⁴ Şvirkov Ü. (2008). Razvitiye Rossii v Dolgosrochnoy Perspektive (Rusya’nın Uzun Vadede Gelişmesi). *Ekonomist*, 1, 55-57.

¹⁰⁵ Golovnin M.Ü., Uşkalova D.Ü. (2011). Integratsionniye Proekti v Regione (Bölgedeki Entegrasyon Projeleri)., Glinkina S.P. (Editör). *Evrasiya v Poiskah Identichnosti (Kimlik Arayışlarında Avrasya)*. Saint-Petersburg. Nestor-İstoriya. s.185–187.

kurulmasını öngören işbirliğine geçiş seçenekleri pek gerçekleştirilmemiştir. Bunun yerine transit devletler kaynak ikmal yollarını BDT dışında aramakta, kaynakları çıkaran devletler ise ihracatın alternatif güzergâhlarını geliştirmektedir. Örneğin, Azerbaycan petrolünün çoğunu Odessa-Brody güzergâhından değil Bakü-Ceyhan güzergâhından ihraç etmektedir. GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü devletleri (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova)¹⁰⁶ taşıma sistemini Ukrayna'ya Rusya'yı bypass ederek kurmayı planlamışlar, ancak petrol fiilen Ukrayna'yı atlayarak nakil edilmeye başlamıştır. Benzer durum Türkmenistan doğalgazı için de geçerlidir. Rusya üzerinden Ukrayna'ya veya Türkiye üzerinden Batı Avrupa'ya (Nabucco Projesi) ikmalleri yerine doğal gaz büyük miktarlarda Çin'e gitmeye başlamıştır. 2020'li yılların başında Rusya da tüm kaynaklarının hem Batı'ya hem de Doğu'ya (Kuzey Akım ve Güney Akım) alternatif ihracat güzergâhlarına sahip olacaktır.

1992-1993 yıllarda BDT devletlerinin dezentegrasyonu sonucunda GSYİH'ları %30-60¹⁰⁷ arasındaki oranlarda düşmüştür. Ayrıca karşılıklı ticaret düşmekteyken üçüncü devletlerle yapılan ticaret yükselmekteydi.¹⁰⁸ Örneğin, 1990 yılında BDT devletlerinin toplam GSYİH'sının %25'i SSCB iç ticaretine dahil olurken 1990'lı yılların sonunda bu oran %10'a düşmüştür. 1991-2000 yıllar arasında BDT devletlerinin karşılıklı ticaret ilişkilerinin bu devletlerin toplam dış ticaret hacmindeki oranı %60'dan %28,5'e, ihracat oranı %71,8'den %20,2'ye, ithalat oranı %50,6'dan %45,4'e düşmüştür.¹⁰⁹

Eski Sovyet coğrafyasındaki dezentegrasyon eğilimleri ve BDT devletlerinin ekonomik yapısı ve gelişme dinamiklerinde oluşan farklılıklar neticesinde BDT devletlerinin kendi para birimleri tedavüle çıkmıştır¹¹⁰. Yeni para birimleri artık Rubleye değil Amerikan

¹⁰⁶ İnternet: GUAM – Organization for Democracy and Economic Development. Web: <http://guam-organization.org/en/node> adresinden 12 Temmuz 2016'da alınmıştır.

¹⁰⁷ İstatistik Bilgiler. (1 Şubat 1994). *Ekonomiçeskiye Novosti Rossii i Sodrujestva (Rusya ve Topluluğun Ekonomi Haberleri)*, 3.

¹⁰⁸ BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu. (2001). *10 Let SNG, 1991-2000 (BDT'nin 10 Yılı, 1991-2000)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 63–64.

¹⁰⁹ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2012). *Noviye Nezavisimyye Gosudarstva: Sravnitelniye İtogi Sotsialno-Ekonomiçeskogo Razvitiya (Yeni Bağımsız Devletler: Sosyoekonomik Gelişmenin Karşılaştırmalı Sonuçları)*. Rusya: İE RAN, 41.

¹¹⁰ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2012). *Noviye Nezavisimyye Gosudarstva: Sravnitelniye İtogi Sotsialno-Ekonomiçeskogo Razvitiya (Yeni Bağımsız Devletler: Sosyoekonomik Gelişmenin Karşılaştırmalı Sonuçları)*. Rusya: İE RAN, 14.

Dolarına bağlanmıştır. Bunun sonucunda BDT devletleri hem olumlu hem de daha çok olumsuz etkilere yol açan dolarizasyona uğramıştır.¹¹¹

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra BDT devletlerinin çoğu döviz (Amerikan Doları) eksikliği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu devletler döviz eksikliğini tamamlamak için üçüncü devletlere yapılan ihracatı arttırmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle BDT devletleri arasındaki karşılıklı ticaret ve karşılıklı ödemeler zayıflamıştır. Ayrıca karşılıklı geç ödemeler, karşılıklı ödememeler ve gümrük bariyerlerinin oluşturulması gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Birçok ürün yüksek maliyetlerinden ve ithalat şartlarının sıkılaşmasından dolayı üçüncü devletlerden ithal edilmeye veya üretilmeye başlanmıştır. BDT içinde taşıma ve transit giderleri yükselmiştir. BDT devletleri ekonomik ilişkilerini üçüncü devletlere çevirmiştir.¹¹²

1994 yılından sonra BDT devletleri arasındaki ekonomik ilişkiler dünya piyasa fiyatlarına göre yürütülmeye başlamıştır. Karşılıklı ödemeler çoğunlukla Dolar bazında yapılmıştır. BDT devletlerinde doğrudan yabancı yatırımların ve sermayelerin çekilmesi yoğunlaşmış, hazır ürünlerin ve ekipmanların üçüncü devletlerden ithalatı artmıştır.¹¹³

Ruble alanının dağılması BDT devletlerinin dezentegrasyonunu ve dolarizasyonunu tetiklemiş, transnasyonal şirketlerin ve uluslararası finans kuruluşların ekonomi üzerindeki etkisi artmıştır. Bu kuruluşlar BDT devletlerine kredi vermeye başlamıştır. Bu krediler aynı zamanda milli para birimlerinin stabilizasyonu amacıyla verilmiştir. Şartlı olan bu krediler BDT devletlerinin ekonomik gelişme yönleri üzerinde etkileyici bir faktör olmuştur. Belirtmek gerekir ki Avrupa'dan farklı olarak eski Sovyet coğrafyasında yeni kurulan transnasyonal şirketler ile finans ve sanayi grupları ekonomik entegrasyon sürecinde öncü rol oynamışlardır. Avrupa Birliği'nin tecrübesine bakıldığında görülecektir ki sermaye, ekonomik ilişkiler makro seviyede düzenlendikten sonra entegrasyon süreçlerine dahil olmuştur.¹¹⁴

¹¹¹ Kosikova L.S. (1993). Metamorfozi Rublyovoy Zonı (Ruble Alanının Metamorfozları). *Reforma*, 8, 12-14.

¹¹² Evstigneev, V.R. (1998). Valyutno-Finansovaya İntegratsiya v ES i SNG. Sravnitelny Analiz (AB ve BDT'de Parasal ve Finans Entegrasyon. Karşılaştırma Analizi). *Voprosı Ekonomiki*, 8, 6.

¹¹³ Grinberg, R.S., Kosikova, L.S. (1997). *Rossiya v SNG (BDT'de Rusya)*. Rusya: Institut Mejdunarodnih i Ekonomičeskikh İssledovaniy, 23.

¹¹⁴ Pahomov, A.A. (2011). *İnvestitsionnaya Deyatelnost Rossiyskih Kompaniy Za Rubejom (Rus Şirketlerinin Yurtdışı Yatırım Faaliyetleri)*. Rusya: Delo, 280.

Böyle şartlarda 1994 yılından itibaren BDT devletlerinin entegrasyon politikalarında çok devirli entegrasyon konsepti uygulanmaya başlamıştır.¹¹⁵ Eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçleri ekonomik bölgeselleşmenin genel kurallarına göre gelişmektedir. Buna bağlı olarak Avrasya entegrasyonu katılımcılarının çok devirli yaklaşımını kullanmaları rastlantı değildir. Bu yaklaşıma göre her devlet ulusal ekonominin koordinasyonu ve harmonizasyonu yönünde adımlar atmayı kabul etmektedir. Bu adımlar devletin bazı egemenlik yetkilerinin uluslarüstü birliklere devredilmesini de içermektedir.¹¹⁶

SSCB'nin dağılmasından hemen sonra eski Sovyet devletlerinde entegrasyon eğilimleri gözlemlenmiştir. İlk etapta bu eğilimler eski tek ekonomik alanı dezentegrasyon süreçlerinden koruma girişimleri şeklinde gelişmiştir. Bu girişimler ilişkilerin kesilmesinin ekonomilere; taşıma, iletişim, enerji ve yakıt ikmalleri başta olmak üzere en olumsuz etkiyi yarattığı alanlarda yapılmıştır.¹¹⁷ İlerleyen dönemlerde, özellikle 1996-1997 yıllarında mevcut şartlar göz önüne alınarak farklı temellere dayanan entegrasyon eğilimleri yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak eski Sovyet coğrafyasında yeni bölgesel birlikler kurulmaya başlamıştır. Bu birlikler ikili veya çok taraflı ekonomik ve siyasi ilişkilere yöneliktir.¹¹⁸ 1995 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında Gümrük Birliği kurulmuştur. 1996 yılında Belarus ve Rusya Birliği kurulmuştur. 1997 yılında Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın üye olduğu GUAM kurulmuştur. 2000 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Özbekistan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuşlardır.¹¹⁹ Ancak değişik bölgesel alanlarda entegrasyon girişimlerine rağmen BDT devletleri arasındaki ticaret düşmeye devam etmekteydi.¹²⁰ BDT devletlerinin ekonomik yapılarının kötüleşmesi, ürün ve hizmet sektörlerinin oranlarındaki

¹¹⁵ Şuruboviç, A.V. (2000). *Nekotoryye Teoreticheskiye Aspekti Ekonomičeskogo Vzaimodeystviya SNG (BDT Ekonomik İşbirliğinin Bazı Teorik Yönleri)*. Rusya: AOZT Epikon, 36–37.

¹¹⁶ Uşkalova, D.İ. (2010). *Protsessy Regionalizatsii na Postsovetiskom Prostranstve: Vizovı Rossiysko-Belorusskoy Integratsii (Post-Sovyet Bölgesinde Bölgeselleşme Süreçleri: Rusya-Belarus Entegrasyonun Sorunları)*. Rusya: İE RAN, 25.

¹¹⁷ Belousov, R. (2007). *Ekonomika Rossii v Obozrimom Buduşem (Yakın Gelecekte Rusya Ekonomisi)*. *Ekonomist*, 7, 31.

¹¹⁸ Kosikova L.S. (2005). *Transformatsii v SNG i İh Posledstviya Dlya Otnoşeniy s Rossiiyey (BDT Dönüşümleri ve Rusya ile İlişkiler için Sonuçları)*, Glinkina S.P., Orlik İ.İ. (Editörler) *Rossiya i Tsentralno-Vostochnaya Evropa: Transformatsii v Kontse XX – Nachale XXI Veka (Rusya ile Ortave Doğu Avrupa: XX. Sonu-XXI Baş Döneminde Dönüşümler)*. Rusya: Nauka, 84.

¹¹⁹ Lohmatov E. (2006). *Evraziyskoe Ekonomičeskoye Soobşestvo: Etapı Stanovleniya (Avrasya Ekonomik Topluluğu: Oluşum Etapları)*. *Bülleten İnostrannoy Kommerçeskoy İnformatsii (Yabancı Ticari Bilgiler Bülteni)*, 12, 5.

¹²⁰ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2000). *Postsovetiskiye Stranı i Finansoviy Krizis v Rossii (Eski Sovyet Devletler ve Rusya'da Finans Kriz)*. Rusya: Epikon, 26.

düşüş ve hammadde oranlarının artması sonucunda, üretim bakımından bu devletlerin ekonomileriyle ABD, Batı Avrupa, Güney Amerika ve Güneydoğu Asya ekonomileri arasındaki makas daha da açılmıştır.¹²¹ Örneğin 2000’li yıllarda hammaddeler BDT’nin toplam ihracatının %50’sini, ürünler ise %30’unu oluşturmaktaydı.¹²²

Eski Sovyet devletlerinin entegrasyon hazırlıkları farklı seviyelerdeydi. Bunun nedeni daha çok ekonomik faktörlerden değil siyasi ve hatta etnik faktörlerden kaynaklanmaktaydı. Örneğin Baltık devletleri herhangi bir BDT kuruluşunda üyeliği reddetmekteydi. Bu devletler BDT devletleri ile ekonomik ilişkilerin olumlu yönlerini göz ardı ederek ve Sovyet geçmişlerinden mümkün olduğu kadar uzaklaşarak Avrupa Birliği’ne girmeyi hedeflemekteydi. Ukrayna, Gürcistan, Türkmenistan ve Özbekistan BDT çerçevesindeki entegrasyon sürecine ihtiyatlı yaklaşmaktaydı. Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya BDT entegrasyonuna daha ılımlı yaklaşmaktaydı.

Bu nedenlerle eski Sovyet devletlerinin çoğu BDT’yi Sovyetler Birliği’nin dağılmasının olumsuz etkilerinin üstesinden gelme mekanizması olarak görmekteydi. Böylelikle bu devletler senelerden beri işleyen ilişkilerin kesilmesinin doğurduğu kaçınılmaz kayıpları minimum düzeye indirerek devletleşme çabalarını güçlendirmeye çalışmaktaydı. BDT’ye üye devletlerin birbirine yaklaşma süreci arka plana atılmıştır. Bu durum alınan kararların yerine getirilmesinde yetersizliklere neden olmuştur. Devletlerin bazıları entegrasyon mekanizmasını kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaktaydı. Örneğin Gürcistan, Abhaz bölücülüğü ile mücadele amacıyla BDT aracılığıyla Abhazya’ya ekonomik ve siyasi ablukayı uygulamaya çalışmaktaydı.¹²³

Öte yandan eski Sovyet devletlerinin entegrasyon sürecini olumlu yönde etkileyen faktörler de mevcuttu. Örneğin kısa bir dönem içinde doğal, iklim ve tarihi şartlarına uygun bir şekilde gelişen işbölümünün değiştirilmesi imkânsızdı. Ayrıca tek bir devlet içinde uzun süre yaşayan halkların tarihsel belleği göz ardı edilemezdi. Etnik topluluklar ve dinler arası çatışmalar genel olarak düşük seviyedeydi. Bu nedenle BDT’ye üye

¹²¹ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2000). *Postsovetkiye Stranı i Finansoviy Krizis v Rossii (Eski Sovyet Devletleri ve Rusya’da Finans Kriz)*. Rusya: Epikon, 56.

¹²² Gurova, İ., Efremova, M. (2010). Potentsial Regionalnoy Torgovli SNG (BDT’de Bölgesel Ticaretin Potansiyeli). *Voprosy Ekonomiki (Ekonomi Sorunları)*, 7, 116–117.

¹²³ Internet: Bulatov, A.S. (2005). Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu).

Web: <http://textbook.news/ekonomika-mirovaya/125-sodrujestvo-nezavisimiyih.html> adresinden 26 Temmuz 2016’da alınmıştır.

devletlerde geniş kitlelerin karşılıklı ilişkilerin korunması konusundaki güdülerini oldukça yüksek seviyede idi.

Ancak entegrasyon süreçleri ters yöndeki eğilimlerle de karşılaşmaktaydı. Çünkü herhangi bir entegrasyon bir takım hak ve yetkilerin entegrasyon birliğinin organlarına devredilmesini yani belirli alanlardaki egemenliğin gönüllü kısıtlanmasını öngörmektedir. Bu gelişmeleri SSCB'nin yeniden kurulması çabaları olarak gören Batı devletleri eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçlerini olumsuz karşılamaktaydı. BDT devletlerinin Batı devletlerine artan bağımlılığı dikkate alındığında bu durum entegrasyon süreçlerini olumsuz yönde etkilemekteydi.

Böylece SSCB'nin dağılmasından sonra başlayan 1990'lı yıllardaki ekonomik kriz nedeniyle eski Sovyet devletlerinin çoğu dünya ekonomisinin kenarına çekilmiş ve sosyoekonomik gelişme açısından senelerce geriye atılmıştır.¹²⁴ Krizden en çok Moldova, Gürcistan, Ukrayna, Ermenistan, Tacikistan ve Azerbaycan etkilenmiştir. Bu devletlerin GSYİH'sı 1989 yılına göre 2 kattan fazla düşmüştür.¹²⁵ Bununla birlikte tüm BDT devletlerinde en çok yüksek katma değerli sektörlerde durum kötüleşmiştir. Bu sektörler çoğunlukla Sovyetler Birliği iç pazarına yöneliktir.¹²⁶

Ayrıca tarafların hem devlet düzeyindeki hem özel sektör düzeyindeki eşitsiz durumu nedeniyle ekonomik politikaların koordinasyonu yönünde karşılıklı kabul edilebilir tedbirlerin geliştirilmesi büyük zorluklarla karşılaşmaktaydı.¹²⁷ Entegrasyona dahil olma sürecindeki bazı katılımcılar entegrasyonun egemenliklerini kaybetmelerine ve Rusya'ya bağımlılığa yol açacağından çekinmekteydi.¹²⁸ Kaybedilen kooperasyon ilişkilerinin

¹²⁴ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2001). *10 Let SNG, 1991-2000 (BDT'nin 10 Yılı, 1991-2000)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 21.

¹²⁵ Kolodko, G.V. (2001). Globalizatsiya i Dogonyayuşeye Razvitiye. Ot Ekonomičeskogo Spada k Ekonomičeskomu Rostu v Stranah Perehodnoy Ekonomiki (Küreselleşme ve Yakalayan Gelişme. Geçiş Ekonomili Devletlerde Ekonomik Düşüşten Ekonomik Büyümeye). Rusya Bilimler Akademisi Uluslararası Ekonomik ve Siyasi Araştırmalar Enstitüsü. *Küreselleşme Şartlarında Eski Sovyet Devletler Konferansının Özeti*. Rusya: A. Melnikova, 64-78.

¹²⁶ Kolodko, G.V. (2001). a.g.m., 33.

¹²⁷ Labin, D.K. (2005). *Mejdunarodno-Pravovoye Obespeçeniye Mirovogo Ekonomičeskogo Poryadka (Dünya Ekonomik Düzeninin Uluslararası Hukuk Temelleri)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Rusya Bilimler Akademisi Devlet ve Hukuk Enstitüsü, Moskova.

¹²⁸ Filkeviç, İ.A. (2011). *Perpektivi Razvitiya Ekonomičeskogo Potentsiala Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Potansiyelinin Gelişme Perspektifleri)*. Moskova: Ekon-İnform, 44.

yeniden düzenlenmesi meseleleri bile bu ilişkilerin SSCB'nin idari ekonomi özelliklerinden kaynaklanan düşük verimliliğinden olumsuz etkilenmekteydi.¹²⁹

Ancak 2000 yılına doğru ekonomik düşüşün üstesinden gelinebilmiştir. BDT devletlerinin çoğunda karşılıklı ticaretin 25,4 milyar Dolara kadar artmasına yardımcı olan ekonomik büyüme başlamıştır. Fakat bu eğilim yakalanamamıştır. 2003 yılında dünya çapındaki ekonomik büyüme başlamıştır. Bu nedenle enerji kaynaklarının fiyatları artmış, BDT devletlerinin ticareti dış pazarlara doğru yönünü değiştirmiş, eski Sovyet coğrafyasında uluslararası rekabet artmıştır. BDT devletlerinin çoğu Rusya'dan uzaklaşarak ekonominin stratejik sektörleri olan enerji ve enerji kaynakları transfer eden sektörlerindeki bağımsızlıklarını güçlendirme yönünde çaba harcamaktaydı. Ayrıca 2002-2004 yıllarında Amerika askeri üslerinin bazı Orta Asya devletlerine yerleşmesi, AB ve NATO'nun BDT sınırlarına kadar genişlemesi ve ortak projelerin finans edilmesinde değişik araçların kullanılması dezentegrasyon eğilimlerini yoğunlaştırmıştır.¹³⁰

Bu gelişmelerin üstesinden gelme yollarından biri olarak 2003-2004 yıllarında Belarus, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna arasındaki tek ekonomik alan projesi geliştirilmiştir. Ancak Belarus ve Ukrayna ile entegrasyon gerçekleştirilememiş¹³¹ ve 2004-2005 yıllarında BDT'nin geleceği konusu gündem olmuştur. Bazı devletler BDT'nin kuruluşunda belirlenen fonksiyonlarını tamamen yerine getirdiğinden dağılması gerektiğini gündeme getirmişlerdir.¹³²

Bunun sonucunda Batı ve Doğu devletlerine göre Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki ekonomik ve siyasi etki alanı daha da daralmıştır. Eski Sovyet devletlerini iki temel gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu çerçevesinde Rusya ile Avrasya güvenlik sistemi ile bağlı olan BDT devletleri yer almıştır. İkinci grupta ise GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü ve Demokratik Seçim Topluluğu (Community of Democratic Choice) çerçevesinde

¹²⁹ Uşkalova, D.İ. (2010). *Protsessi Regionalizatsii na Postsovetском Prostranstve: Vizovı Rossiysko-Belorusskoy İntegratsii (Post-Sovyet Bölgesinde Bölgeselleşme Süreçleri: Rusya-Belarus Entegrasyonun Sorunları)*. Rusya: İE RAN, 30.

¹³⁰ Glinkina, S.P. (Editör). (2008). *Evropeyskaya Politika Sosedstva: Şansı i Riski Dlya Rossii (Avrupa Komşuluk Politikası: Rusya İçin Şans ve Riskler)*. Moskova: Milli Yatırım Kurulu, 54.

¹³¹ Astapov, K. (2005). Formirovaniye Edinogo Ekonomiçeskogo Prostranstva Stran SNG (BDT Devletlerinin Tek Ekonomik Alanın Oluşturulması). *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniya (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler)*, 1, 289.

¹³² Borodin, P.P. (2005). Tormojeniye İntegratsii Neploho Proplačivayetsya (Entegrasyonun Yavaşlatılması İyi Ödenir). *Rossiyskaya Federatsiya Segodnya (Rusya Federasyonu Bugün)*, 8, 132.

Avrupa-Atlantik güvenlik sistemini (NATO) ve Avrupa Birliği sistemini benimseyen devletler bulunmaktadır.

2000-2007 döneminde BDT devletlerinin çoğundaki ekonomik büyüme iki temel faktörle belirlenmekteydi. Birincisi, yüksek iç talep faktörüdür. Yüksek iç talep yine de doğrudan yabancı yatırım ve krediler başta olmak üzere dış faktörlerle belirlenmekteydi. İkinci faktör ise dış talep ve hammadde ihracatçı devletlerdeki hidrokarbon fiyatlarının yüksek olmasıdır.¹³³

Başka bir deyişle BDT devletlerinin çoğunda küresel entegrasyon yönündeki eğilim üstünlük sağlamıştı. Böyle bir durum AB, Çin, ABD, Türkiye ve diğer önemli aktörlerle kurulan ilişkilerin genişletilmesinden kaynaklanmaydı.¹³⁴ Bunun sonucunda uluslararası yatırım ve finans ilişkilerine diğerlerine göre daha fazla entegre olan devletler yüksek büyüme tempolarını yakalamıştır. Dünya ekonomisine daha az entegre olan devletlerde ise ekonomik büyümenin devamını sağlamakta bölgesel ilişkiler en önemli rolü oynamaktaydı.

Sonuç olarak hidrokarbon kaynakları bakımından zengin Orta Asya ve Kafkasya devletleri bölgesel açıdan 2000-2007 yıllarındaki ekonomik büyümede lider olmuştur. Örnek olarak 2000-2011 yıllardaki istatistiklere bakılacak olursa, bu dönemde GSYİH'nın Azerbaycan ve Türkmenistan'da 4 kat, Kazakistan'da 2,4 kat, Özbekistan'da 2 kat arttığı görülecektir.¹³⁵ Aynı dönem içinde BDT devletlerinin ortalama yıllık büyümesi %8 olmuştur. Bu oranın yarısı da dış faktörlerden kaynaklanmıştır.¹³⁶

BDT devletlerinin ekonomik büyümesi perakende ticaret, inşaat ve hizmet sektörlerinin büyümesinden oluşmaktaydı. Ayrıca üretim sektörü teknoloji açısından basit üretimlere dayanmaktaydı. Bunun sonucunda böyle bir büyüme yapısal değişikliklere yol açmamaktaydı. Büyümeye denk olarak teknolojik modernizasyon, rekabet edebilirliğin

¹³³ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2012). *Noviye Nezavisimyye Gosudarstva: Sravnitelnyye Itogi Sotsialno-Ekonomiçeskogo Razvitiya (Yeni Bağımsız Devletler: Sosyoekonomik Gelişmenin Karşılaştırmalı Sonuçları)*. Rusya: İE RAN, 20.

¹³⁴ Zevin, L. (2009). Vektör Vneşneekonomiçeskoy Politiki Rossii (Rusya Dış Ekonomi Politikasının Vektörleri). *Voprosı Ekonomiki (Ekonomi Sorunları)*, 10, 138.

¹³⁵ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2012). *Noviye Nezavisimyye Gosudarstva: Sravnitelnyye Itogi Sotsialno-Ekonomiçeskogo Razvitiya (Yeni Bağımsız Devletler: Sosyoekonomik Gelişmenin Karşılaştırmalı Sonuçları)*. Rusya: İE RAN, 9.

¹³⁶ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2001). *10 Let SNG, 1991-2000 (BDT'nin 10 Yılı, 1991-2000)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 36.

artması gerçekleşmiyor, BDT devletlerinin dünya ekonomik sistemine uygun yeni uzmanlaşmalar ve buna uygun düzenlemeler hayata geçemiyordu.¹³⁷

Dış faktörlerin oldukça etkili olduğu şartlarda BDT devletlerinin büyümesi için karşılıklı ticaretin önemi düşmeye devam etmekteydi. 2008 yılında dünya ekonomik krizinin öncesinde BDT devletlerinin karşılıklı ticaret oranı minimum seviyeye ulaşmıştır.¹³⁸ 2000-2010 döneminde karşılıklı ticaretin BDT devletlerinin toplam GSYİH hacmine oranı %17,3'ten %11,2'ye düşmüştür.¹³⁹

2008-2009 yıllarındaki dünya ekonomik krizi diğer bölgelere ve tüm dünyaya göre BDT'de daha fazla hissedilmiştir. BDT devletlerinde kriz ekonomilerinin yapılarındaki farklılıklara göre ve küreselleşme ile bölgeselleşmeye dahil olma seviyesine göre değişik şekiller almıştır. BDT devletlerinde kriz genel olarak üç dış nedenden kaynaklanmıştır. Birincisi, uluslararası kredi hacimlerinin ve doğrudan yabancı yatırımların düşmesidir. İkincisi, gelişmiş devletlerin BDT devletlerinin ihracat ürünlerine (örneğin hidrokarbonlar, metaller, gübreler) olan taleplerinin düşmesidir. Üçüncüsü, bu devletlerin uluslararası uzmanlaşma alanlarını oluşturan ürün ve hizmetlerin dünya çapında fiyatlarının düşmesidir.¹⁴⁰ Bundan dolayı krizin olumsuz etkilerine ilk önce küresel finans ilişkilerine en büyük ölçüde entegre olan ve BDT'nin en büyük devletleri olan Kazakistan, Rusya ve Ukrayna maruz kalmıştır.¹⁴¹ Daha sonra kriz bu devletler üzerinden daha çok bölgesel ilişkilerine odaklı ve bu nedenle krize karşı daha dayanıklı olan diğer BDT katılımcılarına yayılmaya başlamıştır.

Kriz döneminde BDT devletleri arasındaki karşılıklı ticaret hacmi oldukça yüksek oranda (yaklaşık %35) düşüş yaşamıştır. Bu düşüş sadece dünya ekonomik krizinden değil

¹³⁷ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2011). *20 Let SNG, 1991-2010 (BDT'nin 20 Yılı, 1991-2010)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 223–227.

¹³⁸ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2006). *15 Let SNG, 1991-2005 (BDT'nin 15 Yılı, 1991-2005)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 244–245.

¹³⁹ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2011). *Statističeskiy Ejegodnik: SNG v 2010 Godu (İstatistik Yılı: 2010 Yılında BDT)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 88.

¹⁴⁰ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2010). *Natsionalnye Osobennosti Proyavleniya Mirovogo Finansovogo Krizisa v Postsovetskih Stranah (Eski Sovyet Devletlerinde Dünya Finans Krizinin Ulusal Özellikleri)*. Rusya: İE RAN, 318–328.

¹⁴¹ Ziyadullayev, N.S. (2005). *SNG v Globalnoy Ekonomike: Strategiya Razvitiya i Natsionalnaya Bezopasnost (Küresel Ekonomide BDT: Gelişme Stratejisi ve Ulusal Güvenlik)*. *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniya (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler)*, 4, 112.

GSYİH'nın büyüme tempolarının düşüşünden de kaynaklanmaktaydı.¹⁴² BDT devletleri kriz etkilerine farklı şekillerde tepki vermiştir. Bu da bu devletlerin krize karşı geliştirilen programlarında farklılıklara neden olmuştur.¹⁴³

BDT devletlerinin çoğunda ulusal üreticilerin ve gıda pazarı başta olmak üzere bir dizi ürün pazarlarının tarifeli ve tarifesiz koruması krizle mücadelede en önemli enstrüman olmuştur. O dönemde BDT üyeleri arasında ekonomik çatışmalar şiddetlenmiştir. Örneğin, Rusya ile Ukrayna, Rusya ile Türkmenistan arasında doğal gaz krizleri, Rusya ile Belarus arasında süt ve doğal gaz krizleri, Rusya ile Tacikistan arasında hidroenerji krizi patlak vermiştir. Rusya'nın Özbekistan ve Kırgızistan ilişkileri gerginleşmiştir. Aynı dönemde bazı Orta Asya devletleri arasında ikili ilişkilerde gerginleşme yaşanmıştır.

Aynı dönemde eski Sovyet coğrafyasında Avrupa Birliği'nin siyasi etkisi yoğunlaşmıştır. 2009 yılında Doğu Ortaklığı planı AB zirvesinde onaylanmıştır. Bu doküman AB ile Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Belarus arasındaki ilişkileri yeni bir düzeye çıkarmayı ve bu devletlerle stratejik işbirliğini hızlandırmayı hedeflemekteydi.¹⁴⁴ Ayrıca Doğu Ortaklığı'nın Post-Sovyet alanda Avrupa Birliği tarafından kendisinin de dahil olduğu entegrasyon yapılarının kurulmasında siyasi ve ekonomik araç haline gelmesi beklenmekteydi.¹⁴⁵

Kriz sonucunda eski Sovyet devletler üç temel gruba ayrılmıştır. Birinci gruptaki Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da ekonomi büyüme temposunun yavaşlaması gözlemlenmiştir. Ekonomik kriz genel olarak dış talebi olumsuz etkilemişken iç talep istikrarını koruduğundan ekonomik göstergeler oldukça yüksek seviyelerde kalmıştır. Ayrıca kredi ve mali sektörün devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesi ve büyüme dönemi esnasında büyük parasal kaynakların biriktirilmesi bu devletlerin ekonomik krizi daha kolay aşmasına neden olmuştur. İkinci grup devletleri olan Kazakistan, Tacikistan,

¹⁴² BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2006). *15 Let SNG, 1991-2005 (BDT'nin 15 Yılı, 1991-2005)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 244– 245.

¹⁴³ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2010). *Natsionalnye Osobennosti Proyavleniya Mirovogo Finansovogo Krizisa v Postsovetskikh Stranah (Eski Sovyet Devletlerinde Dünya Finans Krizinin Ulusal Özellikleri)*. Rusya: İE RAN, 318–328.

¹⁴⁴ İnternet: Alkan, A. Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Etki ve Denge Alanları. Web: <http://www.kasem.org/avrupa-birligi-dogu-ortakligi-etki-ve-denge-alanlari/adresinden> 26 Temmuz 2016'da alınmıştır.

¹⁴⁵ İnternet: Suzdaltsev, A. (23 Mayıs 2009). Rossiya Teryaet Postsovetskoye Prostranstvo (Rusya Eski Sovyet Coğrafyasını Kaybediyor). Web: <http://evrazia.org/article/963> adresinden 30 Temmuz 2016'da alınmıştır.

Kırgızistan ve Belarus dış yatırımlardan dolayı düşük seviyede de olsa büyüme tempolarını korumuştur. Ayrıca Orta Asya devletlerindeki bu tempolar 2009 yılındaki yüksek hasat rakamlarından kaynaklanmaktadır. Üçüncü grup devletleri Ukrayna, Ermenistan, Rusya, Moldova ve Gürcistan'da GSYİH'nın büyüme tempolarında düşüş yaşamıştır. En önemli ekonomik göstergelerinden biri olan GSYİH'nın düşmesi yatırım seviyelerinin ve ihracat rakamlarının düşmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu devletler dış finans kaynaklarına daha çok bağımlı olduğundan ve çoğunlukla finans rezervlerine sahip olmadığından krizden daha çok etkilenmiştir.

2009 yılında BDT devletleri dünya ekonomisindeki eğilimlere uyumlu olarak krizden çıkmaya başlamıştır. 2010–2011 yıllarında Orta Asya devletleri, göçmen işçilerin devletlerine gönderdikleri para miktarları ve Çin ile yapılan ticaret hacmi arttığından ekonomik büyümede daha yüksek bir tempo sergilemiştir. Ayrıca 2009–2012 yıllarında BDT devletlerinin karşılıklı ticaret oranı artış göstermiştir.¹⁴⁶ Ancak BDT devletlerinin kriz sonrası büyüme için gerekli olan karşılıklı ticaret ve karşılıklı yatırım hacimleri farklılık göstermekteydi. BDT devletleri, karşılıklı işbirliğinin istikrarlı ekonomik büyümeye yaptığı etki seviyesine göre birkaç gruba ayrılmıştır. Birinci grup devletleri Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan'da ekonomik büyüme karşılıklı işbirliğine en düşük seviyede bağımlıydı. İkinci grup devletleri Belarus, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan ve Ukrayna'da ekonomik büyüme BDT devletleri arasındaki işbirliğine en fazla bağımlıydı. Üçüncü grup devletleri Kazakistan, Ermenistan ve Özbekistan ara konumdaydı.¹⁴⁷

Yirmi yıl boyunca kriz ve gelişme dönemleri sırayla birbirlerinin yerini aldıktan sonra 2011 yılında eski Sovyet devletlerinin ekonomik durumunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin 2011 yılında 1990 yılına göre Ukrayna ve Gürcistan'ın ekonomik durumu kötüleşmişken Azerbaycan ve Türkmenistan'ın durumu iyileşmiştir. 2011 yılında Kazakistan ve Azerbaycan'ın ekonomik durumu Belarus'a göre daha iyi olmuştur. Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan Baltık devletleriyle aralarındaki farkı azaltmıştır. Genel olarak Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan 1991-2012 yıllarında

¹⁴⁶ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2011). *20 Let SNG, 1991-2010 (BDT'nin 20 Yılı, 1991-2010)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 56.

¹⁴⁷ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2013). *Statistiçeskiy Ejegodnik: SNG v 2012 Godu (İstatistik Yılı: 2012 Yılında BDT)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 34.

en yüksek büyüme tempolarını göstermiştir. Bu devletler GSYİH hacimlerini ve BDT'nin toplam GSYİH'sındaki oranlarını 2 kattan fazla arttırmıştır.¹⁴⁸

BDT'de bölgesel işbirliği, ekonomik ve siyasi modernizasyon yönündeki ortak programların oluşturulması, kurumsal, yapısal, makroekonomik ve sosyokültürel entegrasyonun genişleme temellerinin kurulması, entegrasyonun gelişmesinin temel araçları konumuna gelmektedir. BDT devletlerinin dışa bağımlılığını aşmak için bu araçlara öncelik tanınmalıdır.

Benzer entegrasyon süreci ve başarılı bir örnek olarak AB'nin kurulması tecrübesi dikkate alındığında entegrasyon sürecine dahil olan eski Sovyet bölgesi bir dizi farklılıklara sahiptir. Tecrübenin basit bir şekilde yeni alana uygulanması istenilen sonuçları vermeyecektir. Bilimsel destekli adaptasyon gerekmektedir. Örneğin tek sosyokültürel, siyasi, ekonomik vb. alanların kurulmasına yaklaşımlar farklı olmalıdır. AB'de fikir birliği prensibi kabul edilmiştir. Bu prensibe göre AB üyelerinin oybirliğine ulaşmak için tüm çabalar gösterilmektedir. Böyle bir oybirliğine, temel konularda bazen yıllarca devam eden uzun süreli görüşmeler aracılığı ile ulaşılmaktadır.¹⁴⁹

BDT çerçevesinde AB'den farklı olarak *'birleşilmesi mümkün olanlarla birleşmek'* formülü kabul edilmiştir. Bunun neticesinde bir dizi entegrasyon birliği kurulmuştur. Bu durum işbirliği temelini genişletmiş, ancak BDT içindeki devletlerarası birliğin düşük seviyede olduğunu yansıtmıştır. Şüphesiz, Kazakistan, Rusya ve Belarus entegrasyon çekirdeğini oluşturmakta ve sadece ekonomi alanında değil aynı şekilde bir dizi uluslararası siyasi projede entegrasyonun derinleşmesine hazırdırlar. Ayrıca bu çekirdek devletlere katılan devletler grubu (Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan) oluşmuştur. Üçüncü grupta ise diğer BDT devletleri yer almaktadır. Bu devletlerin politikaları esneklik göstermektedir. Bu devletler mevcut ulusal veya bölgesel çıkarlarına veya dünya konjonktürüne göre birliklere katılmayı kabul ederler veya böyle birliklere katılmaktan kaçınırlar.

¹⁴⁸ Vardomskiy, L.B. (Editör). (2012). *Noviye Nezavisimyye Gosudarstva: Sravnitelniye Itogi Sotsialno-Ekonomičeskogo Razvitiya (Yeni Bağımsız Devletler: Sosyoekonomik Gelişmenin Karşılaştırmalı Sonuçları)*. Rusya: İE RAN, 16.

¹⁴⁹ Butorina, O. (Editör). (2011). *Evropeyskaya İntegratsiya (Avrupa Entegrasyonu)*. Moskova: Delovaya Literatura, 514.

Entegrasyon çok devirli ve çok seviyeli özellikler taşımaya başlamıştır. Bunun sonucunda eski Sovyet devletleri farklı pozisyonlara ve entegrasyon kutuplarına gelmiştir. Tüm bu süreçlerin birleşmesi katılımcı devletler arasında anlaşmazlıklara yol açmakta ve entegrasyon alanı sınırlarının bulanık olmasına neden olmaktadır. Anlaşmazlıkların temel nedeni ana hedefe ulaşma seçenekleri konusunda oybirliğinin olmamasında yatmaktadır. Bu nedenle BDT devletlerinde entegrasyonun gerçek ekonomik ve siyasi çıkarları getireceği veya ciddi boyutlardaki yeni sosyal gerginliklerine neden olacağı konusunda hazır cevaplar bulunmamaktadır.





4. BDT DEVLETLERİNİN ENTEGRASYON İŞBİRLİĞİNİN GELİŞME YÖNLERİ

4.1. BDT Devletlerinin Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli Ortak Kullanma Perspektifleri

Eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçleri ekonomik bölgeselleşmenin genel kurallarına göre gelişmektedir. Buna bağlı olarak katılımcıların Avrasya entegrasyonuna çok devirli yaklaşımı kullanmaları rastlantı değildir. Bu yaklaşıma göre her devlet tamamen bağımsız bir şekilde devletin ulusal siyaset rotasını seçmektedir. Üstelik kendi takdirine bağlı olarak kendi çıkarlarını temsil etmesi için egemen yetkilerinin bir kısmını uluslararası ü birliklere devredilmesi dahil olmak üzere ekonominin koordinasyonu ve harmonizasyonu yönünde adımları atmayı kabul etmektedir.¹⁵⁰

Bu bağlamda, ürün, hizmet, sermaye ve işgücü serbest dolaşımı gibi serbestliklere dayanan tek ekonomik alan çerçevesindeki yaklaşım özellikle dikkat çekicidir. Uzmanlara göre entegrasyonun bu şekli katılımcı devletlerin ekonomik potansiyelinin en verimli şekilde kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Bu da bölgesel ekonomik entegrasyonun başarısını garantilemektedir.¹⁵¹

Günümüzde Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) uluslararası organların çalışma temelini oluşturan geniş uluslararası hukuk esasları hazırlanmış bulunmaktadır. Bu organlar AEB'nin makroekonomik ve sektör bazında faaliyetlerini sağlayacaktır. Örneğin, makroekonomik düzeydeki organlar olan BDT Ekonomi Kurulu ve Ekonomi Mahkemesi'nin yanı sıra BDT devletlerinin sektörel işbirliği alanında 39 uluslararası organ kurulmuştur. Karşılıklı ticaret ve entegrasyonun temel yönleri bakımından özellikle Elektrik Enerji Kurulu, Demiryolları Taşıma Kurulu, Taşıma Koordinasyon Kurulu, Bölgesel İletişim Kurulu, Gümrük Amirleri Kurulu, Hükümetlerarası Tarım Kurulu, Devletlerarası Anti Tekel Politikalar Kurulu büyük önem taşımaktadır. Örneğin, BDT Anti Tekel Politikalar Kurulu adil rekabet, anti tekel mevzuatlarının yerine getirilmesi, rekabet

¹⁵⁰ Uşkalova, D.İ. (2010). *Protsessı Regionalizatsii na Postsovetskoy Prostranstve: Vizovı Rossiysko-Belorusskoy Integratsii (Post-Sovyet Bölgesinde Bölgeselleşme Süreçleri: Rusya-Belarus Entegrasyonunun Sorunları)*. Rusya: İE RAN, 25.

¹⁵¹ Uşkalova, D.İ. (2010).a.g.e., 25.

politikaları alanındaki hukuk normlarının uluslararası normlara uyumunun sağlanması konularında önemli rol oynamaktadır.¹⁵²

2020 yılına kadar BDT devletlerinin entegrasyonu alanında ekonomik sorunlarını çözmeye yardımcı olan temel doküman olarak BDT Ekonomik Kalkınma Stratejisi kabul edilmektedir. Strateji’de ticaret, yakıt, enerji, tarım, taşımacılık, inovasyon sektörlerinin gelişme hedefleri belirlenmiştir. Strateji hedefleri, Strateji’nin her aşamasının özelliklerini öngören planlar çerçevesinde yerine getirilmektedir. 2009-2011 dönemi aşamasının sonuçları BDT devletlerinin işbirliği seviyesinin yükseldiğini göstermektedir. Örneğin, bu dönemde Serbest Ticaret Alanı kurulmuştur. 2012-2015 ikinci aşamanın planının büyük bir kısmı başarıyla sonuçlanarak günümüzde 2016-2020 üçüncü aşama planı uygulanmaktadır.

Strateji çerçevesinde BDT devletleri, enerji sektöründe ortak elektrik enerji pazarının oluşturulması, elektrik enerji ticaret alanının genişletilmesi, elektrik ikmallerinin kesintisiz sağlanması, tüketiciye verilen hizmet kalitesinin artırılması yönünde ortak koordinasyon çalışmaları sürdürmektedir. 2009 yılında ‘BDT Enerji Alanında İşbirliği Konsepti’ ve bu Konsepti yerine getirmek için faaliyet planı kabul edilmiştir. Enerji Konsepti, hidrokarbon kaynaklar, elektrik enerji ve enerji tasarrufu başta olmak üzere enerji kompleksinin en önemli yönlerini kapsamaktadır. BDT devletlerinin enerji güvenliğinin sağlanması amacıyla 2020 yılına kadar olan dönem için nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında işbirliğini düzenleyen bir program kabul edilmiştir.¹⁵³

Taşımacılık sektöründe taşıma hizmetlerinin ortak pazarının geliştirilmesini, tarifeler politikasının verimliliğinin artırılmasını, taşımacılık güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan ortak politikalar sürdürülmektedir. 2008 yılında kabul edilen 2020 yılına kadar olan dönem için BDT devletlerinin taşıma sektöründe öncelikli tedbirler çerçevesinde ‘BDT Bölgesinde Uluslararası Taşımacılık Koridorlarını Ortak Geliştirme Anlaşması’

¹⁵² İnternet: The Interstate Council for Antimonopoly Policy. Web: <http://en.fas.gov.ru/international-cooperation/icap/> adresinden 30 Ağustos 2016’da alınmıştır.

¹⁵³ İnternet: BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2012). İnformatsiya ob İtogah Deyatelnosti Organov Otrasevogo Sotrudničestva SNG v 2011 Godu (2011 Yılında BDT Sektörel İşbirliği Organlarının Faaliyet Sonuçları Hakkında Bilgiler). Web: <http://www.cisstat.com/council/47cpcc/3/info-3.pdf> adresinden 30 Ağustos 2016’da alınmıştır.

imzalanmıştır. Ayrıca BDT Taşımacılık Koridorları Koordinasyon Komitesi kurulmakta olup Demiryolu Taşımacılık Stratejik Geliştirme Konsepti geliştirilmiştir.¹⁵⁴

Entegrasyonun en kapsamlı yönleri olarak gıda, tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörleri belirtilebilir. Bu alanlardaki temel sorun BDT devletlerinde perakende pazarlarındaki gıda ve tarım ürünlerinin çoğunun üçüncü devletlerden gelen ithalat yoluyla sağlanmaktan kaynaklanmaktadır. İthal ürünlerin fiyatları devamlı artmakta olup, böyle bir eğilimin uzun vadede değişmeyeceği konusunda endişeler devam etmektedir. Dünya nüfusunun artması, gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerde gelirlerin ve tüketimin artması bu durumun nedenleri olarak gösterilebilir. Başka bir deyişle, BDT devletleri dünya gıda pazarlarındaki küresel değişimler ve son zamanlarda daha sık meydana gelen zor hava koşulları nedeniyle gıda güvencelerini sağlamak için ortak tedbirleri kabul etmek durumundadır. Öncelikli olarak tarıma dayalı sanayi alanında ortak politikalar geliştirilmelidir. Ayrıca tarıma dayalı sanayi kompleksinin ve tarım pazarlarının rekabet edebilirliği ve dayanıklılığı artırılmalıdır. Bu nedenlerle tarım sektöründe entegrasyonun önemli yönleri olan devletler arası uzmanlaşma ve ortak tarım pazarının oluşturulması görevi yerine getirilmelidir.

BDT Ekonomik Gelişme Stratejisi'nde öncelikli hedeflerden biri de inovasyon alanında işbirliğidir. Bu alandaki işbirliği ortak inovasyon alanının oluşturulmasını, enerji ve malzeme tasarrufunu, ekonomilerin tüm sektörlerde rekabet edebilirliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Bu hedefleri yerine getirme doğrultusunda BDT Devletlerarası Bilim, Teknik ve İnovasyon Alanlarında İşbirliği Kurulu kurulmuştur. Ayrıca inovasyon alanında uzun vadeli işbirliğinin temel yönleri ve 2020 yılına kadar olan dönem için BDT Devletlerarası İnovasyon İşbirliği Programı geliştirilmiştir. Şüphesiz, bu hedeflere ulaşılmadığı sürece BDT devletlerinin herhangi bir şekilde entegrasyonu tam olarak verimli olmayacaktır.¹⁵⁵

Belirtilen yönlerin yerine getirilmesinin sonucu olarak ortak ticaret politika mekanizmaları yardımı ile BDT devletlerinin karşılıklı ticaretinin ve karşılıklı doğrudan yatırım hacimlerinin ve yoğunluğunun büyük oranda artması beklenmektedir. 2000'li yıllarda

¹⁵⁴ İnternet: BDT Yürütme Komitesi. Svedeniya o Hode Vıpolneniya Plana Osnovnih Meropriyatiy po Realizatsii Kontseptsii Dalneyşego Razvitiya SNG (BDT Kalkınma Konseptini Gerçekleştirme Temel Faaliyetler Planını Yerine Getirme Süreci Hakkında Bilgiler). Web: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18983> adresinden 1 Eylül 2016'da alınmıştır.

¹⁵⁵ İnternet: BDT Yürütme Komitesi. Mejgosudarstvennaya Programma İnnovatsionnogo Sotrudniçestva Gosudarstv-Uçastnikov SNG (BDT'ye Üye Devletlerin 2020 Yılına Kadar Devletlerarası İnovasyon İşbirliği Programı). Web: <http://cis.minsk.by/page.php?id=19142&fw=true> 1 Eylül 2016'da alınmıştır.

böyle ortak ticaret politikaları ürün ithalatında tarifeli ve tarifesiz sınırlamaların sayısının düşürülmesine yönelmişti. Bunun sonucunda 2000-2011 yılları arasında BDT devletlerinin karşılıklı ticaret hacmi 4,5 kat artmıştır.¹⁵⁶

2004 yılında kabul edilen Eyaletlerarası ve Sınır Eyaletleri arası İşbirliği Konsepti bu alandaki potansiyelin kullanılmasına yardımcı olmuştur. Konsept çerçevesinde BDT devletlerinin eyaletleri karşılıklı ticarete dahil edilmiş ve BDT’de entegrasyon süreçlerinin ana yönlerden biri olan eyaletlerarası işbirliği önemli ölçüde gelişmiştir.¹⁵⁷

SSCB’nin dağılması sonrasında BDT devletlerinin ekonomilerinin sektörel yapısının değişmesi, entegrasyon süreçlerini ve bu süreçlerin bugünkü durumunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu değişimler genel olarak birbirinden bağımsız iki büyük kompleksin oluşmasına neden olmuştur. Birincisi, hammadde kompleksidir. Hammadde kompleksi ihracata yönelmiş olup ihracat çoğunlukla üçüncü devletlere yapılmaktadır. İkincisi, üretim kompleksidir. Üretim kompleksi de, ne BDT içinde ne BDT dışında sabit satış pazarlarına sahiptir.

Aynı şekilde eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyonun en büyük sorunlarından biri de BDT devletlerinin çoğunun büyük yabancı transnasyonal şirketlere ve uluslararası finans kuruluşlarına borçlarının bulunmasıdır. Bu durum BDT devletleri arasındaki karşılıklı ticareti sınırlamakta olup, üçüncü devletlerle ticaret hacimlerini artırmaktadır. Örneğin, dış ticaret hacminin en büyük büyüme oranı (%154,1) 2004 yılında Kazakistan’da kaydedilmiştir.¹⁵⁸ Bu eğilim 2008-2009 yıllarındaki dünya ekonomik kriziyle sona ermiştir. Kriz nedeniyle BDT devletlerinin ekonomik göstergelerinin çoğu ani düşüşe

¹⁵⁶ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2012). *Statističeskiy Ejegodnik: SNG v 2011 Godu (İstatistik Yıllığı: 2011 Yılında BDT)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 123.

¹⁵⁷ İnternet: BDT Yürütme Komitesi. (2006). *Mejregionalnoye i Prigraničnoye Sotrudničestvo Gosudarstv-Učastnikov SNG: Problemy i Perspektivy (BDT’ye Üye Devletlerin Eyaletlerarası ve Sınır Eyaletleri arası İşbirliği: Sorunlar ve Perspektifler)*. Web: <http://cis.minsk.by/page.php?id=13228> adresinden 1 Eylül 2016’da alınmıştır.

¹⁵⁸ BDT Yürütme Komitesi. (2012). *Tendentsii Sotsialno-Ekonomičeskogo Razvitiya Gosudarstv-Učastnikov SNG za 1994-2011 Godı (BDT’ye Üye Devletlerin 1994-2011 Yıllarındaki Sosyoekonomik Gelişim Eğilimleri)*. Moskova: BDT Yürütme Komitesi, 33.

uğramıştır. 2009 yılında BDT devletlerinin toplam dış ticaret hacmi (%38 oranında)¹⁵⁹ ve aynı zamanda karşılıklı ticaret hacmi de (yaklaşık %35) düşmüştür.¹⁶⁰

Bu şartlarda krizin olumsuz etkilerinin üstesinden gelmek için 10 Ekim 2008 tarihinde BDT Devlet Başkanları Kurulu tarafından daimi BDT Maliye Bakanları Toplantısı düzenlenmiştir.¹⁶¹ Toplantıda 2009-2010 yılları için dünya finans ve ekonomik krizinin olumsuz etkilerini etkisiz hale getirmeyi amaçlayan bir plan düzenlenmiştir. Bu planın yerine getirilmesi BDT devletlerinin krizin olumsuz etkilerinin üstesinden gelmelerine ve ekonomilerinin stabilizasyonuna yardımcı olmuştur. Örneğin, 2009 yılının ikinci yarısından itibaren temel makro ekonomik göstergeler artmaya başlamıştır. 2010 yılında BDT devletlerinin GSYİH'sı 2009 yılına göre %4,5 oranında artmıştır.¹⁶² Böylece, BDT devletlerinin ortak tedbirleri ilerideki ekonomik büyümeye geçişinin daha pürüzsüz olmasına yol açmıştır. Bu durumun dış politikada da sonuçları olmuş, BDT devletlerinin uluslararası arenada konumunu güçlendirmiştir.

2011 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Rusya ve Özbekistan kriz öncesi GSYİH seviyesini geçmiştir. Kazakistan, Ukrayna'yı geçerek BDT devletleri arasında ikinci sıraya yerleşmiştir.¹⁶³ Aynı şekilde kişi başına GSYİH da yükselerek, maksimum seviyesine 2011 yılında Kazakistan ve Rusya'da ulaşmıştır.¹⁶⁴ Üretim sektörünün düzelmesi başlayarak büyüme oranı 2010 yılında %8,7 seviyesinde kaydedilmiştir. Yatırım ve tüketim talebi artmış, ekonominin reel sektöründe kredi şartları ve emek piyasasındaki şartlar düzelmiştir.¹⁶⁵ Genel olarak 2010 yılında hem karşılıklı ticaret hem üçüncü devletlerle yapılan ticaret oranları artış göstererek dış ticaret hacminin büyümesi (ihracatta %31, ithalatta %30) bütün BDT devletlerinde gerçekleşmekteydi.¹⁶⁶

¹⁵⁹ BDT Yürütme Komitesi. (2012). *Tendentsii Sotsialno-Ekonomičeskogo Razvitiya Gosudarstv-Učastnikov SNG za 1994-2011 Godı (BDT'ye Üye Devletlerin 1994-2011 Yıllarındaki Sosyoekonomik Gelişim Eğilimleri)*. Moskova: BDT Yürütme Komitesi, 41.

¹⁶⁰ BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2006). *15 Let SNG, 1991-2005 (BDT'nin 15 Yılı, 1991-2005)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 244– 245.

¹⁶¹ Mahmutova, T.A. (2011). İntegratsionniye Protsessi na Prostranstve SNG. Valyutno-finansoviy Aspekt (BDT Bölgesinde Entegrasyon Süreçleri. Döviz ve Maliye Yönü). *Visnik*, 3, 86.

¹⁶² BDT Yürütme Komitesi. (2012). *Tendentsii Sotsialno-Ekonomičeskogo Razvitiya Gosudarstv-Učastnikov SNG za 1994-2011 Godı (BDT'ye Üye Devletlerin 1994-2011 Yıllarındaki Sosyoekonomik Gelişim Eğilimleri)*. Moskova: BDT Yürütme Komitesi, 7-8.

¹⁶³ BDT Yürütme Komitesi. (2012). a.g.e., 9-10.

¹⁶⁴ BDT Yürütme Komitesi. (2012). a.g.e., 11-12.

¹⁶⁵ BDT Yürütme Komitesi. (2012). a.g.e., 15.

¹⁶⁶ BDT Yürütme Komitesi. (2012). *Tendentsii Sotsialno-Ekonomičeskogo Razvitiya Gosudarstv-Učastnikov SNG za 1994-2011 Godı (BDT'ye Üye Devletlerin 1994-2011 Yıllarındaki Sosyoekonomik Gelişim Eğilimleri)*. Moskova: BDT Yürütme Komitesi, 50.

Yine de kriz öncesi eğilimler hâkimiyetini korumaktaydı. BDT devletlerinin üçüncü devletlerle yapılan ticaret hacimleri karşılıklı ticaret hacimlerinden önemli ölçüde fazla olmaya başlamıştır.¹⁶⁷

Kriz sonrası bu gelişmeler BDT devletlerinin büyüme nedeninin bu devletlerin ekonomilerinden ve entegrasyonundan değil dünya ekonomisinden kaynaklandığını göstermiştir. Bu nedenle de BDT devletlerinin çoğunda ihracat büyüme tempoları ithalat büyüme tempolarından daha hızlı olmasına rağmen BDT'de sadece Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya dış ticaret fazlasına sahipti.

Fiilen BDT devletlerinde kendilerine ait ulusal ve transnasyonel ekonomik büyüme lokomotiflerinin olmaması açık hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak ekonomik potansiyellerini kullanma mekanizmalarından da yoksundu. BDT devletlerinin toplam potansiyeli, çok çeşitliliğine ve büyük zenginliğine rağmen verimli kullanılmamaktaydı. Bu nedenlerle BDT devletlerinin ekonomilerinin büyüme tempoları 2012 yılının başında yavaşlamıştır. Karşılıklı ticaret oranları düşmeye devam etmekteydi.

BDT devletlerindeki tüm bu süreçler, dünya ekonomisinin ve hem üçüncü devletlerle hem BDT devletleriyle yapılan ticaretin yavaşlaması şartlarında meydana gelmekteydi. Bununla birlikte BDT devletlerinin ihraç ürünlerine talep ve yabancı yatırım hacimleri düşmüş, sermayenin yurtdışına çıkışı artmıştır. Büyüme oranları, fiilen talebin ekonominin iç sektörlerine yönlendirilmesi ve perakende ticaret ile tarım sektörünün desteğiyle sağlanmıştır. Böyle bir durum BDT devletlerinin yüksek ekonomik potansiyellerinin ulusal ve transnasyonel düzeyde ortak kullanım mekanizmalarının hızlı bir şekilde geliştirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bunun için Topluluk devletlerinin devlet başkanlarının siyasi iradeleri ve ortak çıkarlar yönünde işbirliği gerektiği konusundaki kanaatleri büyük önem taşımaktaydı.

Bu nedenlerle günümüzde BDT devletleri için karşılıklı ticaret oranlarının artırılması büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde ekonomik gelişme açısından iç pazarlara yönlendirilmiş sektörlerin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca bu yöndeki çalışmalar için gereken üçüncü devletlerle ticarete geçici sınırlamaların konulması olumlu sonuçlar getirebilir. Ekonomik entegrasyonun gelişmesinin, karşılıklı ticarete etkili ödeme

¹⁶⁷BDT Yürütme Komitesi. (2012). a.g.e., 52.

mekanizmalarının ve tek parasal pazarın oluşturulması ve belli ürün ve hizmetlerin ortak pazarlarının geliştirilmesi ile doğrudan bağlantılı olduğu açık hale gelmiştir.

2012 yılındaki karşılıklı ticaretin göstergelerine bakılacak olursa, BDT devletlerinin toplam karşılıklı ticaret hacminin %73'ünü Gümrük Birliği üyeleri Belarus, Kazakistan ve Rusya oluşturmuştur. Genel olarak bu durum BDT devletlerinin entegrasyonu için ekonomik temeli teşkil etmektedir.¹⁶⁸

Avrasya entegrasyon mekanizmalarının organizasyon temelini geniş devletlerarası ilişkiler oluşturmaktadır. Bütün BDT devletlerinde hükümetlerarası işbirliği komisyonları faaliyet göstermektedir. Bunlar sanayi, bilim ve yeni teknolojiler, ulaştırma, yatırım ve bankalar arası işbirliği, tarım, nükleer enerji, eyaletlerarası işbirliği, askeri teknik işbirliği vs. gibi meseleler üzerine çalışmaktadır.

Genel bir bakış atıldığında bile BDT devletlerinin toplam ekonomik potansiyelinin boyutlarının büyük olduğunu söylemek mümkündür. Bu potansiyel verimli kullanımı gerektirmektedir. Devlet potansiyellerinin tek ekonomik yapı şeklinde birleştirilmesi güçlü bölgesel siyasi ve ekonomik gelişim merkezinin kurulması için sağlam önkoşulları oluşturmaktadır.

Bu konuda yapılacak incelemede sosyoekonomik meselelerin siyasi meselelerle doğrudan bağlantılı olduğu görülecektir. Eski Sovyet coğrafyasında kontrolsüz ve sürekli genişleyen jeopolitik ve sosyoekonomik boşluğun doldurulması ve belirtilen potansiyelin korunması BDT bölgesinde en derin entegrasyon oluşumu olan Avrasya Ekonomik Birliği'nin ana hedeflerini teşkil etmektedir. AEB'nin oluşması ve gelişme yönlerinin belirlenmesi öncelikli olarak Birliğin çekirdeğini oluşturan Belarus, Kazakistan ve Rusya yönetimlerinin görüşleri, politikaları ve kararlarına bağlıdır.¹⁶⁹

¹⁶⁸BDT Yürütme Komitesi. (2013). *O Tendentsiyah Razvitiya Vneşnetorgovih Otnoşeniy Gosudarstv-Uçastnikov SNG v 2012 Godu (BDT'ye Üye Devletlerin 2012 Yılında Dış Ticari İlişkilerin Gelişim Eğilimleri)*. Moskova: BDT Yürütme Komitesi, 5.

¹⁶⁹ İnternet: Vinokurov, E., Tsukarev, T. (28 Ekim 2015). *Ekonomika EAES: Povestka Dnya (AEB Ekonomisinin Gündemi)*. Web: <http://www.globalaffairs.ru/valday/Ekonomika-EAES-povestka-dnya-17778#r1> adresinden 26 Ağustos 2016'da alınmıştır.

Böyle çok yönlü siyasi meselelerin çözülmesi için BDT devletleri açısından hayati önemi taşıyan meselelerin adım adım çözülmesine yardımcı olabilecek bir siyasi stratejinin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda ortak dış politika adımları atılmalı, Avrasya entegrasyonuna dahil olan devletlerin halklarının çıkarları savunulmalı, BDT'nin dış sınırlarının dokunulmazlığı ve dış tehditlere karşı koruma sağlanmalıdır. Bu adımlar bir konsepte dayanmalı ve tüm BDT devletlerinin çıkarlarının eşitliğini sağlamalıdır. Başka bir deyişle bu adımlar güncel küresel ve bölgesel sorunların çözülmesine yardımcı olan dış politika platformuna dayanmalıdır. Böyle bir platform, esas olarak AEB'nin de uyum sağladığı çok kutuplu dünyanın konseptine uymaktadır. AEB'nin kurulması, uluslararası siyaset açısından çok kutuplu dünya yapısının oluşmasına geçişinin işaretlerinden birini teşkil etmektedir.

Belirtilen adımların atılması, Avrasya Ekonomik Birliği'nin güç kazanmasına, çağdaş dünyada hak ettiği yeri almasına, üye devletlerde yaşam ve iş için konforlu şartların oluşmasına, risklerin ve istikrarsızlık faktörlerinin etkisinin minimum düzeye indirilmesine yardımcı olacaktır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin gelişmesi, hem ekonomik kalkınma, askeri güvenlik, siyasi kararları alma konularında daha da bağımsız olma yönünde hem de uluslararası işbirliğine etkin ve eşit aktör olarak katılma yönünde sağlanmalıdır. Coğrafi, altyapısal, sosyokültürel ve tarihi ortaklığı ile birleşen AEB devletleri dünyanın önemli kutuplarından biri haline gelmektedir. Bu şekilde AEB üyeleri, tüm olumsuz etkileriyle beraber güçlü dünya liderlerinin çıkar çatışması alanına dahil olmak yerine, çok kutuplu dünyanın diğer kısımlarıyla etkili işbirliği içinde, böyle bir dünya düzeninin önemli ve ayrılmaz bir parçası olarak gelişme fırsatına sahip olmaktadır.¹⁷⁰

Böylece AEB, dengeli bir uluslararası işbirliği sisteminin oluşması için Avrasya bölgesinin geleneksel güçlü yönleri olan büyük toprak ölçülerini, enerji ve doğal kaynaklarını kullanarak çok kutuplu dünyanın bir kutbu olma potansiyeline sahiptir.

¹⁷⁰ Arhipov, A.U. (2014). Edinoye Evraziyskoye Prostranstvo – Neotyemlemaya Sostavlyayuşaya Sovremennogo Mnogopolyarnogo Mira (Tek Avrasya Bölgesi – Çok Kutuplu Dünyanın Ayrılmaz Bileşeni)., Osipov, U.M., Arhipov, A.U., Zotova, E.S. (Editörler). *Evraziyskaya Integratsiya: Geostratejiçeskiy Aspekt (Avrasya Entegrasyonu: Jeostratejik Yönü)*. Rusya. Vuzovskaya Kniga, 233-237.

4.2. BDT'de Entegrasyon Derinleşmesinin Temeli: Avrasya Ekonomik Birliği

Belarus, Kazakistan ve Rusya Avrasya bölgesinde BDT devletleri arasında ekonomik ve siyasi entegrasyon süreçlerini başlatmış devletler olarak kabul edilmektedir. Günümüzde bu devletler kendilerini başlatıcı rolleriyle sınırlamayıp entegrasyon yönünde sürekli çaba harcayarak entegrasyon sürecinin ana lokomotifleri görevini üstlenmektedir. Entegrasyon süreçlerinin yoğunlaşmasının hem hedefleri hem nedenleri çağdaş Avrasya sorunlarını çözme çabalarından kaynaklanmaktadır. Bu sorunların çoğu 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına bağlıdır. SSCB'nin dağılması eski Sovyet cumhuriyetlerin devlet, sosyal ve ekonomik kurumlarının bozulmasına neden olup gelişmelerine olumsuz etkide bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ekonomik ile uluslararası siyasi potansiyellerinin bölünmesi sorunu bu konuda büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden bu sorun, SSCB dağıldıktan hemen sonraki dönemde olduğu gibi günümüzde de eski Sovyet devletlerinin liderleri dahil olmak üzere bilim ve siyaset adamlarının çalışmalarında yoğun bir şekilde tartışılmaktadır.¹⁷¹

SSCB'nin dağılmasından sonra BDT bölgesinde merkezkaç eğilimler yoğunlaşmıştır. Eski Sovyet cumhuriyetleri en başından beri entegrasyon çıkarlarını dikkate almadan bağımsız olarak gelişme yönünü seçmişlerdir. Yeni devletler Batı ve Doğu'da yeni partnerler aramaya yönelmişlerdir. Bunlar çoğunlukla gelişmiş Batı devletlerinin deneyimini esas almışlardır. Genellikle bu deneyim farklı sosyal ve siyasi ortamlarda uygulama özellikleri dikkate alınmadan direkt kopyalanmıştır. Yeni partnerler arayışları sırasında bu yeni devletler, dünya ve bölge ekonomilerine entegrasyon yolları hakkında çok az bilgiye sahipti.¹⁷²

Her hâlükârda, SSCB'nin dağılmasından sonra eski Sovyet bölgesine, yeni devletlerin dış politika ve dış ekonomi stratejilerinde büyük sosyoekonomik ve siyasi önem verilmekteydi. Ancak hedeflenen projelerin çoğu yerine getirilmemekteydi.

Bu konuda 2005 yılında Rusya Devlet Başkanı Putin şöyle demiştir: “Hayal kırıklığı beklentilerin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Birileri BDT'den ekonomik alanda, siyasette veya askeri alanda büyük başarılar beklemişse, bunlar doğal olarak zaten

¹⁷¹ Şişkov, U.V. (2001). *İntegratsionniye Protsessi na Poroge XXI Veka (XXI. Yüzyılın Eşiğinde Entegrasyon Süreçleri)*. Moskova: III Tısyacheletiye, 313.

¹⁷² Akayev, A.A. (2011). Postsovetskoye Dvadtsatiletiye: Ojidaniya i Realnost. *Mir Peremen*, 4, 11-19.

olmayacaktı, çünkü olması imkânsızdı. Belli hedefler ilan edilmişti, ancak BDT gerçekte Sovyetler Birliği'nin dağılması süreçlerinin en medeni şekilde, mümkün olduğu kadar sarsıntısız, ekonomik ve insancıl alanda en düşük kayıplarla gerçekleşmesi için kurulmuştur. Bence, BDT bu sorunları çözmeyi başarmıştır. Ancak BDT'nin hiç bir zaman ekonomi açısından büyük hedefleri, ekonomik alanda da entegrasyon hedefleri olmamıştır. BDT, bilgi alışverişi için, genel sorunların görüşülmesi için faydalı bir kulüptür.”¹⁷³

Günümüzdeki durum açısından bakıldığında, o dönemdeki siyasi açıdan pasifliğin eski Sovyet coğrafyasında bölgesel entegrasyonun gerekliliğinin veya alternatifsizliğinin farkına varılmamasından kaynaklandığı söylenebilir. ABD, AB ve Çin başta olmak üzere büyük küresel ekonomi merkezlerinin bölgedeki rekabetleri dikkate alındığında, bu durumun farkına varma BDT devletleri için bölgesel entegrasyonun gerçek sosyoekonomik ve teknolojik atılım sağlayacağı kanaatine dayanmalıydı.

Şüphesiz, Avrasya devletlerinin hiçbiri böyle atılım garantisini deneyim olmadan sağlayamaz. Böyle bir garanti sadece karşılıklı bölgesel entegrasyon sonucu olan ortak çalışmaların en üst seviyelerinde oluşabilir. Ayrıca alternatif olarak aktif bir şekilde teşvik edilen büyük küresel ekonomi merkezleri ile işbirliği seçenekleri bu konuda çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir.

Entegrasyon meselesi konusundaki durum 2007 yılının ortalarında başlayan dünya ekonomik krizinin patlak vermesiyle önemli ölçüde değişmiştir. 2008 yılının sonuna doğru kriz BDT devletlerini de etkilemeye başlamıştır. 1990'lı yıllar ile 2000'li yılların başı arasındaki dönemden farklı olarak BDT devletlerinin entegrasyona olan ilgisi, entegrasyon karşıtı faktörleri aşmaya başlamıştır. Dünya ekonomik krizi, eski Sovyet devletlerinin çok yönlü bölgesel entegrasyon meselesi konusunda yapıcı yaklaşımları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Belirtmek gerekir ki, bu kriz Avrasya entegrasyonunun yoğunlaşmasında yan bir faktör değil de belirleyici bir faktör rolünü oynamıştır. Krizin ileride hangi etkileri yaratacağı konusundaki belirsizlik, Avrasya entegrasyon sürecini neredeyse geri dönüşsüz kılmıştır.

¹⁷³Internet: Press Conference Following Russian-Armenian Talks. (25 Mart 2005). Web: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22883> adresinden 10 Eylül 2016'da alınmıştır.

BDT devletlerinin kültürel ve ekonomik ilişkileri korumasını sağlayabilen ve siyasi-ekonomik konjonktürden bağımsız, dayanıklı ve uzun vadeli yeni bir entegrasyon modeli arayışları başlamıştır. Bu arayışlar ticari ve endüstriyel ilişkiler öncelikli olmak üzere BDT'deki tüm işbirliği sisteminin modernizasyon gerekliliğini göstermiştir.

Bu meselenin çözülmesi doğrultusunda 2007 yılının Ekim ayında Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında 'Tek Gümrük Alanının ve Gümrük Birliği'nin Kurulması Hakkında Anlaşma' imzalanmıştır. Bu devletler toplu ekonomik potansiyeli kullanarak ve birlik içinde ürün, hizmet ve sermaye dolaşımında bariyerleri kaldırarak ekonomilerinin gelişmesine ivme kazandırmak için bu adımı atmışlardır. Üstelik Gümrük Birliği içinde gümrük ofisleri iptal edilerek gümrük sınırlarının Gümrük Birliği'nin sınırlarına taşınması ulusal gümrük giderlerinin düşürülmesine yardımcı olmuştur. Belarus, Kazakistan ve Rusya'nın Gümrük Birliği çerçevesindeki ortak çalışmaları, alınan kararlar ve imzalanan anlaşma doğrultusunda kademeli olarak sürdürülmekteydi. Örneğin, üçüncü devletlere uygulanan tek gümrük tarifeleri 1 Ocak 2010 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Sonrasında 1 Temmuz 2010 tarihinde bütün Gümrük Birliği üyeleri tarafından onaylanmış Gümrük Birliği Gümrük Tüzüğü yürürlüğe girmiştir. Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği'nin son oluşum aşamasında 2011 yılının Temmuz ayında Gümrük Birliği'ne üye devletlerin arasındaki iç sınırlarda bütün kontroller kaldırılmıştır.¹⁷⁴

Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği'nin kurulması üye devletlerin ürün satış pazarlarının hacimlerini artırmıştır. Böyle bir durum Gümrük Birliği devletlerinin ürünlerinin dünya pazarlarındaki talep düşüşünü dengelemeye yardımcı olmuştur. Uluslararası ekonomik entegrasyon uygulamalarından görüldüğü gibi gerçek entegrasyon sonuçları, karşılıklı ticaretin verdiği etkilerle beraber Gümrük Birliği dahil olmak üzere bir entegrasyon birliğine üye devletlerin arasında bariyerlerin kaldırılması ve karşılıklı avantajların kullanılması aracılığı ile üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanmasından elde edilmektedir.

Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği'nin faaliyete geçmesi, Tek Ekonomik Alan'ın kurulmasına yönelik anlaşma ve hukuk temelini hazırlama sürecine ivme

¹⁷⁴ İnternet: Dragneva, R., Wolczuk, K. (Ağustos, 2012). Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry? Web: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812bp_dragnevawolczuk.pdf adresinden 10 Eylül 2016'da alınmıştır.

kazandırmıştır. Gümrük Birliği'nin kurulmasından kısa bir süre sonra 1 Ocak 2012 tarihinde Gümrük Birliği devletlerinde Tek Ekonomik Alan faaliyete geçmiştir.¹⁷⁵ Entegrasyonun bir üst seviyesi olan Gümrük Birliği'nin Tek Ekonomik Alan'ı, Avrasya entegrasyonu sürecine dahil olan devletlerin potansiyellerinin birbirini tamamlama etkinliğinin artmasına yol açmıştır. Tek Ekonomik Alan ürün ve hizmetlerin, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımını; ortak makro ekonomik politikaların yürütülmesini; rekabet, teknik düzenlemeler ve tarım sübvansiyonları konusunda ortak kuralların geliştirilmesini öngörmektedir.

Bu önemli gelişmelerin hazırlık aşaması olarak 2000 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. AET çerçevesinde Avrasya entegrasyonunun birçok devletlerarası kurumları kurulmuştur. Örneğin, eski Sovyet coğrafyasındaki büyük yatırım projelerinin finansmanını 2006 yılından itibaren Avrasya Kalkınma Bankası sağlamaktadır.¹⁷⁶ 2009 yılında inovasyon ekonomisinin oluşmasına yönelik AET Yüksek Teknoloji Merkezi kurulmuştur.¹⁷⁷ İş bağlantılarının kurulmasına Avrasya İş Kurulu yardımcı olmaktadır. Dünya ekonomik krizinin olumsuz etkilerinin üstesinden gelmeye yardımcı olmak için 2009 yılında AET Anti Kriz Fonu (günümüzde Avrasya Stabilizasyon ve Kalkınma Fonu olarak adlandırılmakta) kurulmuştur.¹⁷⁸ Ortak bilgi alanının oluşması ile Avrasya Medya Forumu, Avrasya eğitim alanının oluşması ile de Avrasya Üniversiteler Birliği ilgilenmektedir.

2012-2014 yıllarında Gümrük Birliği ile Tek Ekonomik Alan'ın mevzuatlarının uyumlaştırma sürecinin büyük kısmı sona ermiştir. Bu dönemde 2015-2020 yıllarında Tek Ekonomik Alan'ın oluşum sürecinin sonlanmasına ve 1 Ocak 2015 tarihinde Avrasya Ekonomik Birliği'nin faaliyete geçmesinin sağlanmasına karar verilmiştir. AEB, ekonomik ve parasal politikalar konusunda daha yakın koordinasyona geçişi amaçlamaktadır. Gümrük Birliği devletleri entegrasyon yolunda ilerlerken diğer entegrasyon birliklerin deneyiminin analizine dayanmıştır. Avrasya entegrasyon süreci uluslararasılık, karşılıklı

¹⁷⁵ İnternet: Rusya, Kazakistan ve Belarus, artık 'Tek ekonomik bölge' oldu (2 Ocak 2012). Web: <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-kazakistan-ve-belarus-artik-tek-ekonomik-bolge-oldu-19582761> adresinden 15 Eylül 2016'da alınmıştır.

¹⁷⁶Finogenov, I. (2012). Evraziyaskaya Integratsiya - Eto Dostijeniye Optimalnoy Struktury Ekonomik Regiona Na Osnove Principov Suverennosti i Ravnopraviya. (Avrasya Entegrasyonu - Egemenlik ve Eşitlik Prensiplerine Dayanarak Bölge Ekonomilerinin Optimum Yapısına Ulaşmak). *Dengi i Kredit*, 2, 7-11.

¹⁷⁷ İnternet: Tsentr Vysokih Tekhnologiy EvrAzES (AET Yüksek Teknoloji Merkezi). Web: http://www.evrazes.com/about/sp_cvt adresinden 20 Eylül 2016'da alınmıştır.

¹⁷⁸ İnternet: About Eurasian Fund for Stabilization and Development. Web: http://efsd.eabr.org/e/about_acf_eng adresinden 20 Eylül 2016'da alınmıştır.

tanıma (diploma, pasaport, sertifikalar vs.), ulusal standart ve normların uyumlaştırılması ve tek hukuk normlarının geliştirilmesi gibi temel prensiplere dayanmaktadır. Mevcut olan olumlu faktörlerin toplamı, AEB için endüstriyel ve teknik reformlarda ve yatırım çekmekte rekabet edebilirliğine; yeni istihdam alanlarını oluşturacak çağdaş üretim yerlerinin kurulmasının sağlanmasına yol açmaktadır. Yakın zamanlarda olmasa da tek ödeme sisteminin ve akabinde tek para biriminin tedavüle girişi öngörülmektedir.

Uzmanların ‘Avrasya Ekonomik Birliği Hakkında Anlaşma’ üzerine görüşme ve çalışmalar sırasında Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Belarus ve Kazakistan Avrasya Ekonomik Birliği kurulmadan önce Avrasya Ekonomik Topluluğu’nun ardılı olacak bir geçiş yapısının kurulmasını önermekteydi. Belaruslar bu yapıyı Avrasya Tek Ekonomik Alan’ı olarak, Kazaklar ise Avrasya Ekonomik Komisyonu Hakkında Anlaşma Örgütü olarak adlandırılmasını teklif etmekteydi. Rusya ise AEB kurulana kadar böyle bir ara yapının kurulmasına sıcak bakmamaktaydı. Moskova yönetimi AEB’nin bir geçiş dönemini oluşturmada direkt kurulmasını teklif etmekteydi. Zor ama çok önemli görüşmeler sonucunda Belarus, Kazakistan ve Rusya Devlet Başkanları 29 Mayıs 2014 tarihinde Astana’da Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan temelinde Avrasya Ekonomik Birliği kurulması hakkında bir anlaşma imzalamışlardır.¹⁷⁹

Anlaşmanın imzalanmasından sonra düzenlenen basın toplantısında Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, ‘Bugün XXI. yüzyılın yeni ekonomik gerçekliği doğmaktadır’ ifadesini kullanmıştır. Nazarbayev’in sözleriyle; ‘Yirmi yıl önce yeni bir birliğin kurulması fikrini açıklamıştım. Avrasya entegrasyonu fikri Vladimir Putin ve Aleksandr Lukaşenko’nun desteğini bulmuştur. Birlikte bu fikri hayata geçirmeye başladık. Devletlerimizin potansiyellerini ortak büyüme için birleştirmeliyiz. Avrasya entegrasyonunun derinleştirilmesi devletlerimizin ve halklarımızın çıkarıdır. Ana hedeflerden biri imkânlarımızı devletlerimizin ortak modernizasyonu, büyümesi ve rekabet

¹⁷⁹ İnternet: The Presidents of Belarus, Kazakhstan and Russia signed a Treaty on the Eurasian Economic Union in Astana. (29 Mayıs 2014). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nac/news/Pages/29-05-2014-1.aspx> adresinden 20 Eylül 2016’da alınmıştır.

edebilirliği için birleştirmektir. Biz büyük Avrasya coğrafyasında iyi komşuluğun ve halkların etkileşimi temelinde yeni modelini oluşturmaktayız.’¹⁸⁰

Rusya Devlet Başkanı Putin, anlaşmanın Kazakistan başkenti Astana’da imzalanmasını sembolik olarak nitelendirmiştir. İfadesine göre Avrasya Birliği fikrinin kurucusu Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev olmuştur. Kazakistan lideri bu fikri ilk kez 1994 yılında Moskova Devlet Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmada ileri sürmüştür. Putin’in sözleriyle, ‘Rusya, Belarus ve Kazakistan işbirliğinin yeni bir seviyesine çıkmakta olup ürün, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımını öngören ortak bir alan kurmaktadır. Üç devlet ekonominin ana sektörleri olan enerji, sanayi, tarım ve ulaştırma sektörlerinde ortak politika yürütecektir. Aslında biz büyük üretim, bilim ve teknoloji potansiyeline; devasa doğal kaynaklara ve 170 milyon kişiden fazla nüfusa sahip olan BDT bölgesinin en büyük ortak pazarını kurmaktayız.’¹⁸¹ Rusya Devlet Başkanı bazı yetkilerin Birliğin uluslararası organlarına devredilmesi üye devletlerin egemenliğine hiç bir şekilde zarar vermediğini vurgulamıştır.¹⁸²

Belarus Devlet Başkanı Lukaşenko şöyle demiştir: ‘Çok zor geçen görüşmeler sürecinde varılan anlaşmalarımızın tam olarak yerine getirilmesi yolunda, bu yönde ilerideki ortak çalışmalarımızın frenlenmemesi için tutarlı bir şekilde hareket etmeye hazırız. Anlaşmanın imzalanması ciddi bir sürecin sonu değil başlangıcıdır.’¹⁸³

İmzalanan anlaşma 1 Ocak 2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tam anlamıyla da oluşturulan gelişmiş üretim temeline; güçlü insan kaynakları, entelektüel, insani ve kültürel potansiyeline dayanılarak 2025 yılında faaliyete geçecektir. BDT devletlerinin entegrasyon sürecini nitelik olarak yeni bir seviyeye taşıyan AEB, yüksek siyasi ve sosyoekonomik potansiyele sahiptir. AEB, toplam toprak ölçüsü açısından dünyanın en büyük birliği olup

¹⁸⁰ İnternet: Vystupleniye Prezidenta Kazahstana N. Nazarbaeva na Tseremonii Podpisaniya Dogovora o Evraziyskom Ekonomičeskom Soyuze (Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev’in ‘Avrasya Ekonomik Birliği’nin Kurulması Hakkında Anlaşma’nın İmza Törenindeki Konuşması). (29 Mayıs 2014). Web: http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nazarbaeva-na-ceremonii-podpisaniya-dogovora-o-evraziiskom-ekonomicheskom-soyuzue adresinden 20 Eylül 2016’da alınmıştır.

¹⁸¹ İnternet: The Presidents of Belarus, Kazakhstan and Russia signed a Treaty on the Eurasian Economic Union in Astana. (29 Mayıs 2014). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/29-05-2014-1.aspx> adresinden 20 Eylül 2016’da alınmıştır.

¹⁸² İnternet: Press statements following the Supreme Eurasian Economic Council meeting. (29 Mayıs 2014). Web: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/45790> adresinden 20 Eylül 2016’da alınmıştır.

¹⁸³ İnternet: The Presidents of Belarus, Kazakhstan and Russia signed a Treaty on the Eurasian Economic Union in Astana. (29 Mayıs 2014). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/29-05-2014-1.aspx> adresinden 20 Eylül 2016’da alınmıştır.

nüfus sayısı açısından dünyada sekizinci sırada yer almaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği dünya GSYİH'sında altıncı ekonomiye¹⁸⁴, dünya doğal gaz rezervlerinin 1/5'ine, dünya petrol rezervlerinin %7'sine sahiptir.¹⁸⁵ Birliğin coğrafik konumu sadece bölgesel değil küresel ulaştırma ve lojistik güzergâhlarını oluşturarak Avrupa ve Asya'nın büyük ürün akımlarını kendisine bağlamaya fırsat vermektedir.

AEB, üye devletler tarafından üzerinde mutabık kalınan şartlarda Birliğin hedef ve prensiplerini kabul eden herhangi bir devletin katılımına açıktır. AEB'ye katılmak ve aday devlet statüsünü almak için ilgili devlet Yüksek Kurul Başkanı'na gerekli başvuruyu göndermelidir. Bir devlete Birliğe katılmaya aday devlet statüsü hakkındaki karar Yüksek Kurul tarafından oybirliği ile verilmektedir. Bu karara göre aday devlet, üye devletler ve AEB organlarının temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu kurulmaktadır. Çalışma grubu aday devletin Birlik mevzuatında belirlenen taahhütleri üstlenmeye hazırlık seviyesini incelemektedir. Ayrıca çalışma grubu aday devletin Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılması için gereken faaliyet planının projesini ve ilgili devletin Birliğe katılması hakkında uluslararası anlaşmanın projesini hazırlamaktadır. Böyle bir anlaşmada aday devletin hak ve yükümlülüklerinin hacmi ve AEB organlarının faaliyetlerine katılma şekli belirlenmektedir.¹⁸⁶

AEB kuralları ayrıca gözlemci devlet statüsünü de öngörmektedir. Herhangi bir devlet Yüksek Kurul Başkanına bu devlete gözlemci devlet statüsünün verilmesi konusunda başvurabilir. Bu başvurunun kabul edilmesi veya reddedilmesi konusunda karar entegrasyon gelişmesinin çıkarları ve AEB Kuruluş Anlaşması'nın hedefleri açısından bir değerlendirme yapılarak Yüksek Kurul tarafından alınmaktadır. Gözlemci devletin temsilcileri davet üzerine AEB organlarının toplantılarına katılabilir. Ayrıca kabul edilen ve gizlilik niteliğini taşımayan dokümanları incelemek için alabilirler. Gözlemci devlet statüsü AEB organlarının karar alma sürecine katılma hakkını vermemektedir. Gözlemci statüsünü alan devlet AEB ile üye devletlerin çıkarlarına, AEB Kuruluş Anlaşması'nın

¹⁸⁴ İnternet: Ekonomika EAES Zanimaet 6-e Mesto v Mire (AEB Ekonomisi Dünyada 6. Sırada). (10 Eylül 2014). Web: <https://kapital.kz/economic/33130/ekonomika-eaes-zanimaet-6-e-mesto-v-mire.html> adresinden 25 Eylül 2016'da alınmıştır.

¹⁸⁵ İnternet: İntervyu Ministra po Energetike i İnfrastrukture EAEK Taira Mansurova (Avrasya Ekonomik Komisyonu Enerji ve Altyapı Bakanı Tair Mansurov ile Röportaj). (13 Kasım 2015). Web: <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/13-11-2015-1.aspx> adresinden 25 Eylül 2016'da alınmıştır.

¹⁸⁶ İnternet: Treaty on the Eurasian Economic Union. Web: https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027353/itia_05062014 adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

konusuna ve hedeflerine zarar vermekten kaçınılmalıdır.¹⁸⁷ Böylece AEB, katılım için açık olup BDT devletleri için daha derin entegrasyon imkânını sağlamaktadır.

Avrasya Ekonomik Birliği, katılım için açık bir örgüt olurken AEB Kuruluş Anlaşması'nın 118. maddesine göre AEB'den çıkma prosedürü de mevcuttur. Herhangi bir üye devlet örgüte bir bildiri göndererek Anlaşma'dan ayrılabilir. Bildiri alındığı tarihten itibaren 12 ay sonra AEB Kuruluş Anlaşması'nın yürürlüğü bu devlet konusunda durdurulmaktadır. Çıkma isteği hakkında bildirim yaptıktan sonra Anlaşma'dan ayrılmak isteyen devlet, üyeliği sırasında oluşan mali yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmelidir. Bu yükümlülükler devlet Anlaşma'dan ayrıldığı halde tam olarak yerine getirilene kadar devam etmektedir. AEB Yüksek Kurulu üye devletin bildirisine göre bu devletin üyeliği sırasında oluşan yükümlülükleri yerine getirme sürecinin başlatılması hakkında karar almaktadır. Bir devletin Anlaşma'dan ayrılması otomatik olarak AEB üyeliğinin iptal edilmesini ve AEB çerçevesindeki uluslararası anlaşmaların örgütten çıkan devlet kısmında feshedilmesini getirmektedir.

18 Kasım 2011 tarihli Avrasya Ekonomik Entegrasyonu Hakkında Beyanname'ye; devletlerin egemen eşitliği prensibine; insan hakları ve özgürlüklerinin üstünlüğü prensibine; halkların tarihine, kültürüne ve geleneklerine saygı göstererek aralarındaki işbirliğini güçlendirme konusunda ortak isteğe dayanan AEB Kuruluş Anlaşması Avrasya ekonomik entegrasyonunun gelişmesini sağlamaktadır. Avrasya entegrasyonu üye devletlerin ulusal çıkarlarına uygun olup, devletlerin gelişmesini ve yakınlaşmasını sağlamaktadır Ayrıca iş alanındaki etkinliğinin devamlı büyümesini, dengeli ticareti ve adil rekabeti temin etmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün prensip ve normlarına dayanılarak rekabet edebilirliğin güçlendirilmesi ve ulusal ekonomilerin küresel ekonominin parçası olarak çok yönlü modernizasyonu konusunda AEB devletlerinin ortak faaliyetleriyle bu devletlerin ekonomik ilerlemesini ve sürdürülebilir kalkınmasını sağlayabilir.

AEB'nin kurulması Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın hedef ve prensiplerine uygun olarak norm ve kurallarına dayanmaktadır. Diğer devletlerle, uluslararası entegrasyon birlikleriyle ve uluslararası kuruluşlarla karşılıklı yararlı ekonomik ve eşit işbirliğinin güçlendirilmesi AEB'nin hedeflerindendir. Avrasya Ekonomik Birliği belli bazı

¹⁸⁷Internet: Treaty on the Eurasian Economic Union. Web: https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027353/itia_05062014 adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

aşamalardan geçmiştir. AEB, entegrasyon sürecini başlatıcı devletlerin liderlerinin iradesiyle ani bir şekilde ve gelişigüzel kurulmamıştır. Bu entegrasyon birliğinin kuruluş sürecinin beş aşamasını belirlemek mümkündür. Bu süreç üye devletler arasında gümrük vergilerini kaldıran ama üçüncü devletlere karşı bağımsız ticaret politikalarını sürdürmelerine izin veren Serbest Ticaret Alanı'nın kurulması ile başlamıştır. Akabinde ürünlerin engelsiz dolaşımını ve ortak gümrük ve dış ticaret politikaların geliştirilmesini öngören tek gümrük alanını oluşturacak olan Gümrük Birliği'nin kuruluş süreci başlamıştır. Sürecin devamında doğal olarak ürün, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımını öngören Tek Ekonomik Alan kurulmaya başlamıştır. Bundan sonra Belarus, Kazakistan ve Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluş sürecini başlatmışlardır. AEB çerçevesinde üye devletler ekonomik politikalarını koordineli bir şekilde yürütmektedirler. Üye devletlerin uzun dönemden beri devam eden çabaları geniş kapsamlı ekonomik entegrasyon ile sonuçlanmıştır. Böylece entegrasyon, AEB'nin uluslararası organı olan Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun kurulmasına izin vermiştir. Avrasya Ekonomik Komisyonu üye devletlerin ortak gümrük, vergi, ticari, parasal ve sosyal politikalarını belirleme yetkisine sahiptir.¹⁸⁸

AEB'nin ticari ve ekonomik rejimi Dünya Ticaret Örgütü'nün kural ve normlarına uygun olan Gümrük Birliği ile Tek Ekonomik Alan mevzuatına dayanmış olup değişmemiştir. AEB'ye ithal edilen ürünlerin gümrük vergilerinden elde edilen gelirlerin üye devletler arasındaki toplam hacmindeki payları da değişmemiştir. AEB'de, mevcut olan ekonomik işbirliğinin önemli yönleri devam etmektedir. Petrol, doğal gaz ve enerji piyasaları organik bir şekilde AEB'nin konseptine dahil edilmiştir. Avrasya entegrasyon sürecinin sonucu olarak pazar hacminin büyümesi, ortak pazardaki rekabetin teşvik edilmesi, emek verimliliğinin artması, ürün fiyatlarının ve ulaştırma masraflarının azalması, işsizlik oranlarının düşmesi ve ürün talebinin artması sonucu üretimin artması beklenmektedir.

Görüldüğü gibi Avrasya entegrasyonu, Serbest Ticaret Alanı, Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan'dan Avrasya Ekonomik Birliği'ne kademeli olarak, bazı aşamalardan geçmektedir. BDT üyesi olan AEB devletleri entegrasyon işbirliğini Birlik içinde ürün, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımı; üretim, ulaştırma, enerji ve tarım

¹⁸⁸ İnternet: Sozdaniye Evraziyskogo Ekonomičeskogo Soyuza (Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kurulması). Web: <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3405/> adresinden 30 Eylül 2016'da alınmıştır.

alanlarında ortak politikalar yürütülmesi aracılığı ile nitelik olarak yeni seviyede devam etmektedirler.

Şüphesiz, Belarus, Kazakistan ve Rusya yönetimlerinin planları sadece bu üç devletin dahil olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması ile sınırlanmamaktaydı. İleride entegrasyonun üst seviyelerine ulaşmış olan AEB'nin tüm Avrasya bölgesini kapsamı istenmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi modern Avrasya entegrasyonunun projesi ilk defa Kazakistan Devlet Başkanı tarafından 1994 yılında Moskova Devlet Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada ileri sürülmüştür. Kazak lider, Avrasya entegrasyonunu felsefi bir fikir ve BDT devletlerinin işbirliğinin genişletilmesi için uygulama kılavuzu olarak teklif etmiştir. Avrasya halkları arasında uzun tarihi dönemlerden beri devam eden ekonomik, ulaştırma, siyasi ve sosyal ilişkilerin korunması Avrasya entegrasyonunun amacı olarak gösterilmiştir.¹⁸⁹

Avrasya entegrasyonu fikrinin uygulanmasının ortaya çıkardığı gelişmelerinden biri olarak, 19 Ekim 2011 tarihinde Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun Başbakanları Kırgızistan'ın Gümrük Birliği'ne katılması hakkında karar almışlardır. İlerleyen dönemde, 29 Mayıs 2014 tarihinde Avrasya Ekonomik Topluluğu Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan'ın temelinde 'Avrasya Ekonomik Birliğinin Kurulması Hakkında Anlaşma'nın imza törenine katılan Ermenistan ve Kırgızistan Devlet Başkanları devletlerinin daha önce AEB'ye katılmaları hakkındaki kararlarını teyit etmişlerdir. Kararlarının doğrultusunda Ermenistan 02 Ocak 2015 tarihinde,¹⁹⁰ Kırgızistan ise 12 Ağustos 2015 tarihinde¹⁹¹ AEB'ye resmi olarak girmiştir. Eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreci yoğunlaşmıştır. Avrasya entegrasyonu başarıya ulaştığı takdirde Ermenistan ve Kırgızistan'ın yolunu izleyerek başka devletlerin de Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmesi beklenmektedir.

¹⁸⁹ Nazarbayev, N.A. (1997). *Evrasiyskiy Soyuz: İdei, Praktika, Perspektivi, 1994-1997 (Avrasya Birliği: Fikirler, Uygulama, Perspektifler, 1994-1997)*. Moskova: Fond Sodeystviya Razvitiyu Sotsialnih i Politicheskikh Nauk, 23-31.

¹⁹⁰ İnternet: Armenia is now in the Eurasian Economic Union. (2 Ocak 2015). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/02-01-2015-1.aspx> adresinden 30 Eylül 2016'da alınmıştır.

¹⁹¹ İnternet: Kyrgyzstan acceded to the Eurasian Economic Union. (12 Ağustos 2015). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/12-08-2015-1.aspx> adresinden 30 Eylül 2016'da alınmıştır.

Esas olarak BDT devletlerinin yüksek düzeydeki siyasi anlaşmalarının sonucu olarak oluşturulan ve eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyonun yeni seviyesi olan Avrasya Ekonomik Birliği başka devletlerin de dikkatini çekmektedir. Bir dizi zorlukla karşılaşan AEB, yine de gelişme yolunda başarılı adımlar atmaktadır. Birliğe Ermenistan ve Kırgızistan katıldıktan sonra Vietnam ile 25 Mayıs 2015 tarihinde imzalanan 'Serbest Ticaret Bölgesi Kurulması Hakkında Anlaşma' 5 Ekim 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁹² Güney Amerika'nın bazı devletleri ve Hindistan bu yönde niyetlerini belirtmişlerdir.¹⁹³ Çin Halk Cumhuriyeti ile görüşmeler devam etmektedir. İran, İsrail, Sırbistan ve Singapur, Endonezya gibi birçok ASEAN devletleri AEB'ye ilgi göstermektedir. ASEAN devletlerinin AEB'ye olan ilgileri özellikle 2016 yılının Mayıs ayında Soçi'de Rusya-ASEAN zirvesinden sonra yoğunlaşmıştır.¹⁹⁴ Tacikistan'ın da AEB'ye üye olması beklenmektedir.¹⁹⁵ Eski Sovyet coğrafyasında entegrasyon süreci birbiriyle bağlı olan ve birbirini tamamlayan siyasi ve ekonomik yönlerde gelişmektedir.

4.3. Avrasya Ekonomik Birliği Devletlerinin Entegrasyon İşbirliği Mekanizmasının Kurulması

Bağımsız Devletler Topluluğu devletlerinin entegrasyon işbirliğinin gelişmesi yukarıda belirtildiği gibi çok devirli olarak gerçekleşmektedir. Bununla birlikte kademelilik ve aşamalılık prensipleri tutturulmaktadır. Entegrasyon süreci açısından böyle bir yöntem basitten karmaşığa doğru gelişimi, işbirliğinin daha yüksek seviyelere doğru ilerlemesini öngörmektedir. Bu durum, işbirliğinin siyasi yönünü doğrudan etkilemektedir. Özellikle entegrasyon sürecinin sıradaki aşamasına geçişi esnasında ekonomik ve sosyal programların siyasi politikalara bağlanması gerekmektedir. Entegrasyonun daha üst aşamalarında dış ve iç tehditler ve meydan okumalar karşısında bütün BDT devletlerinin öncelikli ortak çıkarlarının değerlendirilmesine izin veren karşılıklı taviz ve uzlaşma arayışları gerçekleşmektedir. Fikir birliğinin arayış mekanizmaları aynı kalarak BDT'nin temel dokümanlarına uymaktadır. Ancak bu mekanizmaların uygulamaları daha fazla

¹⁹² İnternet: Free trade agreement between Eurasian Economic Union, Vietnam comes into force. (5 Ekim 2016). Web: <http://tass.com/economy/904384> adresinden 10 Ekim 2016'da alınmıştır.

¹⁹³ Lapenko, M.V. (2016). Vneşniy Kontur EAES: Potentsial Rasşireniya (AEB'nin Dış Hatları: Genişleme Potansiyeli). *İzvestiya Saratovskogo Universiteta*, 1, 71-76.

¹⁹⁴ İnternet: Parameswaran, P. (9 Ağustos 2016). ASEAN and the EEU: Close to Free Trade Zone? Web: <http://thediplomat.com/2016/08/asean-and-the-eeu-close-to-free-trade-zone/> adresinden 10 Ekim 2016'da alınmıştır.

¹⁹⁵ İnternet: Putz, C. (19 Temmuz 2016). Tajikistan: The Eurasian Economic Union's Next Member? Web: <http://thediplomat.com/2016/07/tajikistan-the-eurasian-economic-unions-next-member/> adresinden 10 Ekim 2016'da alınmıştır.

hassasiyet ve dikkat gerektirmektedir, çünkü bunlar üye devletlerin çıkarlarını doğrudan etkilemektedir. Özel faktörler genellikle mevcut sorunların çözümünde baskın olabilir ve siyasi konjonktürel amaçlar ekonomik çıkarları gölgede bırakabilir.

BDT devletlerinin çoğunda entegrasyon süreci en yüksek düzeyde devlet dış politikasının en önemli önceliklerinden biri olarak beyan edilmekteydi. Ancak bu süreç, BDT'nin anlaşma ve hukuk temelini oluşturan dokümanlarda Topluluk devletlerinin entegrasyon işbirliğinin önceliği belirlenmesine rağmen, uzun dönemde çoğu kez genel beyanlarla ve siyasi pasiflikle sınırlanmaktaydı. Periyodik olarak meydana gelen krizler devlet liderlerinin entegrasyon konusundaki heveslerini kırmaktaydı. Genel olarak bu nedenlerle 1990'lı yıllar ile 2000'li yılların başı arasındaki dönemde entegrasyon girişimleri tam olarak yerine getirilememiştir.

Deneyim gösterdi ki, siyasi girişimlerin pasifliği ve ulaşılan uzlaşmalar çerçevesinde imzalanan devletlerarası anlaşmaların yerine getirilmesindeki zayıf aktivite BDT'nin uluslararası kurumlarının kurulmamasından kaynaklanmaktaydı.¹⁹⁶ Bu durum eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçlerini olumsuz karşılayan uluslararası aktörlerin çıkarlarına da uymaktaydı. Post-Sovyet bölgesinde siyasi etki, satış pazarları ve hammadde kaynakları alanlarındaki uluslararası rekabette artış görülmekle beraber BDT devletlerinde renkli devrimler, Rusya-Gürcistan ve Rusya-Ukrayna krizleri entegrasyon süreçlerini olumsuz etkilemekteydi.

Avrasya entegrasyonunda önemli faktörlerden biri olan Kırım sorunu nedeniyle karşılıklı güvensizlik oluşmasına rağmen BDT devletlerinin, Gümrük Birliği'nin ve Tek Ekonomik Alan'ın kademeli olarak eski Sovyet coğrafyasında ilerideki entegrasyon süreçlerinin merkezi işlevini görececek olan bir entegrasyon birliği şeklinde birleşmesi gerektiği konusunda ortak görüşe varmalarıdır. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Kazakların bir kısmının endişelerine yanıt olarak Kazakistan'ın Rusya ile entegrasyon sonucunda egemenliğini kaybetmeyeceğinin güvencesini vermektedir. Nazarbayev'in sözleriyle; "Entegrasyon ticaretteki bariyerleri kaldırmaya ve rekabet edebilirliği artırmaya yardımcı olmaktadır. Böylece bizim bu konuda sadece pragmatik çıkarımız vardır. Şöyle ki, devletimizi kalkındırmak, ekonomiye ivme kazandırmak ve GSYİH'yı artırmak

¹⁹⁶ Kajenov, A. (2002). Mejdunarodnaya Pravosubyektnost Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Uluslararası Hukuki Öznelliği). *Belorusskiy Jurnal Mejdunarodnogo Prava i Mejdunarodnih Otnoşeniy*, 1, 3-7.

çıkarımızdır. Siyasi bağımsızlığımız konusunda da şunu belirtmek isterim ki Kazakistan egemenliğini kimseye devretmez. Ancak bazı ekonomik yetkileri uluslararası organlara gönüllü olarak devrederiz. Örneğin, aynı durum Avrupa Birliği'nde de geçerlidir. AB'de Avrupa Komisyonu ticari ilişkileri, petrol ve doğal gaz taşıma tarifelerini, elektrik enerji sektörünü, demiryolları ve otomobil yolları üzerinden nakliyatları düzenleyen kararları almaktadır."¹⁹⁷

BDT devletlerinin entegrasyonunun kurulması ve dinamik bir şekilde geliştirilmesi konusunda yaşanan belli düzeydeki pasiflik ve dünya politika alanındaki değişik aktörlerin etkisi, bu devletlerin farklı ulusal gelişme stratejilerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda eski Sovyet cumhuriyetlerinin uzun vadeli gelişme stratejilerinin belirlenmesine yaklaşımlar üç grupta sınıflandırılabilir.

Birinci gruptaki devletler, öncelikle ekonomi alanında ve uluslararası kurallara göre kurulmasını öngören, sadece ikili ilişkilere öncelik vermektedir. İkinci gruptaki devletlerin ileri sürdüğü önceliklere göre eski Sovyet coğrafyasında dış rekabeti sınırlama aracı olan ve ortak korumacılığın unsurlarını içeren çok taraflı bir Avrasya entegrasyon birliğinin kurulması gerekmektedir. Üçüncü gruptaki devletlerin yaklaşımlarına göre ikili ve çok taraflı ilişkilerin kombinasyonu istenmektedir. Başka bir deyişle üçüncü grup devletleri bölge içi ikili ve çok taraflı anlaşmalar ve ortak ekonomik alanlar aracılığı ile uzlaşılarla dayanan dünya ekonomisine entegrasyon şeklini benimsemektedir.¹⁹⁸

BDT devletlerinin hiç biri, tek başına ilerleyerek, gelişme açısından atılım yapmada belirlenen amaçlara ulaşamamasına rağmen, BDT çerçevesinde biriktirilen karşılıklı ilişkiler modelinin yerine getirilmesi konusundaki deneyim, BDT coğrafyasında çok yönlü entegrasyon modellerinin başlatılmasına imkân vermiştir. BDT'ye giren değişik devletlerinden oluşan alt bölge entegrasyon modellerinin örnekleri olarak bu devletlerin yönetimlerinin siyasi kararları ile kurulan Rusya ve Belarus Birlik Devleti, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Tek Ekonomik Alan, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü verilebilir.

¹⁹⁷ İnternet: Lulko, L. (15 Nisan 2014). Kırım Raskolol Kazahstan na Dva Lagerya (Kırım Kazakistan'ı İkiye Böldü). Web: <http://www.pravda.ru/world/formerussr/other/15-04-2014/1204628-crimea-0/> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

¹⁹⁸ Belyaninov, A.U. (2013). *İntegratsionnaya Politika Rossii na Evrazii (Rusya'nın Avrasya'daki Entegrasyon Politikaları)*. Moskova: Nauçnaya Kniga, 9-10.

Eski Sovyet coğrafyasında entegrasyon süreçlerine belli bir ivmeyi dünya finans ve ekonomik krizi kazandırmıştır. Dünya ekonomisindeki krizin olumsuz etkilerine BDT devletleri de uğramıştır. BDT devletleri zamanında tahmin edilen ve ihtiyatlı olarak yerine getirilen tedbirler sayesinde krizin etkilerini minimum düzeye indirmeye çalışmışlardır. Örneğin, 5 Kasım 2007 tarihinde BDT devletlerinin Devlet Başkanları tarafından BDT Kalkınma Konsepti kabul edilip onaylanmıştır. 14 Kasım 2008 tarihinde de BDT devletlerinin 2020 yılına kadar olan dönem için Ekonomik Kalkınma Stratejisi kabul edilmiştir. Stratejinin yerine getirilmesi doğrultusunda 22 Mayıs 2009 tarihinde 2020 yılına kadar olan dönem için Ekonomik Kalkınma Stratejisi'nin yerine getirilmesi kapsamındaki faaliyetleri belirleyen bir plan imzalanmıştır.¹⁹⁹

Deneyim gösterdi ki, BDT devletlerinin daha yüksek seviyeli entegrasyon işbirliğine hazırlıkları farklı olmuştur. Ekonomik entegrasyonun önkoşulları bakımından, sosyoekonomik gelişimleri benzer seviyeye sahip devletlerin derin entegrasyon için daha fazla imkânları vardır. Böylece devletler daha yüksek entegrasyon seviyesine ulaşmakta ve mevcut ekonomik, doğal kaynaklar ve siyasi potansiyel ortak olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle BDT devletlerinden sosyoekonomik gelişim seviyeleri birbirine daha çok yakın olan Belarus, Kazakistan ve Rusya, kriz şartlarında entegrasyon süreçlerini yoğunlaştırmıştır.

ABD ve AB başta olmak üzere dünyanın birçok devletsini etkilediği gibi BDT devletlerini de etkileyen dünya finans krizinin olumsuz sonuçları ile ortak mücadelenin yanı sıra özellikle Belarus, Kazakistan ve Rusya'nın sosyoekonomik gelişim seviyeleri oldukça yüksekti. Bu şartlar sayesinde, üç devletin ulusal ekonomilerinin karşılıklı entegrasyon, etkileşim ve birbirini tamamlama sürecinin yoğunlaşması için gerekli önkoşullar sağlanmıştır.

Oluşmakta olan AEB'nin entegrasyon mekanizması Birliğe üye devletlerin ortak dış ticaret ve makro ekonomik ticaret politikalarına, temel prensip ve yapılarına dayanmaktadır. Uluslararası hukuk prensiplerine dayanılarak üye devletlerin siyasi yapılarının özelliklerine saygı, devletler arasında eşitlik ve çıkarlarına önem verilmesi, karşılıklı yararlı işbirliği, piyasa ekonomisi ve adil rekabet prensiplerinin yerine getirilmesi sağlanmaktadır.

¹⁹⁹ İnternet: Analitičeskaya Zapiska ob İtogah Zasedaniya Soveta Glav Pravitelstv SNG (BDT Başbakanlar Kurulunun Toplantısı Sonuçları Hakkında Analitik Notlar). Web: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=14220> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

Eski Sovyet coğrafyasında ilk kez bir uluslarüstü organ kurulmuştur. Bu organ AEB devletlerinin entegrasyon sürecini ve işbirliğini düzenlemektedir. Böyle bir organın faaliyete geçmesi açık ekonomik etkinin yanı sıra belli siyasi yararlar da getirmiştir. Sürekli faaliyet gösteren kurumların mevcudiyeti, yönetim yetkileriyle bağlı olan siyasi anlamı da taşıyarak toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını olanaklı hale getirmektedir. Kurumsallaşma süreci doğrultusunda ve Avrasya Ekonomik Entegrasyonu Hakkında Beyanname'ye uygun olarak 2 Şubat 2012 tarihinde Avrasya Ekonomik Komisyonu kurulmuştur.²⁰⁰ Komisyonun çalışma şekli herhangi bir hâkimiyete izin vermeyerek devletlerin yakınlaşmasına, ulusal mevzuatların harmonizasyonuna ve uyumlaştırılmasına imkân vermektedir.

Günümüzde AEB çerçevesindeki entegrasyonun uluslarüstü düzeyi gümrük tarifelerini düzenleme mekanizması ve teknik kuralları aracılığı ile yerine getirilmektedir. Bu mekanizma AEB'ye üye devletlerin liderleri tarafından alınan kararlarla tamamlanmaktadır. Örneğin, AEB Kuruluş Anlaşması'na göre Birlik çerçevesinde ortak tarım, üretim, dış ticaret ve parasal politikalar oluşturulmaktadır. AEB'nin dış ticaret politikası entegrasyon süreçlerine ivme kazandırmaya; üye devletlerin sürdürülebilir ekonomik ve inovasyon gelişmesine yardımcı olmaya; ekonomilerin çeşitlendirilmesine; ticaret ve yatırım hacimlerinin artırılmasına ve yapılarının güçlendirilmesine yönlendirilmiştir. Bütün bunlar AEB'nin küresel ekonomi çerçevesinde etkin ve rekabet edebilir bir örgüt olarak gelişmesine yardımcı olmaktadır.²⁰¹

Avrasya Ekonomik Komisyonu içinde analizleri ve tahminleri ulusal değerlendirmelerle aynı olmayabilen makro ekonomik politika danışma kurulu kurulmuştur. AEB çerçevesinde yürütülen ortak makro ekonomik politikalar, üye devletlerin ekonomilerinin dengeli bir şekilde gelişmesi için üyelerin ortak faaliyetlerinin geliştirilmesini ve yerine getirilmesini öngörmektedir. AEB Kuruluş Anlaşması'nın 14. Eki'ne göre üye devletlerin ortak makro ekonomik politikalarının yürütülmesinin koordinasyonu Avrasya Ekonomik Komisyonu tarafından yapılmaktadır. AEB devletleri tarafından yürütülen ortak makro ekonomik politikalarının temel yönlerini belirtmekte fayda vardır. Birinci ve öncelikli yön

²⁰⁰ İnternet: About the Eurasian Economic Commission . Web:

<http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/about.aspx> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

²⁰¹ İnternet: Treaty on the Eurasian Economic Union. Web: https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027353/itia_05062014 adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

AEB'nin entegrasyon potansiyelini ve her üyenin rekabet avantajlarını kullanarak üye devletlerin ekonomilerinin sürdürülebilir gelişmesini sağlamaktır.

İkincisi, üye devletlerin ekonomilerinin ortak işleyiş prensiplerinin oluşturulması ve bunların etkin etkileşiminin sağlanmasıdır. Bu, makro ekonomik istikrarın ve dış etkilere dayanıklılığın sağlanması dahil olmak üzere AEB üyelerinin ekonomilerinin iç istikrarının artırılması için gerekli şartları oluşturmaktadır. Üçüncü yön ise AEB'ye üye devletlerin sosyoekonomik gelişimleri konusunda tahminlerin yapılması için ortak prensip ve hedeflerin geliştirilmesidir.²⁰²

AEB Kuruluş Anlaşması'na göre ortak ve koordine politikalar Kuruluş Anlaşması ve AEB çerçevesinde imzalanan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde yürütülmektedir. Bu bağlamda Yüksek Avrasya Ekonomik Kurulu'nun kararı ile yardımcı organlar kurulabilir. Yüksek Avrasya Ekonomik Kurulu ve Avrasya Hükümetlerarası Kurulu'nun kararları üye devletler tarafından ulusal mevzuatlarında öngörülen şekilde yerine getirilmelidir.

AEB Kuruluş Anlaşması bir dizi düzenleme kurumlarının kurulmasını öngörmektedir. Böyle organların örneği olarak Yüksek Avrasya Ekonomik Kurulu, Avrasya Hükümetlerarası Kurulu, Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi vb. organlar belirtilebilir. Bu organlarda demokrasi üye devletlerin başkanlığının bir yıllık dönemlerle değişmesi ile sağlanmaktadır. AEB organlarının üye devletlere yerleşme şartları AEB ile kabul eden devlet arasında imzalanan ayrı uluslararası anlaşmalarla belirlenmektedir.²⁰³

Entegrasyon sürecinin siyasi mekanizmaları dış politika alanında işlemektedir. AEB uluslararası faaliyetleri yerine getirme hakkına sahiptir. AEB Kuruluş Anlaşması'nın 7. maddesinde Avrasya Ekonomik Birliği'ne kendi yetkileri dahilinde hedeflerine ulaşmak doğrultusunda uluslararası alanda faaliyet gösterme hakkı verilmiştir. Bu faaliyetler çerçevesinde AEB, bağımsız olarak veya üye devletlerle ortak olarak başka devletlerle, uluslararası kuruluşlarla ve uluslararası entegrasyon birlikleriyle uluslararası işbirliği kurabilir ve yetkileri içinde olan konularda uluslararası anlaşmaları akdedebilir. AEB'nin uluslararası işbirliğini gerçekleştirme düzeni Yüksek Avrasya Ekonomik Kurulu kararı ile

²⁰²İnternet: Treaty on the Eurasian Economic Union. Web: https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027353/itia_05062014 adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

²⁰³İnternet: Treaty on the Eurasian Economic Union. Web: https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027353/itia_05062014 adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

belirlenmektedir. AEB'nin üçüncü taraflarla uluslararası anlaşmaları akdetme konuları AEB çerçevesinde imzalanan uluslararası anlaşma ile belirlenmektedir. Avrasya Ekonomik Birliği'nin üçüncü taraflarla yapılacak uluslararası anlaşmaların projeleri konusundaki görüşmeler ve bu anlaşmaların imzalanması Yüksek Avrasya Ekonomik Kurulu'nun kararına göre ve üye devletlerin konuyla ilgili iç prosedürleri yerine getirdikten sonra gerçekleştirilmektedir.

Böylece AEB, Kuruluş Anlaşması'na ve geçtiği entegrasyon aşamalarına dayanarak Bağımsız Devletler Topluluğu devletlerinin entegrasyon için işbirliği mekanizmasını oluşturmaktadır. AEB'nin siyasi ve ekonomik içeriği entegrasyon için işbirliğinin oluşmuş şekilleri olan Tek Ekonomik Alan ve Gümrük Birliği'ne dayanmaktadır. Ayrıca entegrasyonun üst seviye oluşumlarından biri olan Gümrük Birliği, Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşum sürecinin ve ilerideki gelişmesinin temelini oluşturmaktadır.

AEB'nin ekonomik alanı, Kazakistan, Rusya ve Belarus başta olmak üzere eski Sovyet coğrafyasındaki bir entegrasyon birliği olarak dünyanın iki büyük ekonomik alanı olan Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayarak Batı ile Doğu arasında bir köprü işlevini görebilir. Böylelikle dış ekonomik işbirliği esnasında uluslararası hukuk prensiplerine ve genel ekonomik standartlara dayanılarak geniş Avrasya bölgesi kurulabilir. Bu durumda Avrasya dış politikası devletler arası düzeyde değil de bölgeler arası düzeyde geliştirilmesi mümkün olabilir.

Bu fikrin yerine getirilmesi doğrultusunda AEB ile AB arasında işbirliği konusunda belli bazı adımlar atılmıştır. Günümüzdeki AB ile Rusya arasındaki kriz öncesinde AEB ile AB işbirliği düzeyini de etkileyen AB ile Rusya arasında uluslararası yapılar kurulmadan dış siyasi ve dış ekonomik işbirliği, ekonomik faaliyetlerin kurallarının koordinasyonu hakkında anlaşmalar yapılmıştır. Putin'e göre böylelikle teknolojik ve kaynak potansiyellerinin birleşmesine dayanan ortak sanayi politikaları geliştirilerek Avrasya kıtası çapında trilyonlarca Euro hacmindeki ortak pazar elde edilebilir.²⁰⁴ Günümüzdeki Rusya ile AB arasındaki kriz bu konudaki çalışmaları yavaşlatmasına rağmen AB ile AEB arasında işbirliği konusunda büyük potansiyel mevcuttur.

²⁰⁴ İnternet: Putin, V. (25 Kasım 2011). Rossiya i Evropa: Ot Osmisleniya Urokov Krizisa – k Novoy Povestke Partnerstva (Rusya ve Avrupa: Krizin Verdiği Derslerden Partnerliğin Yeni Gündemine). Web:<http://inosmi.ru/europe/20101125/164480740.html> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

Örneğin, Avrasya Kalkınma Bankası Entegrasyon Araştırmalar Merkezi ile Avusturya'daki Uluslararası Uygulamalı Sistem Analizi Enstitüsü (IIASA) tarafından "Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği: Uzun Vadeli Diyalog ve Anlaşma Perspektifleri" adlı rapor hazırlanmıştır. Rapor "Avrupa ve Avrasya Bölgeleri Çerçevesinde Ekonomik Entegrasyonun Meydan Okumaları ve Fırsatları" adlı proje çerçevesinde hazırlanmıştır. Raporda belirtildiği gibi bu proje uzun vadede iki birlik arasında geniş kapsamlı entegrasyon anlaşması ile sonuçlanması suretiyle AB ile AEB arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yardımcı olmayı hedeflemektedir. Başka bir deyişle projede Atlantik'ten Uzakdoğu'ya kadar uzanan ortak ekonomik alan konseptinin geliştirilmesinden ve yerine getirilmesinden bahsedilmektedir.

Proje katılımcılarına göre ilk etapta AB ve AEB uluslarüstü organlarının temsilcileri ve uzmanları arasında bir diyalog kurulmalıdır. Daha sonra siyasi ortamın yeterli düzeyde iyileşmesi durumunda bu diyalog, girişimler ve görüşmeler için bir temel oluşturur. Bu girişimler ve görüşmeler sonucunda konsept güçlendirilir. Rapor yazarlarına göre uzun vadede bir süre geçtikten sonra bütün çatışan taraflar işbirliğine yeni yaklaşımları ortaklaşa geliştirmeye ve yerine getirmeye hazır olurlar. Ayrıca bu taraflar ticareti serbestleştirmeye ve bütün Avrasya kıtasını içine alan entegrasyon süreçlerini başlatmaya hazır olurlar. Bu nedenlerle erkenden, günümüzde bu konuda dikkatli hazırlıkların yapılması gerekmektedir. Rapor yazarlarının değerlendirmelerine göre Avrupalılar ve Avrasyalılar açısından hazırlık için fazla süre kalmamıştır. Çünkü AB ve AEB arasında ekonomik işbirliğini yoğunlaştırma ve entegrasyon anlaşması 2020'li yılların ortasında hayata geçebilir. Uzmanlar genel olarak gelecek dokümanın içeriğini de öngörmektedir. Uzmanların görüşlerine göre böyle bir anlaşma ürün ve hizmet ticareti, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımı, vizesiz rejim, sınır ötesi ve transit altyapısının geliştirilmesi, fikri mülkiyetin korunması gibi yönler dahil olmak üzere iki birlik arasındaki işbirliğinin değişik alanlarını kapsayarak geniş kapsamlı olmalıdır.²⁰⁵ Böyle planların yerine getirilmesi hem Avrupa hem Avrasya devletlerinin çıkarındadır. Ancak Ukrayna krizinden dolayı bu yöndeki çalışmalar önemli ölçüde yavaşlayarak krizin çözülmesi kısa vadede beklenmemektedir.

Böylece eski Sovyet coğrafyasının ve daha geniş anlamda Avrasya'nın gelecekteki şekli, BDT devletlerinin ekonomik ve siyasi çıkarları konusunda mutabık kalmalarına bağlıdır.

²⁰⁵ İnternet: EAES i ES: V Naçale Puti k Bolşoy Evrazii (AEB ve AB: Büyük Avrasya Yolunun Başında). (9 Eylül 2016). Web: <http://www.ca-portal.ru/article:29698> adresinden 20 Ekim 2016'da alınmıştır.

Ayrıca bu, şüphesiz, BDT devletlerinin dış aktörler olan ABD, AB ve Çin'in çıkarları ile uzlaşmaya varıp varmayacağına da bağlı olacaktır.





5. SONUÇ

Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki entegrasyon sürecinin son yıllarda ortaya çıkan sonuçları, zaman içinde ispatlanan bir gerçeklik niteliği kazanmıştır. Post-Sovyet toplumunun oluşumu Avrasya halklarının tarihi kökenlerine; entelektüel, eğitim ve doğal kaynaklar potansiyeline dayanmaktadır. Özellikle Kazakistan, Belarus ve Rusya başta olmak üzere BDT devletlerinin liderlerinin siyasi iradeleri ve anlaşmaları Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki entegrasyon sürecinin kademeli olarak gelişmesine yol açmıştır.

Bağımsız Devletler Topluluğu'nun meydana gelmesi objektif bir süreç olarak ele alınması gerekmektedir. Büyük ölçüde bu süreç, önceden belirlenmiş bir nitelik taşımaktadır. Avrasya bütünlüğünün gerekçeli öz örgütlenmesinin ve tarihe dayanan devamlı ekonomik ilişkilerin geriye kazanılmasının sonucu olarak da kabul edilebilir. Avrasya bölgesi tarihsel evrimler geçirerek oluşmuş bağımsız bir bütünlüktür.

Eski Sovyet cumhuriyetlerin elitlerinin eski Sovyet coğrafyasında kanlı Yugoslavya çatışmasının tekrarlanması olasılığının farkına varması, stratejik kararlar almak için zaman kazanmaya yönelik çaba göstermelerine neden olmuştur. Bütün bunlar eski SSCB üyelerinin başkanlarını hızlı bir şekilde BDT'nin kurulmasına teşvik etmiştir. Bununla birlikte yeni meydana gelen devletlerin çoğu fiilen Bağımsız Devletler Topluluğu'nu medeni bir şekilde ayrılma yolu olarak ve yeni bağımsız ulusal gelişim yolu olarak görmelerine rağmen bu yönde görüşlerini duyurmamaya çalışmışlardır. Krizin ve ekonomik altyapının çökmesinin sosyoekonomik gerçekleri, objektif olarak önceden mevcut olan eski SSCB'nin ekonomik ilişkilerinin korunmasını ve bunların en azından hayatta kalma amacıyla geliştirilmesini gerektirmekteydi.

Post-Sovyet bölgesi yeni organizasyon şeklinde öz örgütlenme sürecini yaşamakta olup tarihi medeni bütünlüğünü geri kazanmaktaydı. Sübjektif düzeyde çıkar gruplarının bir kısmı gelecekte Avrupa Birliği'ne benzer bir oluşum kurmayı ümit ediyordu. Öte yandan bazı çıkar grupları siyasi ve fikri açıdan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun dışına yönelmekteydi.

Piyasa ilişkilerinin gelişme süreci ve ekonomik ilişkilerin öz örgütlenme süreci, ilk etapta ortak eylemleri ve ulusal ekonomilerin yeni şartlarda karşılıklı adaptasyonunu

gerektirmektedir. Buna, iş birliğine yönelmiş Avrasya devletlerinin ortak politikaları yardımcı olabilir. Bu devletler tarafından Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuştur.

BDT devletleri arasındaki tüm çatışmalara ve bu oluşumun başlangıçtaki düşük etkinliğine rağmen BDT kurumları hayatta kalıp minimum düzeyde entegrasyon süreçlerinin tutturulmasına yardımcı olmaktadır. Entegrasyon süreçlerinin minimum düzeyi, karşılıklı ticaret ve ulusal endüstrilerin ve ekonomilerin işbirliği esnasında meydana gelen belirli sorunların çözülmesinde bürokratik engellerin kaldırılması yoluyla sağlanmaktadır.

Eski Sovyet devletlerinin uzun vadeli gelişme stratejilerinin belirlenmesine yaklaşımlar ilk etapta oluşmuştur. Birinci yaklaşıma göre öncelikle ekonomi alanında kurulması öngörülen ikili ilişkiler geliştirilmeliydi. İkinci yaklaşıma göre eski Sovyet coğrafyasında dış rakiplerin meydan okumalarına tepki olarak ve ortak korumacılığın unsurlarını içeren çok taraflı bir Avrasya entegrasyon birliğinin kurulması gerekmektedir. Üçüncü yaklaşıma göre ise ikili ve çok taraflı ilişkilerin kombinasyonu istenmekteydi. Başka bir deyişle üçüncü yaklaşıma göre ortak ekonomik alanda yürürlükte olan ikili ve çok taraflı anlaşmalar aracılığı ile bölgenin uzlaşımlara dayanan dünya ekonomisine entegrasyon şekli benimsenmeliydi.

BDT çerçevesinde istikrarlı siyasi ve sosyoekonomik gelişmesinin sağlanması amacıyla iş birliğine yönelmiş devletlerin entegrasyon etkileşimi ve bu devletlerin potansiyellerinin birleştirilmesi gerçekleşmekteydi. Eski Sovyet devletleri, uzun yıllar süresince siyasi ve ekonomik nitelikli önemli sorumlulukları taşımadan ve kendi egemenliklerine zarar gelmeden fiilen ortak pazarın avantajlarından yararlanmaktaydı.

BDT çerçevesindeki entegrasyon süreçlerinin yavaş olması alt bölge entegrasyon yapılarının oluşmasına yol açmaktaydı. Böyle bir durumun doğal devamı Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alana dayanan Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurma mekanizmasının başlatılması olmuştur. Özellikle devlet liderlerinin siyasi araçları, bağlantıları, yoğun diplomasi ve şahsi anlaşmaları Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde entegrasyon sürecinin gelişmesine destek olmuştur. Ayrıca entegrasyon işbirliğinin sağlanmasında ikili ve çok taraflı olarak faaliyet gösteren oluşumlar önemli rol oynamıştır.

Entegrasyon sürecinin altyapı temelini SSCB'den kalma ortak ekonomik alan oluşturmuştur. Fikri temeline de Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in Yeni Avrasyacılığı zemin olmuştur. Günümüz şartlarında BDT devletlerinin entegrasyon işbirliğinin uzun vadeli gelişmesinin potansiyeli Kazakistan, Belarus ve Rusya'nın kurduğu Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alana dayanan Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşumuna bağlıdır. Kazakistan ve Rusya'nın doğal kaynaklar yönünden zenginliği; Belarus'un bilim, eğitim ve insani potansiyeli gibi önemli faktörler ekonomik birliğin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası entegrasyon deneyimi, Avrasya Ekonomik Birliği siyasi ve ekonomik entegrasyonun sıradaki etabı olarak kabul edilebilir.

Uluslararası entegrasyonun gelişmesinin önemli koşullarından biri, entegrasyon sürecine dahil olan devletlerin yönetimlerinin siyasi iradesi olduğunu belirtmekte fayda vardır. Özellikle en yüksek siyasi düzeyde alınan kararlar Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurma fikrinin uygulamaya geçmesini sağlamıştır. BDT devletlerinin ulusal ekonomilerinin temel reform döneminin sona ermesi ve yasal, siyasi ve ekonomik modellerinin harmonizasyonu neticesinde başlatıcı devletler daha yüksek entegrasyon işbirliği düzeyine çıkabilmiştir. Sonucunda hem ayrı ayrı olarak her devletin hem de tüm entegrasyon birliğinin sosyoekonomik gelişmesinin güçlendirilmesi amacıyla bu devletlerin toplu kaynaklarını daha verimli kullanılması gündeme gelmiştir.

Böylece BDT varlığının yirmi yılı aşan dönemi içerisinde ilk defa Kazakistan, Belarus ve Rusya'nın ve sonradan katılmış olan Ermenistan ve Kırgızistan'ın potansiyellerini birleştirmiş olan ve günümüzde faaliyet gösteren Avrasya Ekonomik Birliği'nin temeline dayanarak BDT devletleri için entegrasyon süreçlerini geliştirme imkânı meydana gelmiştir. 2012 yılında yayımlanan Avrasya Ekonomik Entegrasyonu Hakkında Beyannamesi'ne göre Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun kurulması eski Sovyet coğrafyasında ilk defa uluslar üstü bir organın oluşması anlamına gelmekteydi. Avrasya Ekonomik Komisyonu girilen BDT devletlerinin entegrasyon sürecini ve etkileşimini düzenlemektedir. Böyle bir organın var olması bir devletin hâkimiyetinin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Komisyonun çalışma düzeni karşılıklı olarak devletlerin çıkarlarına saygı gösterme, yakınlaşma, ulusal mevzuatların harmonizasyonuna dayanmaktadır.

AEB'ye üye devletler AEB üyesi olmayan BDT devletleri ile işbirliğinin önemini farkındadır. Belirtmek gerekir ki, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun varlığının devam etmesi, BDT devletlerinin çok taraflı işbirliği şeklinde serbest ticaret bölgesi çerçevesinde karşılıklı ticarete ayrıcalıklarının korunması gibi konular AEB devletlerinin dış politikalarının önemli yönleri olarak belirtilmektedir. Çok taraflı işbirliği, BDT piyasaları ile sınırlanmayıp dinamik bir şekilde değişmekte olan dünya ekonomisine daha da geniş kapsamlı olarak dahil olma imkânlarını da öngörmektedir.

Bununla birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'nun gelecekteki varlığı hakkında kesin değerlendirmeyi yapmak oldukça zor görünmektedir. Çünkü BDT başından beri çelişkili süreçler içinde oluşmuştur. Her hâlükârda gerçekleşmemiş beklentilerle objektif süreçlerin gerçekleri arasındaki çelişki dikkate alınmalıdır. BDT'nin Post-Sovyet uluslararası oluşum olarak verdiği tüm beklentiler ve beyanlarla beraber Topluluğun ekonomi ve siyaset alanlarında entegrasyon nitelikli büyük hedeflerinin olması imkânsızdı. Küresel süper gücün hızlı bir şekilde dağılması sonucunda oluşan BDT, Avrasya bölgesinin siyasi dezorganizasyonunun olumsuz etkilerini bir ölçüde azaltmayı başarmıştır.

Aynı zamanda BDT, üye devletlerin başkanlarının toplantıları için, ortak ve ikili özellikleri taşıyan sorunların belirlenmesi ve tartışılması için bir platform haline gelmiştir. BDT, genel olarak bu hedeflere ulaşmıştır. Bunun sonucunda karşılıklı yararlı etkileşime yönelmiş devletlerin ekonomik işbirliği ve entegrasyonu genişlemiştir. Böylece, bütün BDT'nin kendi tarihi boyunca varlığının korunması üye devletler için dağılmasına göre daha çekiciydi. Eski Sovyet coğrafyasında Avrasya entegrasyonunun alternatifinin, Avrasya bölgesinin Batı kısımlarının Avrupa-Atlantik toplumunun Doğu kısımlarına dahil edilmesi olduğu anlaşılmıştır.

Avrasya entegrasyonunun başarıları, AEB'nin genişlemesi entegrasyon sürecine yeteri düzeyde dahil olmayan BDT devletlerinin veya BDT'den ayrılan devletlerin katılması yoluyla gerçekleşebileceği konusundaki beklentilere yol açmaktadır. Ayrıca AEB şeklindeki entegrasyon süreçlerine Avrasya dışı devletlerin dahil edilmesi mümkün olup bu yöndeki çabalar bir takım olumlu sonuçları getirebilir.

Çalışmada yapılan incelemeler sonucunda Bağımsız Devletler Topluluğu bölgesinde entegrasyon süreçlerinin oluşum ve uygulama şekillerinin temel teorik ve pratik yönleriyle ilgili bazı sonuçlar çıkarılabilir:

- Bağımsız Devletler Topluluğu, uluslararası hukukun prensip ve normlarına dayanan, entegrasyon özellikleri taşıyan, bölgesel bir uluslararası örgüt olarak oluşmaktaydı. BDT devletlerinin entegrasyon işbirliğinin ana hedeflerinden biri sürdürülebilir siyasi ve sosyoekonomik gelişim amacıyla Topluluk devletlerinin rekabet edebilir avantajlarının ortak kullanımı ve geliştirilmesidir. Devletlerarası işbirliğinin sağlanmasında hem ikili hem çok taraflı entegrasyon oluşumları önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dünya entegrasyon süreçleri deneyimi açısından Avrasya entegrasyon çekirdeği Kazakistan, Belarus ve Rusya'dan oluşan üçlü birliğin toplu potansiyelinden oluşmaktadır;

- Sürdürülebilir ve dinamik gelişim amacıyla gerçekleştirilen Bağımsız Devletler Topluluğu devletlerinin entegrasyonun siyasi, ekonomik ve yasal temelini eski Sovyet devletlerinin siyasi, sosyoekonomik ve kültürel yakınlık gibi faktörler oluşturmaktadır. Bu faktörler, BDT devletlerinin dış politika stratejilerinde öncelikli yönlerden biri olarak BDT devletleri ile işbirliğinin ifade edilmesiyle kanıtlanmaktadır. Ayrıca, BDT devletlerinin çok taraflı işbirliği şeklinde serbest ticaret bölgesi olarak uluslararası ticarete öncelikli rejimler mevcut olup Avrasya Ekonomik Birliği de faaliyet göstermektedir. Bütün bunlar sosyokültürel yakınlığa dayanmaktadır. Bununla birlikte eski Sovyet devletlerinin halklarının gelenek ve görenekleri, eğitim standartları ve iletişim kültürü objektif olan sosyokültürel, manevi ve ahlaksal, dinler arası iletişim deneyimi gibi faktörlere dayanan yaklaşma önkoşullarını oluşturmuştur. Yine de belirtmek gerekir ki, Post-Sovyet bölgesinin potansiyelinin bütün belirtilen bileşenleri sonsuz değildir ve siyasi ve ekonomik desteğe, modernizasyona, yenilemeye, tamamlanmaya ve genel olarak güçlendirilmeye ihtiyacı vardır;

- Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki entegrasyon için işbirliğini güçlendirmeyi ve üye devletler arasında karşılıklı işbirliğini devam ettirmeyi amaçlayan çok devirli entegrasyon şeklinin siyasi ve sosyoekonomik yönlerini değerlendirecek olursak, BDT'nin bazı devletlerinin BDT çerçevesinde imzalanan temel anlaşmaları onaylamadığını belirtmekte fayda vardır. Bu devletler 1993-1994 yıllarında BDT'nin ilk yıllarında imzalanan dokümanları yerine getirmeye hazır değildi. Bunun sonucunda eskiden kalma düzenli ve

yakın kooperasyon ilişkiler bozuldu. Bu nedenle bu devletler siyasi ve sosyoekonomik duruma ve yeni gerçeklere tam olarak adapte olamamaktaydı. Böyle bir durumda BDT devletleri BDT dışı aktörlerle entegrasyon alternatiflerini değerlendirmeye başlamış, böylece de dış faktörlerin etkisi sonucunda BDT devletlerinin entegrasyon süreci olumsuz etkilenmiştir.

Entegrasyon işbirliği olası yönlerinin belirlenmesi gerektiğinden ve BDT devletlerinin çok devirli entegrasyon modeli uyguladığından alt bölge gruplar oluşmuştur. Bu grupların içine çok taraflı veya ikili temelinde tüm BDT devletleri girmemiş, sadece siyasi ve sosyoekonomik potansiyellerine dayanarak dış ekonomik işbirliğinin etkinliğini güçlendirme amacıyla alt bölge oluşumların siyasi yönetimlerinin kararlarına dayanarak farklı dönemlerde çabalarını birleştiren devletler girmiştir;

- Günümüz şartlarında BDT devletlerinin entegrasyon işbirliği, Kazakistan, Belarus ve Rusya'nın oluşturduğu Gümrük Birliği'ne, Tek Ekonomik Alana dayanılarak Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşum süreciyle belirlenmektedir. BDT devletlerinin AEB oluşumunda entegrasyon potansiyelleri bütün üye devletlerin doğal kaynaklar zenginliği, bilim, eğitim ve insani potansiyeline dayanmaktadır. Uluslararası entegrasyon deneyimi açısından Avrasya Ekonomik Birliği kademeli siyasi ve ekonomik entegrasyon sürecinin sıradaki aşamasıdır. Uluslararası entegrasyonun gelişim şartları ve önkoşullarından biri entegrasyon sürecinde dahil olan devletlerin siyasi yönetimlerin siyasi iradeleri olduğunu belirtmekte fayda vardır. Özellikle en yüksek siyasi düzeyde alınan kararlar, dış siyasi ve dış ekonomik konjonktürün mevcut zorluklara rağmen AEB'yi kurma fikrinin uygulamaya geçmesine yol açmıştır. Ulusal ekonomilerin reform aşamasının sona ermesi, BDT devletlerinin yasal, siyasi ve ekonomik modellerinin harmonizasyonu, Kazakistan, Belarus ve Rusya başta olmak üzere BDT devletlerinin daha yüksek entegrasyon işbirliği seviyesine yaklaşmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda da sosyoekonomik gelişimi güçlendirme hedeflerine ulaşma amacıyla BDT devletlerinin potansiyellerinin daha etkin bir şekilde kullanılması mümkün olmuştur.

Böylece, yirmi beş yıllık dönem içerisinde BDT devletleri için Avrasya kimliğine dayanarak ekonomik birliği kurma fırsatı oluşmuştur. Ayrıca Gümrük Birliği'nin oluşma sürecini tamamlamış olup Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasına geçen Kazakistan, Belarus ve Rusya başta olmak üzere AEB devletleri potansiyellerini birleştirme fırsatını

yakalayabilmiştir. Bununla birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye diğer devletlerin siyasi ve ekonomik hazırlık düzeylerine göre Gümrük Birliği'ne, Tek Ekonomik Alan'a ve oluşmakta olan Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma imkânları mevcuttur.





KAYNAKLAR

- Akayev, A.A. (2011). Postsovetskoye Dvadtsatiletiye: Ojidaniya i Realnost. *Mir Peremen*, 4, 11-19.
- Alçinov, V.M.(2004). Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya i SNG (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon ve BDT). *Ejegovnik SNG (BDT Yıllığı)*, 10.
- Arhipov, A.U. (2014). Edinoye Evraziyskoye Prostranstvo – Neotyemlemaya Sostavlyayuşaya Sovremennogo Mnogopolyarnogo Mira (Tek Avrasya Bölgesi – Çok Kutuplu Dünyanın Ayrılmaz Bileşeni)., Osipov, U.M., Arhipov, A.U., Zotova, E.S. (Editörler). *Evrasiyskaya İntegratsiya: Geostrateģiçeskiy Aspekt (Avrasya Entegrasyonu: Jeostratejik Yönü)*. Rusya. Vuzovskaya Kniga, 233-237.
- Astapov, K. (2005). Formirovaniye Edinogo Ekonomičeskogo Prostranstva Stran SNG (BDT Devletlerinin Tek Ekonomik Alanın Oluşturulması). *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniya (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler)*, 1, 289.
- Baburina, O.N. (2008). Regionalizatsiya i Globalizatsiya: K Probleme Vzaimosvyazi (Bölgeselleşme ve Küreselleşme: İlişki Sorunları). *Avrasya Uluslararası Bilim ve Analiz Dergisi*, 3(27), 65-68.
- Bassin, M. (2011). ‘Klasik’ ve ‘Yeni’ Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık (çev. Ö. Tüfekçi). *Bilge Stratejisi*, Cilt 2, Sayı 4, 122.
- BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2006). *15 Let SNG, 1991-2005 (BDT'nin 15 Yılı, 1991-2005)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 244– 245.
- BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2011). *20 Let SNG, 1991-2010 (BDT'nin 20 Yılı, 1991-2010)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 56, 115, 223-227.
- BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2011). *Statistiçeskiy Ejegovnik: SNG v 2010 Godu (İstatistik Yıllığı: 2010 Yılında BDT)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 88.
- BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2012). *Statistiçeskiy Ejegovnik: SNG v 2011 Godu (İstatistik Yıllığı: 2011 Yılında BDT)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 123.
- BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2013). *Statistiçeskiy Ejegovnik: SNG v 2012 Godu (İstatistik Yıllığı: 2012 Yılında BDT)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 34.
- BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu. (2001). *10 Let SNG, 1991-2000 (BDT'nin 10 Yılı, 1991-2000)*. Rusya: BDT Devletlerarası Standardizasyon Kurulu, 21, 36, 63-64.
- BDT Yürütme Komitesi. (2012). *Tendentsii Sotsialno-Ekonomičeskogo Razvitiya Gosudarstv-Uçastnikov SNG za 1994-2011 Godı (BDT'ye Üye Devletlerin 1994-2011 Yıllarındaki Sosyoekonomik Gelişim Eğilimleri)*. Moskova: BDT Yürütme Komitesi, 7-8, 9-10, 11-12, 15, 33, 41, 50, 52.

- BDT Yürütme Komitesi. (2013). *O Tendentsiyah Razvitiya Vneşnetorgovih Otnoşeniy Gosudarstv-Uçastnikov SNG v 2012 Godu (BDT'ye Üye Devletlerin 2012 Yılında Dış Ticari İlişkilerin Gelişim Eğilimleri)*. Moskova: BDT Yürütme Komitesi, 5.
- Belousov, R. (2007). *Ekonomika Rossii v Obozrimom Buduşem (Yakın Gelecekte Rusya Ekonomisi)*. *Ekonomist*, 7, 31.
- Belyaninov, A.U. (2013). *İntegratsionnaya Politika Rossii na Evrazii (Rusya'nın Avrasya'daki Entegrasyon Politikaları)*. Moskova: Nauçnaya Kniga, 9-10.
- Borodin, P.P. (2005). Tormojeniye İntegratsii Neploho Proplaçivayetsya (Entegrasyonun Yavaşlatılması İyi Ödenir). *Rossiyskaya Federatsiya Segodnya (Rusya Federasyonu Bugün)*, 8, 132.
- Burakovskiy, İ. (2004). *Ekonomiçeskaya İntegratsiya i Bezopasnost v Regione SNG (BDT Bölgesinde Ekonomik Entegrasyon ve Güvenlik)*. Rusya: Delovaya Literatura Yayınevi, 220.
- Butler, W.E., (2002). *The Law of Treaties in Russia and the Commonwealth of Independent States*. İngiltere: Cambridge University Press, 438.
- Butorina, O. (Editör). (2011). *Evropeyskaya İntegratsiya (Avrupa Entegrasyonu)*. Moskova: Delovaya Literatura, 13, 514.
- Çistyakov, E., Şulga, V. (1998). İntegratsionnıy Protsess SNG i Yego Rol v Razvitii Mirohozyaystvennih Svyazey (BDT'de Entegrasyon Süreci ve Bu Sürecin Dünya Ekonomik İlişkilerinin Gelişmesindeki Rolü). *Ekonomist*, 6, 41-45.
- Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 18.
- Evstigneev, V.R. (1998). Valyutno-Finansovaya İntegratsiya v ES i SNG. Sravnitelnyy Analiz (AB ve BDT'de Parasal ve Finans Entegrasyon. Karşılaştırma Analizi). *Voprosı Ekonomiki*, 8, 6.
- Filkeviç, İ.A. (2011). *Perpektivi Razvitiya Ekonomiçeskogo Potentsiala Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Potansiyelinin Gelişme Perspektifleri)*. Moskova: Ekon-İnform, 44.
- Finogenov, I. (2012). Evraziyaskaya Integratsiya - Eto Dostijeniye Optimalnoy Strukturi Ekonomik Regiona Na Osnove Principov Suverennosti i Ravnopraviya. (Avrasya Entegrasyonu - Egemenlik ve Eşitlik Prensiplerine Dayanarak Bölge Ekonomilerinin Optimum Yapısına Ulaşmak). *Dengi i Kredit*, 2, 7-11.
- Gerasimova, R.G. (2010). *Sravnitelnyy Analiz Ekonomiçeskogo Razvitiya i Rınoçnih Reform v Stranah s Perehodnoy Ekonomikoy v 1990-2009 (1990-2009 Yıllarda Geçiş Ekonomili Devletlerde Ekonomik Gelişmenin ve Piyasa Reformlarının Karşılaştırmalı Analizi)*. Rusya: İNFRA-M, 8-10.
- Glinkina, S.P. (Editör). (2008). *Evropeyskaya Politika Sosedstva: Şansı i Riski Dlya Rossii (Avrupa Komşuluk Politikası: Rusya İçin Şans ve Riskler)*. Moskova: Milli Yatırım Kurulu, 54.

- Golovnin M.Ü., Uşkalova D.Ü. (2011). İntegratsionniye Proekti v Regione (Bölgedeki Entegrasyon Projeleri), Glinkina S.P. (Editör). *Evrasiya v Poiskah İdentiçnosti (Kimlik Arayışlarında Avrasya)*. Saint-Petersburg. Nestor-İstoriya. s.185–187.
- Grinberg, R.S., Kosikova, L.S. (1997). *Rossiya v SNG (BDT'de Rusya)*. Rusya: İnstitut Mejdunarodnih i Ekonomičeskih İssledovaniy, 23.
- Gurova, İ., Efremova, M. (2010). Potentsial Regionalnoy Torgovli SNG (BDT'de Bölgesel Ticaretin Potansiyeli). *Voprosy Ekonomiki (Ekonomi Sorunları)*, 7, 116–117.
- Hüseynov, Fuad. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, Sayı 4, 387.
- İbraşev J.U., Jumadilova Ş. (2009). Demokratiya Kak Osnova İntegratsii Regionalnih Gosudarstv (Bölgesel Devletlerin Entegrasyonun Temeli Olarak Demokrasi). *Vestnik KazNU Dergisi*. Almaty, Kazakistan.
- İdrisov, E. (1998). Evraziyskaya İdeya v Vneşney Politike Kazahstana (Kazakistan Dış Politikasında Avrasyacılık Fikri). *Kazakistan Dış Politikasının Gündem Problemleri*. Moskova: Russkiy Raritet, 182.
- İnternet: About Eurasian Fund for Stabilization and Development. Web: http://efsd.eabr.org/e/about_acf_eng/ adresinden 20 Eylül 2016'da alınmıştır.
- İnternet: About the Eurasian Economic Commission. Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/about.aspx> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Abzhaparova, A. (2014). Kazakhstan and Its Practices of Integration: (Re)considering the Case of the Eurasian Economic Union, *Russian Analytical Digest*, 146. Web: <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/RAD-146-15-17.pdf> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Alkan, A. Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Etki ve Denge Alanları. Web: <http://www.kasem.org/avrupa-birligi-dogu-ortakligi-etki-ve-denge-alanlari/> adresinden 26 Temmuz 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Analitiçeskaya Zapiska ob İtogah Zasedaniya Soveta Glav Pravitelstv SNG (BDT Başbakanlar Kurulunun Toplantısı Sonuçları Hakkında Analitik Notlar). Web: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=14220> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Armenia is now in the Eurasian Economic Union. (2 Ocak 2015). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/02-01-2015-1.aspx> adresinden 30 Eylül 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun Tarihçesi. Web: <http://www.evrazes.com/about/history> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.
- İnternet: BDT Devletlerarası İstatistik Kurulu. (2012). İnformatsiya ob İtogah Deyatelnosti Organov Otrasevogo Sotrudniçestva SNG v 2011 Godu (2011 Yılında BDT Sektörel İşbirliği Organlarının Faaliyet Sonuçları Hakkında Bilgiler). Web:

<http://www.cisstat.com/council/47cpcc/3/info-3.pdf> adresinden 30 Ağustos 2016'da alınmıştır.

İnternet: BDT Kuruluş Anlaşması. Web: http://www.cvce.eu/en/obj/agreement_establishing_the_commonwealth_of_independent_states_minsk_8_december_1991-en-d1eb7a8c-4868-4da6-9098-3175c172b9bc.html adresinden 20 Aralık 2016'da alınmıştır.

İnternet: BDT Yürütme Komitesi. (2006). Mejrionalnoye i Prigraniçnoye Sotrudniçestvo Gosudarstv-Uçastnikov SNG: Problemi i Perspektivi (BDT'ye Üye Devletlerin Eyaletlerarası ve Sınır Eyaletleri arası İşbirliği: Sorunlar ve Perspektifler). Web: <http://cis.minsk.by/page.php?id=13228> adresinden 1 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: BDT Yürütme Komitesi. Mejgosudarstvennaya Programma İnnovatsionnogo Sotrudniçestva Gosudarstv-Uçastnikov SNG (BDT'ye Üye Devletlerin 2020 Yılına Kadar Devletlerarası İnovasyon İşbirliği Programı). Web: <http://cis.minsk.by/page.php?id=19142&fw=true> 1 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: BDT Yürütme Komitesi. Svedeniya o Hode Vıpolneniya Plana Osnovnih Meropriyatiy po Realizatsii Kontseptsii Dalneyşego Razvitiya SNG (BDT Kalkınma Konseptini Gerçekleştirme Temel Faaliyetler Planını Yerine Getirme Süreci Hakkında Bilgiler). Web: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18983> adresinden 1 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: Bulatov, A.S. (2005). Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu). Web: <http://textbook.news/ekonomika-mirovaya/125-sodrujestvo-nezavisimiyh.html> adresinden 26 Temmuz 2016'da alınmıştır.

İnternet: CIS Inter Parliamentary Assembly meeting takes place in St. Petersburg. Web: https://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/fc8512696dd15021.html 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

İnternet: Commonwealth of Independent States (CIS). Web: <http://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/commonwealth-independent-states-cis/> adresinden 1 Kasım 2016'da alınmıştır.

İnternet: Dabrowski, M. (Kasım, 1995). The Reasons of the Collapse of the Ruble Zone. Varşova: CASE-Center for Social and Economic Research, 11. Web: http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/3460035_058e.pdf adresinden 3 Temmuz 2016'da alınmıştır.

İnternet: Dogovor o Evraziyskom Ekonomiçeskom Soyuze (Avrasya Ekonomik Birliği Hakkında Anlaşma). Web: https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/0003610/itia_05062014 adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

İnternet: Dragneva, R., Wolczuk, K. (Ağustos, 2012). Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry? Web: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812bp_dragnevawolczuk.pdf adresinden 10 Eylül 2016'da alınmıştır.

- İnternet: Dugin, A. (2003, 14 Mayıs). Evraziyskoye Reşeniye Nursultana Nazarbayeva (Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Çözümü). *Kazakistan'ın Rusya'daki Yılı Toplantısındaki Konuşma*. Web: <http://evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1216> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.
- İnternet: EAES i ES: V Naçale Puti k Bolşoy Evrazii (AEB ve AB: Büyük Avrasya Yolunun Başında). (9 Eylül 2016). Web: <http://www.ca-portal.ru/article:29698> adresinden 20 Ekim 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Edinoye Ekonomiçeskoye Prostranstvo Stran TS Zarabotayet s 1 Yanvaryä (Gümrük Birliği Devletlerinin Tek Ekonomik Alanı 1 Ocak tarihinde Devreye Giriyor). (1 Ocak 2012). Web: <https://ria.ru/economy/20120101/530869832.html> adresinden 15 Eylül 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Ekonomika EAES Zanimaet 6-e Mesto v Mire (AEB Ekonomisi Dünyada 6. Sırada). (10 Eylül 2014). Web: <https://kapital.kz/economic/33130/ekonomika-eaes-zanimaet-6-e-mesto-v-mire.html> adresinden 25 Eylül 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Formirovaniye Yedinogo Ekonomiçeskogo Prostranstva (Tek Ekonomik Alanın Oluşumu). *Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası*. Web: <http://economy.gov.ru/minec/activity/sections/formuep/> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Free trade agreement between Eurasian Economic Union, Vietnam comes into force. (5 Ekim 2016). Web: <http://tass.com/economy/904384> adresinden 10 Ekim 2016'da alınmıştır.
- İnternet: GUAM – Organization for Democracy and Economic Development. Web: <http://guam-organization.org/en/node> adresinden 12 Temmuz 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Gurova, I.N. (2014). O Teoretiçeskoy Modeli Torgovoy İntegratsii na Prostranstve SNG (BDT Alanında Ticari Entegrasyonun Teorik Modeli). *Voprosi Ekonomiki*, 1. Web: <http://instituteones.com/theories/2331-teoreticheskoj-modeli-torgovoj-integratsii-sng.html> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Gürcistan BDT'den ayrıldı. (18 Ağustos 2009). Web: <http://www.hurriyet.com.tr/gurcistan-bdt-den-ayrildi-12302900> adresinden 1 Kasım 2016'da alınmıştır.
- İnternet: İntervyu Ministra po Energetike i İnfrastrukture EAEK Taira Mansurova (Avrasya Ekonomik Komisyonu Enerji ve Altyapı Bakanı Tair Mansurov ile Röportaj). (13 Kasım 2015). Web: <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/13-11-2015-1.aspx> adresinden 25 Eylül 2016'da alınmıştır.
- İnternet: İstoriya Sozdaniya Tamojennogo Soyuza (Gümrük Birliği'nin Kuruluş Tarihi). Web: <http://sngcom.ru/key-issues/customs-union/history.html> adresinden 10 Eylül 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Kazantsev A.A. (2007). Ekspertno-Politologiçeskoye Soobşestvo v Rossii i Kazahstane: Sravneniye s Ekspertno-Politologiçeskim Soobşestvom na

Zapade.'(Rusya ve Kazakistan'daki Eksper ve Siyaset Bilimci Topluluğu: Batı Eksper ve Siyaset Bilimci Topluluğu ile Karşılaştırma). Web: http://ia-centr.ru/archive/public_details9b96.html?id=573 adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

İnternet: Kyrgyzstan acceded to the Eurasian Economic Union. (12 Ağustos 2015). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/12-08-2015-1.aspx> adresinden 30 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: Lulko, L. (15 Nisan 2014). Kırım Raskolol Kazahstan na Dva Lagerya (Kırım Kazakistan'ı İkiye Böldü). Web: <http://www.pravda.ru/world/formerussr/other/15-04-2014/1204628-crimea-0/> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

İnternet: Parameswaran, P. (9 Ağustos 2016). ASEAN and the EEU: Close to Free Trade Zone? Web: <http://thediplomat.com/2016/08/asean-and-the-eeu-close-to-free-trade-zone/> adresinden 10 Ekim 2016'da alınmıştır.

İnternet: Press statements following the Supreme Eurasian Economic Council meeting. (29 Mayıs 2014). Web: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/45790> adresinden 20 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: Putin, V. (25 Kasım 2011). Rossiya i Evropa: Ot Osmisleniya Urokov Krizisa – k Novoy Povestke Partnerstva (Rusya ve Avrupa: Krizin Verdiği Derslerden Partnerliğin Yeni Gündemine). Web: <http://inosmi.ru/europe/20101125/164480740.html> adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

İnternet: Putz, C. (19 Temmuz 2016). Tajikistan: The Eurasian Economic Union's Next Member? Web: <http://thediplomat.com/2016/07/tajikistan-the-eurasian-economic-unions-next-member/> adresinden 10 Ekim 2016'da alınmıştır.

İnternet: Reşeniye Soveta Glav Gosudarstv o Sovershenstvovanii i Reformirovanii Strukturi Organov Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu Organlarının Geliştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Devlet Başkanları Kurulu Kararı). (1999, Nisan). Web: <http://docs.cntd.ru/document/901771008> adresinden 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

İnternet: Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu). (2014). Web: <http://ria.ru/spravka/20140818/1020196460.html>

İnternet: Sodrujestvo Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu). Web: <http://eurasiancenter.ru/docs/about/history.html> adresinden 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

İnternet: Sovet Ministrov İnostrannih Del Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu Dışişleri Bakanlar Kurulu). Web: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=198> adresinden 30 Haziran 2016'da alınmıştır.

İnternet: Sozdaniye Evraziyskogo Ekonomiçeskogo Soyuza (Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kurulması). Web: <http://www.tarih->

begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3405/ adresinden 30 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: Stranı Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu Devletleri). Web: <http://www.cisstat.com/rus/ciscountry1.htm> adresinden 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

İnternet: Taşdemir, H. (2008, 22-24 Ekim). *Orta Asya, Avrupa Birliği ve Türkiye*. II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Bişkek, Kırgızistan. Web: <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-308-2014070726sosbilkongre58.pdf> adresinden 10 Haziran 2016'da alınmıştır.

İnternet: The Alma-Ata Declaration. Web: http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/3825~v~Declaration_d_Alma-Ata.pdf adresinden 20 Aralık 2016'da alınmıştır.

İnternet: The Interstate Council for Antimonopoly Policy. Web: <http://en.fas.gov.ru/international-cooperation/icap/> adresinden 30 Ağustos 2016'da alınmıştır.

İnternet: The Presidents of Belarus, Kazakhstan and Russia signed a Treaty on the Eurasian Economic Union in Astana. (29 Mayıs 2014). Web: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/29-05-2014-1.aspx> adresinden 20 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: Treaty on the Eurasian Economic Union. Web: https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027353/itia_05062014 adresinden 15 Ekim 2016'da alınmıştır.

İnternet: Tsentr Vısokih Tehnologiy EvrAzES (AET Yüksek Teknoloji Merkezi). Web: http://www.evrazes.com/about/sp_cvt adresinden 20 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: Vehi İstorii Sodrujestva. İstoriçeskaya Spravka (Topluluk Tarihçesinin Aşamaları. Tarihçe Bilgileri). Web: <http://e-cis.info/page.php?id=19688> adresinden 1 Temmuz 2016'da alınmıştır.

İnternet: Vıstupleniye Prezidenta Kazahstana N. Nazarbaeva na Tseremonii Podpisaniya Dogovora o Evraziyskom Ekonomičeskom Soyuze (Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in 'Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kurulması Hakkında Anlaşma'nın İmza Törenindeki Konuşması). (29 Mayıs 2014). Web: http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nnazarbaeva-na-ceremonii-podpisaniya-dogovora-o-evraziiskom-ekonomicheskom-soyuze adresinden 20 Eylül 2016'da alınmıştır.

İnternet: Vinokurov, E., Tsukarev, T. (28 Ekim 2015). *Ekonomika EAES: Povestka Dnya (AEB Ekonomisinin Gündemi)*. Web: <http://www.globalaffairs.ru/valday/Ekonomika-EAES-povestka-dnya-17778#r1> adresinden 26 Ağustos 2016'da alınmıştır.

İstatistik Bilgiler. (1 Şubat 1994). *Ekonomičeskiye Novosti Rossii i Sodrujestva (Rusya ve Topluluğun Ekonomi Haberleri)*, 3.

- Kajenov, A. (2002). Mejdunarodnaya Pravosubyektnost Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv (Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Uluslararası Hukuki Öznelliği). *Belorusskiy Jurnal Mejdunarodnogo Prava i Mejdunarodnih Otnoşeniy*, 1, 3-7.
- Karibdzhanov, E.S. (2012). Mehanizmi İntegratsionnogo Razvitiya Kazahstana na Evraziyskom Prostranstve (Avrasya Alanında Kazakistan'ın Entegrasyon Gelişmesinin Mekanizmaları). *Ekonomika i Menedjment Znaniy: Globalniy Kontekst i Kazahstanskije Realii (Bilim İşletmesi ve Ekonomi: Küresel Bağlam ve Kazakistan Gerçekleri)*. Kazak Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Diller Üniversitesi (KazUMOİMY), 16.
- Kolodko, G.V. (2001). Globalizatsiya i Dogonyayuşeye Razvitiye. Ot Ekonomičeskogo Spada k Ekonomičeskomu Rostu v Stranah Perehodnoy Ekonomiki (Küreselleşme ve Yakalayan Gelişme. Geçiş Ekonomili Devletlerde Ekonomik Düşüşten Ekonomik Büyümeye). Rusya Bilimler Akademisi Uluslararası Ekonomik ve Siyasi Araştırmalar Enstitüsü. *Küreselleşme Şartlarında Eski Sovyet Devletler Konferansının Özeti*. Rusya: A. Melnikova, 33, 64-78.
- Korolev, A.A. (2015). Evraziystvo: Ot İdey k Sovremennoy Praktike (Avrasyacılık: Fikirlerden Çağdaş Uygulamaya). *Znaniye, Ponimaniye, Umeniye*, 1, 41.
- Kosikova L.S. (1993). Metamorfozı Rublyovoy Zonı (Ruble Alanının Metamorfozları). *Reforma*, 8, 12-14.
- Kosikova L.S. (2005). Transformatsii v SNG i İh Posledstviya Dlya Otnoşeniy s Rossiyei (BDT Dönüşümleri ve Rusya ile İlişkiler için Sonuçları)., Glinkina S.P., Orlik İ.İ. (Editörler) *Rossiya i Tsentralno-Vostochnaya Evropa: Transformatsii v Kontse XX – Nachale XXI Veka (Rusya ile Ortave Doğu Avrupa: XX. Sonu-XXI Başı Döneminde Dönüşümler)*.Rusya: Nauka, 84.
- Kosikova, L. (2004). İntegratsionniy Proekt “Edinoe Ekonomičeskoye Prostranstvo Rossii, Ukrainı, Belorussii i Kazahstana” (Kontseptsiya, Soderjaniye, Pravoobespeçeniye, Etapı i Perspektivı Realizatsii) (“Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan’ın Tek Ekonomik Alanı” Entegrasyon Projesi (Konsept,İçerik, Hukuk Temeli, Aşamalar ve Yerine Getirme Perspektifleri). *Rossiyskiy Ekonomičeskiy Jurnal*, 11-12, 51-74.
- Kosolapov, N. (2005). Rossiya: Territoriya v Prostranstvah Globaliziruyuşegosya Mira (Rusya: Küreselleşen Dünya Sahalarında Bölge). *Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniya (Ekonomika ve Uluslararası ilişkiler)*, 7, 3-14.
- Kulik, S.A., Spartak A.N., Yurgens, İ.Ü. (2010). *Ekonomičeskiye İnteresi i Zadaçi Rossii v SNG (Rusya'nın BDT'deki Ekonomik Çıkarları ve Amaçları)*. Rusya: Biblioteka İnstituta Sovremennogo Razvitiya, 9-10.
- Kurubaş, E. (1998). Küreselleşme Sürecinde Yeni Toplumsal Örgütlenme ve Kimlik Modelleri. *İktisat Dergisi*, 381. (Şanlı, F.B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 165'ten alınmıştır).
- Kuznetsov, E.A. (2013). EVRAZES Kak Voploşeniye Evraziyskoy İdei Prezidenta Kazahstana N.A. Nazarbayeva (Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev'in

Avrasyacılık Fikri'nin Uygulaması Olarak Avrasya Ekonomik Topluluğu). *Vestnik KazNPU Dergisi*, 1, 15.

- Labin, D.K. (2005). *Mejdunarodno-Pravovoye Obespeçeniye Mirovogo Ekonomičeskogo Poryadka (Dünya Ekonomik Düzeninin Uluslararası Hukuk Temelleri)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Rusya Bilimler Akademisi Devlet ve Hukuk Enstitüsü, Moskova.
- Lapenko, M.V. (2016). Vneşniy Kontur EAES: Potentsial Rasşireniya (AEB'nin Dış Hatları: Genişleme Potansiyeli). *İzvestiya Saratovskogo Universiteta*, 1, 71-76.
- Lavrişev, A.N. (1986). *Ekonomičeskaya Geografiya SSSR (SSCB'nin Ekonomik Coğrafyası)*. Moskova: Ekonomika, 183.
- Lohmatov E. (2006). Evraziyskoe Ekonomičeskoye Soobşestvo: Etapı Stanovleniya (Avrasya Ekonomik Topluluğu: Oluşum Etapları). *Bülleten İnostrannoy Kommerçeskoy Informatsii (Yabancı Ticari Bilgiler Bülteni)*, 12, 5.
- Lvov, İ. (2007). O Strategii Razvitiya Rossii (Rusya Gelişme Stratejisi Hakkında). *Ekonomist*, 2, 21.
- Mahmutova, T.A. (2011). İntegratsionniye Protsessı na Prostranstve SNG. Valyutno-finansoviy Aspekt (BDT Bölgesinde Entegrasyon Süreçleri. Döviz ve Maliye Yönü). *Visnik*, 3, 86.
- Mantusov V.B. (2011). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya v Sovremennih Mirohozyaystvennih Otnoşeniyah (Günümüz Global Ekonomik İlişkilerinde Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya: UNITI-DANA, 8.
- Mantusov, V.B. (2010). *Ekonomičeskoye Vzaimodeystviye Stran Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv. Sovremennoye Sostoyaniye Problemi i Perspektivi (Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Ekonomik İşbirliği. Problemin Çağdaş Durumu ve Perspektifler)*. Rusya: Vostok-Zapad (Doğu-Batı), 8.
- Mantusov, V.B., Şarifov B.M. (2014). *'Geostrategičeskoye znaçeniye Tsentralno-Aziatskogo regiona dlya Rossii v Sovremennih Mirohozyaystvennih Otnoşeniyah' (Çağdaş Ekonomik İlişkilerde Orta Asya Bölgesinin Rusya için Jeostratejik Önemi)*. Rusya: Nauçnaya Kniga, 87.
- Misko, O.N. (2015). *Mejdunarodnaya Ekonomičeskaya İntegratsiya (Uluslararası Ekonomik Entegrasyon)*. Rusya, St.Petersburg: ITMO Üniversitesi, 24.
- Nazarbayev N. (2001, 29 Nisan). Vmeste My Smojem Soprotivlyatsya Globalizatsii (Birlikte Globalleşmeye Karşı Direnebiliriz). *Nezavisimaya Gazeta*.
- Nazarbayev N. (2001, 29 Nisan). Vmeste My Smojem Soprotivlyatsya Globalizatsii (Birlikte Globalleşmeye Karşı Direnebiliriz). *Nezavisimaya Gazeta*.
- Nazarbayev, N. (1997). *Evrasiyskiy Soyuz: İdei, Praktika, Perspektivi 1994-1997 gg. (Avrasya Birliği: Fikirler, Uygulama, Gelecek. 1994-1997 Yılları)*. Moskova: Fond Sodeystviya Razvitiyu Sotsialnih i Politicheskikh Nauk, 23-32.

- Nazarbayev, N. (1996). “XXI. yüzyılın eşğinde”. Almatı, Kazakistan: Oner, 21.
- Nazarbayev, N. (1997, 10 Ekim). *Kazakistan – 2030: Refah, Güvenlik ve Tüm Kazakistanlıların Durumunun İyileştirilmesi. Kazakistan Devlet Başkanının Kazakistan Halkına Seslenişi*. Ankara: Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği.
- Nazarbayev, N. (2003). *Strategiya Nezavisimosti (Bağımsızlık Stratejisi)*. Almatı, Kazakistan: Atamura, 36.
- Pahomov, A.A. (2011). *Investitsionnaya Deyatel'nost Rossiyskikh Kompaniy Za Rubezom (Rus Şirketlerinin Yurtdışı Yatırım Faaliyetleri)*. Rusya: Delo, 280.
- Pivovar, E.İ. (2009). *Postsovetskoye Prostranstvo: Alternativı İntegratsii (Post-Sovyet Bölgesi: Entegrasyon Alternatifleri)*. Rusya: Aleteya, 23, 67-70.
- Seliverstov S.V. (2004). Vozvraşeniye Evraziystva: Nekotorıye Aspektı Rossiyskoy İstoriografii Naçala 90-h XX Veka (Avrasyacılığın Dönüşü: XX. Yüzyılda 90'lı Yılların Başlarında Rusya Tarih Biliminin Yeni Yönleri). *Problemy İstoriografii, İstočnikovedeniya i İstoričeskogo Kraevedeniya*, 115.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat. Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Gizem Yayınları, 204.
- Shemyatenkov, B.G. (2003). *Evropeyskaya İntegratsiya (Avrupa Entegrasyonu)*. Moskova: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 25.
- Shumskiy, N.N. (2010). *Regionalniye Ekonomičeskiye Obyedineniya Postsovetskikh Gosudarstv (Post-Sovyet Devletlerin Bölgesel Ekonomik Birlikleri)*. Belarus, Minsk: Belarusskaya Nauka, 34.
- Shumskiy, N.N. (2011). Sodrujestvo Nezavisimıh Gosudarstv kak Model İntegratsii Postsovetskikh Gosudarstv (Post Sovyet Devletlerin Entegrasyon Modeli Olarak Bağımsız Devletler Topluluğu). *Belorusskaya Ekonomika*, 4, 4-7.
- Sıdıkov E.B. (Editör). (2012). Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanının “Avrasya Entegrasyonu: Modern Gelişme Eğilimleri ve Globalleşmenin Getirdiği Sorunlar” konulu “N. Nazarbayev ve Avrasyacılık” adlı uluslararası forumda konuşması. *Devlet Başkanı'nın Seçili Makale ve Konuşmaları Derlemesi*. Astana, Kazakistan: Avrasya Milli Üniversitesi, 222.
- Sokolov, E.V. (1994). *Kulturologiya (Kültüroloji)*. Rusya: Samizdat, 46.
- Sultanov, B.K. (Editör). (2005). *Evraziyskaya Strategiya Nezavisimogo Kazahstana (Bağımsız Kazakistan'ın Avrasya Stratejisi)*. Almatı, Kazakistan: Kazahstanskiy Institut Strategiçeskikh İssledovaniy, 11.
- Sultanov, B.K., Muzaparova, L.M., Sırlıbayeva, B.R. (Editörler). (2014). *Evraziyskiy Ekonomičeskiy Soyuz: Ot İdei k Realizatsii (Avrasya Ekonomik Birliği: Fikirden Uygulamaya)*. Almaty: KİSİ Pri Prezidente RK, 5-13.

- Şanlı, F.B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 160.
- Şişkov, U.V. (2001). *İntegratsionniye Protsessi na Poroge XXI Veka (XXI. Yüzyılın Eşiğinde Entegrasyon Süreçleri)*. Moskova: III Tısyacheletiyeye, 313.
- Şuruboviç, A.V. (2000). *Nekotoriye Teoretiçeskiye Aspekti Ekonomičeskogo Vzaimodeystviya SNG (BDT Ekonomik İşbirliğinin Bazı Teorik Yönleri)*. Rusya: AOZT Epikon, 36–37.
- Şvirkov Ü. (2008). Razvitiye Rossii v Dolgosroçnoy Perspektive (Rusya'nın Uzun Vadede Gelişmesi). *Ekonomist*, 1, 55-57.
- Tarasova, N.E. (2013). Suşnost i Osobennosti Globalizatsii na Sovremennom Etape Razvitiya Ekonomiki (Ekonomi Gelişmesinin Çağdaş Dönemdeki Esası ve Özellikleri). *Molodoy Uçeniy Dergisi*, 10(53), 398-400.
- Uşkalova, D.İ. (2010). *Protsessi Regionalizatsii na Postsovetском Prostranstve: Vizovı Rossiysko-Belorusskoy İntegratsii (Post-Sovyet Bölgesinde Bölgeselleşme Süreçleri: Rusya-Belarus Entegrasyonunun Sorunları)*. Rusya: İE RAN, 25, 30.
- Vardomskiy, L.B. (Editör). (2000). *Postsovet'skiye Stranı i Finansoviy Krizis v Rossii (Eski Sovyet Devletler ve Rusya'da Finans Kriz)*. Rusya: Epikon, 26,56.
- Vardomskiy, L.B. (Editör). (2010). *Natsionalniye Osobennosti Proyavleniya Mirovogo Finansovogo Krizisa v Postsovet'skih Stranah (Eski Sovyet Devletlerinde Dünya Finans Krizinin Ulusal Özellikleri)*. Rusya: İE RAN, 318–328.
- Vardomskiy, L.B. (Editör). (2012). *Noviye Nezavisimıye Gosudarstva: Sravnitelniye İtogi Sotsialno-Ekonomičeskogo Razvitiya (Yeni Bağımsız Devletler: Sosyoekonomik Gelişmenin Karşılaştırmalı Sonuçları)*. Rusya: İE RAN, 9, 14,16, 20, 41.
- Vasilyeva, N., Lagutina, M. (2012). Formirovaniye Evraziyskogo Soyuza v Kontekste Globalnoy Regionalizatsii (Küresel Bölgeselleşme Bağlamında Avrasya Birliği'nin Oluşumu). *Evrasiyskaya Ekonomičeskaya İntegratsiya*, 3, 24.
- Vorobyov, V.V. (2011). Etapı Formirovaniya Sodrujestva Nezavisimih Gosudarstv v 1990-e Godı (1990'lı Yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşum Aşamaları). *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 34, 90.
- Yiğit, M.(2003). *Ekonomik Entegrasyon*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Yurov, O.V. (2005). *Predposılki Politiçeskoy İntegratsii Postsovet'skoho Prostranstva (Post-Sovyet Alanda Siyasi Entegrasyon Önkoşulları)*, Doktora Tezi, Saratov Üniversitesi, Rusya, 3.
- Yüksel, M. (2000). Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyon. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 79-80.
- Zevin, L. (2009). Vektör Vneşneekonomičeskoy Politiki Rossii (Rusya Dış Ekonomi Politikasının Vektörleri). *Voprosı Ekonomiki (Ekonomi Sorunları)*, 10, 138.

- Ziyadullayev, N.S. (2002). *SNG: Doroga v Tretye Tısyacheletıye. Problemy Razvitiya i Perspektivy Ukrepleniya Sodrujestva (BDT: Üçüncü Bin Yıla Uzanan Yol. Topluluğun Gelişme Sorunları ve Güçlenme Perspektifleri)*. Rusya: RİTS İSPİ RAN, 42.
- Ziyadullayev, N.S. (2005). SNG v Globalnoy Ekonomike: Strategiya Razvitiya i Natsionalnaya Bezopasnost (Küresel Ekonomide BDT: Gelişme Stratejisi ve Ulusal Güvenlik). *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniya (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler)*, 4, 112.



ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı,adı : Dauren KUBENOV
Uyruğu : Kazakistan
Doğum tarihi ve yeri : 13.01.1982 Kazakistan
Medeni hali : Evli
Telefon : 0(535) 838 69 82
e-mail : d.kubenov@gmail.com



Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Lisans	Ege Üniversitesi/ Gıda Müh. Bölümü	2005
Lise	Kostanay, Kazakistan	2000

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2013-	Kazakistan Ankara Büyükelçiliği	İdari İşler Müdürü
2011-2012	Karasu Ltd, Kazakistan	Müdür Yardımcısı
2009-2011	Metro Cash&Carry Kazakhstan	Departman Şefi
2006-2009	Ramstore Kazakhstan	Departman Şefi

Yabancı Dil

Türkçe, İngilizce, Rusça

Yayınlar

“Kazakistan Devlet Başkanı N.Nazarbayev’in ‘Avrasyacılık’ Fikri Ve Kazakistan’ın Eski Sovyet Alandaki Entegrasyon Süreçlerinde Rolü”/Gençlerle 360 Derece 3. Uluslararası Öğrenci Kongresi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF, Nisan 2016.

Hobiler

Kitap okuma, futbol



GAZİ GELECEKTİR..

